

МАРК ТВЕН

**ТОМ СОЙЕРНИНГ
ЯНГИ САРГУЗАШТ-
ЛАРИ**

*Қисса
ва
ҳикоялар*

ТОШКЕНТ — 1980

ЎЗБЕКИСТОН ЛҚСМ
МАРКАЗИЙ КОМИТЕТИ
«ЕШ ГВАРДИЯ» НАШРИЁТИ

Буюк адиб Марк Твеннинг қаҳрамонлари — Том, Гек ва негр Жим бу сафар ҳаво шарида Саҳрои Кабир бўйлаб учиб гаройиб воқеаларнинг гувоҳи бўлишади. Тўпламга ёзувчининг бир қанча ҳажвий ҳикоялари ҳам киритилган.

Русчадан
Абдуворис Абдумажидов
таржимаси

МАРК ТВЕН

Америкалик машҳур ёзувчи Марк Твен (унинг ҳақиқий исми Сэмюэль Клеменс) 1835 йилда Миссури штатидаги овлоқ бир қишлоқда туғилган. У ўз ёшлигини Миссисипи дарёси қирғоқларида ўтказиб кейинчалик бунинг тафсилотини машҳур «Том Сойернинг саргузаштлари» ва «Гекльберри Финнинг саргузаштлари» номли китобларида тасвирлаб берди.

Бўлажак ёзувчи ўн икки ёшида мактабни тарк этиб, кун кечирши учун бир бурда нон излашга мажбур бўлди. У мамлакатда бир қанча вақт сарсон-саргардон бўлиб юрди, ниҳоят кичкина бир вилоят газетасида ҳарф терувчи бўлиб ишга кирди. Кейин унинг эзгу орзуси амалга ошиб Миссисипи дарёси пароходида лоцманлик қилди. Твен ўзининг ана шу давридаги ҳаётини «Миссисипидаги ҳаёт» китобида батафсил тасвирлаб берди. Мамлакат бўйлаб кезиб юрганлиги ёзувчи учун мактаб ўрнини босган бўлса, Миссисипи дарёси америкача ҳаётнинг ҳақиқий университети вазифасини ўтади.

Твен лоцманликдан кетишга мажбур бўлиб Фарб тоғларида, Калифорния билан Неваданинг олтин ва кумуш конларида ўз бахтини топишга уриниб кўрди. Ана шу йиллардаги воқеаларни у автобиографик қисса — «Тобланганлар» китобида тасвирлаб берди. Конларда унинг омади келмагач, Фарб шаҳарларининг бирида кичик газета ходими бўлиб ишлай бошлади. Шуниси эътиборга сазоворки, Твен илгари бу газетага кончилар ҳаёти ҳақида ёзган ҳажвий очеркларини юбориб турганди.

Йигирма етти ёшида «Энтерирайз» газета редакциясида ўз фаолиятини бошлаган Сэмюэль Клеменс адабиёт соҳасида тезгина кўзга ташланиб қолди. У кейинчалик энг машҳур ёзувчилардан бирига айланди. «Марк Твен» дарё пароходчилигида ишлатилган қадимги термин эканлигини ва у «бехавотир сув», деган маънони билдиришини кўпчилик билмаса ҳам керак. Миссисипидаги матрослар дарё чуқурлиги кеманинг ўтиши учун старли даражада эканлигига ишонч ҳосил қилишгач: «Марк твен!» («Улчов — икки!») деб қичқиришади.

Калифорния газетаси 1867 йилда Твенни ўз мухбири сифатида саёҳатга жўнатади. **MARSHON IOTISODIY** кезиб чиқади, Одесса, Севастополь ва **KOLEN** ди. У бу ҳақда ўз таассуротларини «Чегаллар содда одамлар» китобида энгил юмо **AKBODOT RESORT**

Марк Твеннинг адабиёт соҳасидаги муваффақиятлари ва машҳурлиги бутун Американи тутиб кетди, унинг ҳажвий ҳикоя ва қиссалари ҳаммани кулишга мажбур қиларди. Халқ орасидан чиққан, чекка бир газетада фельетончилик қилган М. Твен миллионлаб кишиларнинг севимли ёзувчисига айланди. Орадан кўп ўтмай бутун Европа уни таниди, китоблари ўнлаб чет эл тилларига таржима қилинди.

Буюк ёзувчи «Том Соьер», «Гекльберри Финн», «Тобланганлар», «Миссисипидаги ҳаёт» асарларида, ҳажвий ҳикояларида америка адабиётида ўзига тенг келмайдиган ёрқин ва тиниқ характерлар галереясини яратди. Бу китоблар америка халқи ҳаётини ҳаққоний акс эттириб жаҳон бадиий адабиётига бебаҳо ҳисса бўлиб қўшилди. Китобхон бундан бир асрдан кўпроқ вақт илгари Том Соьер ва унинг дўстлари ўз хатти-ҳаракатлари билан одамларни кулдирган ва хафа қилган Миссури штатидаги кичик шаҳарча кишиларининг урф-одатлари билан танишади, Гек, негр Жимнинг ортидан Миссисипи дарёси бўйлаб сафар қилиб «Эски дунё» одамлари ҳаёти ва турмушини билиб олади.

Твен ижодида ҳажвия асосий ўринни эгаллаган. У америка фольклори, халқ оғзаки ижодидан моҳирона фойдаланиб ажойиб асарлар яратди. Ёзувчи ҳажвлари ўзининг чуқур инсонийлиги билан ўзига мафтун этади. Китобхон ҳузур қилиб кулади, аммо шу билан бирга кўп нарсани билиб олади, уни одамларга ва ҳаётга жиддий муносабатда бўлишга ундайди. «Қишлоқ хўжалиги журналига редакторлик қилганим», «Менинг соатим», «Велосипеднинг бўйсундирилиши» каби ҳикояларида ёзувчи ҳаётда учрайдиган оддий келишмовчилик устидан кулади, «Губернаторликка сайловлар», «Хитойлик мактуби» ва бошқаларда буржуа жамиятининг иккиюзламачилигини фош этади.

Улуғ рус ёзувчиси А. М. Горький 1906 йилда АҚШга қилган сафари пайтида Марк Твен билан учрашганди. Москвадаги Горький музейида шу учрашув тасвирланган фотосурат сақланмоқда. Фотосуратда Алексей Максимович мулоимлик билан Твенга боқиб турибди. Горькийнинг Марк Твенга бағишлаб ёзган хомаки адабий портрети ҳам бор. Ҳали кўпчиликка маълум бўлмаган бу адабий портрет Америка адабий доираси Горькийни ва унинг тимсолида биринчи рус революциясини шарофлаб Нью-Йоркда ўтказган банкетдан кейин ёзилган.

ТОМ ЯНГИ САРГУЗАШТЛАР
ИЗЛАЙДИ

Биз дарёда бошимиздан кечирган барча саргузаштлардан кейин — негр Жимни озод этганимиз ва Томнинг оёғига отишгани ёдингизда бўлса керак — Том тинчиб қолгандир, деб ўйларсиз? Ҳечам-да. У баттар ҳаддидан ошиб кетди. Тушуняпсизми, учаламиз дарёдан, айтиш мумкинки, узоқ сафардан худди қаҳрамонлар каби қайтганимизда бутун қишлоқ аҳли бизни машъалалар билан кутиб олиб, нутқлар сўзлашгани ва «ура» деб қичқиришганидан кейин, ҳатто айримлари ғирт маст бўлгунча йчиб олишганда, албатта ўзимизни қаҳрамон ҳис қилгандик-да. Томга эса ўзингизга маълум, худди шу керак эди.

Тўғри, анча пайтгача у ростанам жим юрди. Ҳамма унга маҳлиё бўлиб қарар, Том эса худди бутун қишлоқ ўзига мансуб бўлгандек, кўчаларда димоғ билан юрарди. Айримлар ҳатто уни Том Соьер — Саёҳатчи деб ҳам атай бошлашди. Шундан кейин унинг баттар димоғи шишиб кетди. Жим билан менга нигоҳ ҳам ташламасди — чунки биз фақат солда дарё оқими бўйлаб бордиг-у, қайтишда пароходда келдик; Том эса уёққа ҳам, буёққа ҳам пароходда борди. Болалар мен билан Жимга фақат ҳавас қилишар, Томни эса ҳатто товонини ялашга ҳам тайёр эдилар.

Хўш, агар почтамыз ходими — уни биласиз, қотмадан келган, новча, тақир бош қария Нат Персонс — бир воқеага аралашмаганида Том балки шу билан тинчиб қолган бўлармиди, билмадим. Нат очиқ кўнгил, бир оз овсарроқ киши, унингдек вайсақини умримда кўрмаганман. Ана шу Нат кейинги ўттиз йил мобайнида бутун бошли қишлоғимизда ягона саёҳатчи номини олиб, бу билан беҳад ғурурланиб юрарди. Айтишларига қараганда, ўтган ўттиз йил давомида камида миллион марта ўз саёҳати ҳақида беқиёс ғурур билан одамларга сўз-

лаб берган. Энди бўлса тўсатдан ҳали ўн беш ёшга ҳам тўлмаган бир бола аллақадан пайдо бўлиб қолди-ю, бутун қишлоқ аҳли оғзини ланг очиб, унинг саргузаштларидан ҳайратга тушмоқда. Бечора чол буни кўриб эзилиб кетди. Томнинг ҳикоялари ва тингловчиларнинг «Қойил!», «Йўқ, гапларини бир тингланг-а!», «Бир сўз билан айтганда, жуда ғаройиб!» каби оҳ-воҳларини эшитганда, у жирканиб қўярди. Лекин нима ҳам қилоларди — ғишт қолипдан кўчганди. Эндиликда Том нафасини ростлаб олмоқчи бўлганда бечора чол охори тўкилган саёҳатини ўзи билганча тасвирлашга шошиларди. Бироқ унинг ҳикоялари ҳамманинг меъдасига теккани ва хемирига арзимаслиги учун ҳам чолга одамларнинг раҳми келарди. Том яна ўз ҳикоясини бошлаб юборади, ундан кейин чол тилга киради — шу йўсинда иккаласи бир-бирини соатлаб оғиз очтирмасликка уринишарди.

Нат Персонснинг саёҳати эса мана бундай бўлганди: у почтага янги келган ва бу соҳада ҳали тажриба орттирмаган кунларнинг бирида кимга эканлиги номаълум бўлган бир хат келиб қолди. Шунда у хатни нима қилишни билмай роса боши қотди. Хат бир ҳафта, икки ҳафта, то Натнинг унга кўзи тушиб юраги орқага тортиб кетадиган даражага етгунча, стол устида ётаверди. Бунинг устига хат тўловли — маркасиз бўлиб, ўн центлик ҳақини кимдан ундириб олишни билмасди. Бу пулни ундириб олмаганим учун ҳамма айбни менга қўйиб ишдан ҳайдаб юборишади, деб ўйларди Нат. У шуни ўйлаб на уйқусида ва на емишида ҳаловат бўлмасди, ўзи чўпдек озиб кетди, хат тўғрисида ҳукуматга чақиб қўяди, деб ҳеч ким билан маслаҳатлаша олмади ҳам. Хатни полни кўчириб тагига яшириб қўйган бўлса ҳам кўнгли тинчимасди, кимдир ўша жойга қадам босса уни титроқ босаверарди. Бекорга худди шу жойда турмаяпти, деб ўйларди ўзича. Шундай вақтлар ҳам бўлардики, у қишлоқдаги барча хонадонларнинг чироғи ўчишини ярим тунгача кутиб ўтирарди-да, кейин яширинча идорага келиб хатни бошқа жойга яшириб қўярди. Албатта одамлар ундан ўзларини четга ола бошлашди. Ҳамма ҳайрон. Мишмиш гаплар тарқалди. Унинг юриш-туриши ва хатти-ҳаракатлари худди ё одам ўлдирган, ё бирор ножўя иш қилиб қўйганидан далолат бергандек туюларди. Яхшиям ҳамқишлоқ, мабодо келгинди бўлганида борми, аллақачон ур-калтак қилиб жазолашишарди.

Хўш, мен сизга айтсам, Нат энди ортиқ чидаш беролмади, у Вашингтонга жўнаб кетишга, тўппа-тўғри Қўшма Штатлар президенти ҳузурига кириб чин кўнгилдан ҳаммасига иқрор бўлишга, кейин хатни чиқариб бутун ҳукумат олдига қўйиб, мана бундай дейишга аҳд қилди:

«Мана хат. Мени нима қилсангиз қилаверинглар, фақат тангримнинг ўзи билади, менинг ҳеч қандай гуноҳим йўқ ва қонуний жазога лойиқ эмасман. Ҳеч қандай гуноҳим бўлмаса-да, ортимда эндиликда очликдан қирилиб кетадиган оилам қолаётир, гапларимнинг ҳақлигига қасам идишга тайёрман».

Шундай ҳам қилди. Бир оз пароходда, бир оз дилижансада юрди, аммо йўлнинг кўп қисмини отда босиб ўтди ва уч ҳафта деганда Вашингтонга етиб келди. У печанеча миль¹ йўл босди, жуда кўп қишлоқларни ва тўртта катта-катта шаҳарни кўрди. Нат деярли икки ой йўқолиб кетди ва ниҳоят қайтиб келгач, қишлоқда энг димоғдор киши бўлиб қолди. Саёҳат уни округда энг буюк кишига айлантириб қўйди. У ҳақда гаплашар, ҳеч бўлмаганда уни кўриш учун узоқ-узоқлардан, ҳатто Иллинойс дарё воҳасидан ҳам келишар, Натнинг кечмишларини тинглаб ҳайратдан оғизларини юмолмай қолишарди. Ҳаётингизда ҳеч бунақасини кўрмаган бўлсангиз керак.

Хўш, шундай қилиб, иккаласидан қай бири буюк саёҳатчи эканлигини ҳал этишнинг ҳеч қандай имконияти йўқ эди. Бир хиллар Натни, бошқалар Томни буюк саёҳатчи деб ҳисоблашишарди. Кўпчилик Натнинг узоққа сафар қилганини тан олса-да, бироқ кенглик ва иқлим жиҳатидан Том устун эканига рози бўлишарди. Демак, дуранг келиб чиқади. Шунинг учун ҳар иккаласига ҳам бирор нимада устунликка эришиш мақсадида ўзларининг хавф-хатарли саргузаштларини ёлғон-яшиқлар билан тўлдириб ҳикоя қилишга тўғри келарди. Оёғидан яраланган Том билан баҳслашиш Персонсга оғир эди, шунга қарамай жонини жабборга бериб ҳаракат қилса ҳам, бари бир кутилган натижага эришолмасди. Чунки, ҳаққисига кўчганда Том бир жойда ўтиролмас, Нат ўзининг Вашингтон саргузаштини ҳикоя қила бошлаганда, у минут сайин ўрнидан турар ва чўлоқланиб уёқдан-бу-

¹ Миль — турли давлатларда турлича бўлган масофа ўлчови; денгиз мили — 1852 метр, географик миль — 7420 метр.

сққа юраверарди. Оёғидаги яраси аллақачон битиб кетган бўлса ҳам, Том ҳамон чўлоқланиб юрарди. Чўлоқлигини эсидан чиқариб қўймаслик учун кечқурунлари уйида ҳатто машқ қилиб турарди — шу сабабли чўлоқланиб юриши аввалгисидан сира фарқ қилмасди.

Натнинг бошидан кечирганлари эса, билмадим, балки бўлган воқеадир, балки газетадан ёки яна аллақадердан ўқиб олгандир, аммо у бу ҳақда қотириб ҳикоя қиларди. Тингловчиларнинг этлари жунжикиб кетар, Натнинг ўзи эса ҳаяжонга тушиб юзида қон қолмасди, аёллар ва қизлар эс-ҳушларини йўқотиб қўйишарди. Воқеа эса бундай бўлган:

У Вашингтонга етиб келиб армуғонини отхонага қўйди-да, қўлидаги хат билан тўппа-тўғри президентнинг уйига борди. Бу ерда унга ҳозир президент Капитолияда экани ва энди Филадельфияга жўнашга ҳозирлик кўраётганини, агар у билан учрашмоқчи бўлса тезроқ етиб бориши лозимлигини айтишди. Нат лоҳас бўлиб кетди. Ўзининг оти йўқ, нима қилишини билмай боши қотди. Тўсатдан аллақандай негр эски извошда келиб қолди. Нат шошиб қолмади, негрнинг олдига югуриб борди-ю, овозининг борица деди:

— Агар мени ярим соатда Капитолияга етказсанг ярим доллар бераман, йигирма минутда етказиб борсанг қўшимча чорак долларлик бўласан.

— Бўпти,— рози бўлди негр.

Нат извошга сакраб чиқди-ю, эшигини ёпди. Шундан кейин улар оламда энг расво йўлдан тарақа-туруқ қилиб жўнаб кетишди. Нат тутқичдан қўлини ўтказиб унга бор кучи билан ёпишиб олди, бироқ извош тўсатдан тошга урилиб юқорига кўтарилди-ю, таг қисми учиб кетди. Извош яна пастлашганда Натнинг оёқлари ерга тегиб қолди. Шунда у қирчангининг ортидан катта тезликда югурмаса адои-тамом бўлишини англади. У ўлардек қўрқиб кетган бўлса ҳам, қўрқувдан эмас, балки виждонан ишга киришди: тутқичдан маҳкам тутиб юраверди. Жон-жаҳди билан югураётиб бор овози билан извошчига «Тўхтат» деб бақирар, Натнинг оёқлари ерда-ю, ўзи извошдалигини кўриб қанчалик даҳшатли лавф-хатар юз беришини билган кўчадаги халойиқ доллар эди. Извошчи эса халойиқ қанча бақирса ҳам қирчангисини шунчалик шитоб билан ҳайдар ва «Сиз ҳечам қўрқманг хўжайин, ўз муддатида етказиб бораман, хавотир олманг!» деб бақирарди. Извошчига ҳамма уни

шошираётгандек туюлар, ўз овозидан, гилдиракларнинг тарақ-туруғидан ҳеч нарсани эшитмасди. Худди шу йўсинда ҳамон илгарилаб боришар ва бу манзарани кўрганларнинг этлари жунжикиб кетарди. Ниҳоят улар Капитолияга кириб келишганда, ҳеч ким ва ҳеч қачон бунчалик тез югурмаганини ҳамма тан олди. Отлар тўхташди, Нат ҳолсизликдан ерга қулаб тушди, уни извош тагидан тортиб олишганда ҳаммаёғи чангга ботган, кийимларининг уवादаси чиққан, ялангоёқ ҳолатда эди. Шундай бўлса ҳам ўз вақтида етиб келишга улгурди; президентни топиб унга хатни топширди. Ҳамма иш қутилгандек бўлди — президент шу заҳотиёқ унинг гуноҳларини кечди, Нат эса негрга чорак доллар ўриига ярим доллар қўшимча ҳақ берди — ахир у шу извош бўлмаганда ҳеч маҳал муддатида етиб келолмаслигини тушунди-да!

Ҳа, бу ажойиб саргузашт бўлганди, шу сабабли Том Соьерга ўз шуҳратини қўлдан бермаслик учун жароҳатини нуқул кўз-кўз қилишга тўғри келарди.

Шундай қилиб, Томнинг шуҳрати аста-секин сўна бошлади, чунки одамларда энди суҳбат учун янги мавзулар юзага келиб қолди — аввалига пойга, кейин ёнгин, сўнг цирк, кейин тутқинларнинг кимошди савдоси бўлиб ўтди, бунинг устига ой тутилди — бундай пайтларда авваллари қилингандек дуохонлик уюштирилди. Эндиликда ҳеч ким Том ҳақида оғиз очмай қўйди, у бўлса жаҳли чиқиб ўзини қўярга жой тополмай қолди.

Орадан кўп ўтмай Том бутунлай тушкунликка берилиб кунбўйи маъюс ҳолда юрадиган бўлиб қолди, нега бунчалик қайғурасан, деб суриштираман, у зерикишдан юрагим тарс ёрилай деяпти, йиллар ўтиб боряпти, қарияпман, ҳеч ким ҳеч қаерда урушмаяпти, ўзимни шон-шуҳратга чулғашнинг бирор усулини тополмаяпман, деб жавоб берди. Тўғриси айтганда, ҳамма болалар ҳам ўзича шундай деб ўйлайди, лекин кимдир бу ҳақда очиқдан-очиқ айтганини ҳеч қачон эшитмагандим.

Мана у машҳур бўлиш учун турли режалар ўйлаб топшишга киришди ва орадан кўп ўтмай хаёлига бир фикр келиб унда иштирок этишни мен билан Жимга ҳам таклиф қилди. Том Соьер ҳаммавақт сахий ва элижаноб киши бўлган. Агар сен бирор яхшироқ нарсасга эга бўлиб қолсанг кўпгина болалар атрофингда парзона бўлишади, бироқ ўзлари бирор дурустроқ нарсага эришсачи келиб қолишса сенга бу ҳақда чурқ этишмайди,

ҳаммасини ўзлаштириб олишга уринишади. Аммо Том Сойерда бунақа одат ҳеч қачон бўлмаган.

Шунақа одамлар ҳам бўларкан — қўлингга олма тушиб қолса атрофингда парвона бўлиб сўлагини юта-юта қолдигини беришни илтижо қилаверади, аммо олма унинг қўлида бўлса-ю, сен ундан пўчоғини сўрасанг ва аввал берганингни эслатсанг, афтини бужмайтириб умр бўйи ёдидан чиқармаслигини айтади-ку, бироқ ҳеч нима бермайди. Лекин, мен сизга айтсам, бундайлар ҳар маҳал жазосини тортади. Қараб туринг, ҳали кўрарсиз. Том Гувер кўпинча шундай қиларди, кейин нима бўлди денг? Орадан икки йил ўтмай сувга чўкиб ўлди.

Шундай қилиб, биз ўрмонга йўл олдиғу у ерда Том нималарни ўйлаб қўйгани ҳақида гапириб берди. У салбчи бўлишга қарор қилибди.

— Салбчи деганинг нимаси? — сўрадим мен.

У менга нафрат билан қараб қўйди — одатда бировга ачинса худди шундай қиларди.

— Гек Финн, салбчи нималигини наҳотки билмасанг?

— Йўқ, билмасдим, — дедим, — билишни ҳам истамайман.

— Шу пайтгача салбчиларнинг менга ҳечам ҳожати бўлмаган, кўриб турганингиздек мана соғ-саломат юрибман. Сен айтиб берсанг, билиб оламан-да. Ҳеч туншунмайман-да, менга ҳеч қачон зарур бўлмайдиган ҳар хил нарсаларни билишга интилишнинг, улар ҳақида бош қотиришнинг нима ҳожати бор? Мана, масалан, Ланс Уильямснни олиб кўрайлик — у ҳиндиларнинг чокто тилини ўрганиб олди-ю, бироқ улардан биттаси келиб унга гўр қазимагунча бирорта ҳам чокто¹ бизда бўлмаган. Хўш, салбчи деганинг нима экан? Лекин сени огоҳлантириб қўяй: агар унга патент талаб этилса, кўп фойда ололмайсан, мана, Билл Томпсон...

— Патентингга бало борми?! — деди у. — Бундай телбани умримда кўрмагандим. Патентинг нимаси? Салбчилар салб юришлари қилишган.

«Нима бало, ақлдан озганми?» — деб юборишимга сал қолди. Йўқ, эс-ҳуши жойида экан, хотиржамлик билан сўзида давом этди:

— Салб юриши — бу, бутпарастлардан Муқаддас Ерни² тортиб олишга мўлжалланган урушдир.

¹ Чокто — Шимолий Америка ҳиндиларининг бир қабиласи.

² Муқаддас Ер — Фаластин.

— Қайси Муқаддас Ерни айтяпсан?
— Уша Муқаддас Ерни-да, ўзи битта-ку!
— Бизга унинг нима кераги бор?
— Шуни ҳам тушунмаяпсанми? Уша ер бутпараст-
лар қўлида, уни тортиб олиш — бизнинг бурчимиз.

— Нега бўлмаса биз уларга босиб олишга йўл қўй-
дик?

— Ҳеч кимга йўл қўймаганмиз. Муқаддас Ерга ҳам-
мавақт улар эгалик қилишган.

— Демак, ер уларнинг мулки-да. Шундай эмасми?

— Албатта, мулки. Наҳотки мен йўқ деган бўлсам?

Бир оз ўйлаб турдим-у, бироқ нима демоқчи экан-
чилигини ҳеч англолмадим.

— Биласанми, Том Соьер, бунга ҳеч тушунолма-
ман. Агар менинг фермам бўлса — у менинг мулким,
агар бошқа одам уни тортиб олмоқни истаса, наҳотки
бу адолатли иш бўлса, агар у...

— Эҳ, ҳеч нарсага ақлинг етмайди-я, Гек Финн! Бу
ферма эмас, бутунлай бошқа масала. Биласанми, гап
нимада? Улар ерга — шунчаки ерга эгалик қилишяпти,
қолос, аммо бизникилар — еврей ва христианлар эса
уни муқаддас ерга айлантиришган. Шундай бўлгач
улар энди бу ерни булғашмасин. Биз бундай шарманда-
ликка бир минут ҳам тоқат қилмаслигимиз керак. Биз
ғезда юриш ўтказиб ерни улардан тортиб олишимиз
даркор.

— Умрим бино бўлиб бундай чалкашликка дуч кел-
магандим. Айтайлик, менда ферма бор, бошқа киши
эса...

— Фермага бало борми, деяпман-ку сенга. Фермер-
чилик — бу жуда оддий юмушдан ўзга нарса эмас. Ме-
ни ўйлаганим эса олижаноблик — бу масалага эътиқод
аралашган аллақандай муҳим бир юмуш эмас.

— Наҳотки шу эътиқод одамларнинг мулки бўлган
ерни тортиб олишга даъват этса?

— Ҳа-да! Ҳаммавақт шундай бўлган.

Жим бошини қимирлатиб деди:

— Масса¹ Том, бу масалада қандайдир ноаниқлик,
гўғрироғи, хато бор бўлса керак. Ўзим динга ишонаман
ва анчагина диндорларни ҳам биламан-дун, аммо бундай
иш қилганларни ҳечам кўрмаганман.

Бунни эшитиб Томнинг баттар жаҳли чиқиб кетди.

¹ Оқ танлиларга ёшига қараб қилинадиган мурожаат.

— Бундай ўта калтафаҳмлиқдан азоб чекиш ҳеч гап эмас,— деди у.— Агар иккалангиздан бирингиз тарихдан ақалли бирор нарса ўқиган бўлганингизда Шерюрак Ричард¹ ҳам, Рим папаси ҳам, Готфрид Бульонский ҳам ва бошқа кўпгина олижаноб ва диёнатли кишилар икки юз йилдан бери бутпарастлардан ерларни тортиб олиш учун уларни қирғинбарот қилиб, қонга ботиб юрганларини билган бўлардингиз. Бу ерда, Миссури штатининг бир овлоқ қишлоғида эса, худди ким ҳақ, ким ноҳақ эканини ўларидан бошқа киши билмайдигандек иккита қишлоқи бефаҳм овсар гердаиб юрса-я. Шунақаям орсизлик бўларкан-а!

Ҳа, албатта, шундан кейин бу ишнинг моҳиятини тушуниб Жим билан иккимиз ўзимизни жуда ноқулай сездик, бунчалик енгилтаклигимиздан уялиб кетдик. Мен ҳеч нима деёлмадим, Жим эса бир оз сукут сақлаб сўнг тилга кирди:

— Хўш, менимча, энди ҳаммаси жойига тушди: агар улар билишмаган бўлишса, биз камбағалларга буни муҳокама қилишнинг ҳам ҳожати йўқ. Демак, бизнинг бурчимиз экан, уни қиёмига келтириб бажаришга киришишимиз керак. Лекин, тўғриси айтганда, бу бутпарастларга ўзимизга ачингандек ачинапман, масса Том. Ўзинг билмаган ва сенга ҳеч қандай ёмонлик қилмаган одамни ўлдириш жуда оғир бўлади. Гап мана шунда. Агар учаламиз уларнинг ҳузурига бориб, биз очмиз десак ва бирор емиш сўрасак, балки улар ҳам барча одамлар ва негрларга ўхшаб муомала қилишар? Улар, албатта, қорнимизни тўйдирган бўлишарди ва шунда...

— Хўш, нима бўлади?

— Менинг фикримча, масса Том, бу ишдан ҳеч нарса чиқмайди. Уйланган ишнинг машқини олмагунча бизга ҳеч қандай ёмонлик қилмаган бу ажнабийларни ўлдиролмаймиз — буни аниқ биламан, масса Том, мутлақо аниқ. Бироқ агар биз — сиз, мен ва Гек бир жуфт болтани олиб, тунда, ой булутлар орасига яширинган пайтда дарёдан ўтсак-да, Снай ёнида истиқомат қилаётган бемор оилани чопиб, уйини ёқиб юборсак-да, ва...

— Овозингни ўчирсанг-чи, ахир! Бошим оғриб кетди-ю. Сен ва Гек Финнга ўхшаш аҳмоқлар билан энди

¹ Шерюрак Ричард (1157—1199)—инглиз қироли, учинчи салб юриши (1189—1199) иштирокчиси.

² Готфрид Бульонский (1060—1100)—Қуйи Лотарингия герцоғи, биринчи салб юриши раҳбарларидан бири.

баҳслашишни истамайман. Нуқул гапни чалғитасанлар, санлар соф илоҳиятни қўзғолмас мулкни муҳофаза этиш ҳақидаги қонун нуқтаи назаридан муҳокама қилиш мумкин эмаслигини тушунмайсанлар.

Мана буни Томнинг ноҳақлиги деса бўлади. Жим ҳеч қанақа бемаъни гап айтгани йўқ, мен ҳам. Биз ахир ўзимизнинг ноҳақлигимизни, унинг эса ҳақ эканлигини яхши билардик, шунчаки масаланинг моҳиятини англаб олмақчи эдик. Том бизга тушунтира олмаганининг ягона сабаби — бу, бизнинг нодонлигимиз ва калтафаҳмлигимизда, буни мен ҳечам рад этмайман, аммо бунда наҳотки бизнинг айбимиз бўлса?

Лекин Том қулоқ солишни ҳам истамасди. Агар биз бу ишга иштиёқ билан киришишни хоҳласак, шунда у бир-икки минг фидокор одамни танлаб олиб бошдан-оёғигача пўлат совут кийгизган, мени — лейтенант, Жимни — маркитант¹ қилиб тайинлаган, ўзи олий қўмондонликни қабул этиб, бутпарастларни денгизга худди пашшалар галаси каби улоқтирган ва шон-шуҳратга чулганиб бутун дунё бўйлаб ғолибона юриш ўтказган бўлишини айтди, холос. Аммо бундан фойдаланиб қолишга бизнинг ақлимиз етмас экан, у энди ҳеч нимани ҳеч қачон таклиф этмайди. Шундай ҳам қилди. Агар унинг миясига бир фикр келиб қолса борми, ҳар қанча уринсанг ҳам ўрнидан қўзғатолмайсан. Ундан хафа бўлмадим. Ўзим тинчликни ёқтираман ва менга ёмонлик қилмаган кишилар билан ҳеч қачон жанжаллашган эмасман. Менинг фикримча, бундай бўлиши керак: агар бутпарастга ҳеч нима керак бўлмаса, унда менга ҳам ҳеч нарсанинг ҳожати йўқ. Тамом-вассалом.

Том бу планни Вальтер Скоттнинг китобидан олган² — бу китобни у неча марталаб ўқиб чиққан. Менимча, бу анча ваҳшиёна план, чунки Том ҳеч қачон бунчалик кўп одам тўплай олмаган ва ҳатто бунга эришганда ҳам ҳеч қандай иш чиқаролмасди, албатта уларни бутунлай мажақлаб ташлашган бўлишарди.

Шу китобни олиб ҳаммасини ўқиб чиқдим. Менинг тушунишимча, ўз фермаларини ташлаб салб юришига жўнаб кетганларнинг кўпчилиги мушқул аҳволда қолган экан.

¹ Маркитант — қўшин билан бирга юриб, озиқ-овқат билан савдо қилувчи шахс.

² Салб юришлари Вальтер Скоттнинг «Тумор» (1825) ва «Граф Роберт Парижский» (1832) романларида тасвирланган.

ҲАВО ШАРИНИНГ УЧИШИ

Том мана шу йўсинда бирин-кетин турли планлар ўйлаб топар, аммо ҳар бирида аллақандай заиф томони бўлгани сабабли улардан воз кечарди. У ниҳоятда тушқунликка тушиб қолди. Уша кунлари Сент-Луисдаги газеталар Европага учиши лозим бўлган ҳаво шари тўғрисида кўплаб ёзишарди. Том ҳам ўша шарни томоша қилиш учун бориш-бормасликни ўйлаб кўрди-ю, лекин ҳечам бир қарорга келолмасди. Бироқ газеталар тинчлик беравермагач, агар шу кунларда ҳаво шарини бориб кўрмаса, бошқа ҳеч маҳал имконият бўлмаслиги ҳақидаги фикр хаёлига келиб қолди. Бунинг устига Нат Персоннинг ҳам ўша ёққа бормоқчи эканлиги ҳақидаги хабарни эшитиб қолиши, албатта, бу масалани узил-кесил ҳал этди. Чунки Нат Персонс қайтиб келгандан сўнг албатта, шарни кўрдим, деб мақтана бошлайди, шунда унга, Томга жимгина ўтириб қулоқ солишдан ўзга чора қолмаган бўларди. Худди мана шунисига у тоқат қилолмасди. Шунинг учун ҳам у мен билан Жимга бирга бориб кўришни илтимос қилгач, биз жўнаб кетдик.

Шар ажойиб экан — улкан қанотлари, парраклари ва ҳоказо нарсалари бор, расмларда тасвирланган шарга сира ўхшамайди. У шаҳар чеккасида, Ун иккинчи кўча сўнггидаги сайхонликда боғлаб қўйилган, теварак-атрофида тумонат одам. Тўпланганларнинг деярли ҳаммаси шар ва унинг ихтиросиси — қотмадан келган, юзи сўник, кўзлари савдоиларникига ўхшаш киши устидан мазах қилиб, шарни ҳеч маҳал учмайди, деб таъкидлашарди. Ихтиросининг ғазаби қўзиб мушт ўқталар, уларни бефаросат ҳайвонлар, деб сўкарди. У, шундай кун келадики, халқни юқори даражага кўтараётган ва юксак маданиятни яратаётган одамлардан бири бўлган мен билан учрашиш шарафига муяссар бўлганликларинингни тушуниб оласанлар, шунда худди мана шу жойда сенларнинг фарзандларинг ва набираларинг менга асрлар бўйи турадиган ёдгорлик бунёд этишади, номим эса бу ёдгорликдан ҳам кўра мангу яшайди, дерди.

Халойиқ яна хохолаб кулар, бақирар, ундан уйланмасдан олдин фамилияси қандай бўлганини, энди бундай иш қилмаслиги учун қанча тўлов олмоқчи эканини,

опасининг мушуклари бувисини нима деб чақиришини суриштирар, хуллас, оломон бировни мазах қилиш имконияти туғилиб қолган пайтдан фойдаланиб ҳар хил нарсаларни сўрайверарди. Тўғриси айтганда, айрим мулоҳазалар кулгили ва ҳатто ўткир бўлса ҳам, бари бир, шунча тили бийрон халойиқ битта одамга ёпишаверса-ю, у жавоб беролмаса, бу адолатсизлик ва бемаънилик эди. Шундай бўлгандан кейин ихтироцига улар билан айтишиш шартмиди? Бари бир айтишишнинг унга фойдаси йўқ, оломонга эса худди шуни керак — гўл одам учраб қолса бўлди-да! Лекин, ихтирочи бари бир ўзини тутиб туролмади — шунақа одам эди. У ажойиб киши эди, газеталар эса уни ҳақиқий даҳо деб ёзишган экан, бунда албатта унинг гуноҳи йўқ. Ҳамма ҳам соғлом фикр юритолмайди-ку, бизга ўхшаганлар табиатан қандай бўлса, шундай юраверамиз. Бу масалада менинг фикрим бундай: даҳолар ҳамма нарсани биламиз, деб ўйлашади, шу сабабли ҳеч кимнинг маслаҳатига қулоқ солишмайди, ҳаммавақт ўз билгиларича иш юритишади, шунинг учун одамлар улардан нафратланишади. Бунинг ажабланадиган ўрни йўқ. Агар улар сал камтарроқ бўлишганда, одамларнинг гапига қулоқ солишганда, ақл-фаросатни ишлатишганда, фойдадан холи бўлмасди.

Шарнинг профессор ўтирган қисми худди қайиққа ўхшарди. Бу жой анча катта, кенг бўлиб, ён томонларига сув ўтмас яшиклар тахлаб қўйилган. Ҳар хил буюмлар солиб қўйилган бу яшиклар устида ўтириш, ўриш солиб ётиш мумкин эди. Биз қайиққа ўтиб олдик. Биздан олдин чиққан йнгирматача киши ҳамма нарсага тумшугини суқар, синчиклаб кўздан ўтказарди, кекса Нат Персонс ҳам шу ерда ҳозир-нозир. Профессор учинчи ҳозирлик кўра бошлагач, одамлар бирин-кетин қайиқдан ерга туша бошлашди. Кекса Нат ҳаммадан кейинда бормоқда. Уни ўзимиздан кейин шар ичида қолишига йўл қўйиб бўпмиз! Шу сабабли унинг қайиқдан чиқишини кутиб сўнгида ерга тушмоқчи бўлдик.

Мана, Нат ерга тушди-ю, навбат энди бизга келди. Тўсатдан қаттиқ бақириқ овозини эшитиб дарров ўғирилдим — қарасам, катта тезликда учиб кетяпмиз! Қўрққанымдан эс-ҳушимни йўқотаёдим. Жимнинг рангида қон қолмай, бир оғиз ҳам гапиролмас, Том эса индамай турибди, ҳатто чеҳрасида қувонч ифодаси. Пастдаги уйлар борган сайин кичрайиб, шаҳар эса то-

райиб борар, одамлар ва извошлар худди кўнғиз ёки чумолнинг эслатарди, кўчалар ингичка ип ва ёриқчаларга айланди. Кейин буларнинг ҳаммаси эриб кетгандек шаҳар кўздан ғойиб бўлди-ю, ер сатҳида фақат каттагина бир доғ қолди. Ер аста-секин шарга — аллақандай хира тусли оддий думалоқ шарга айланди, унинг устида эса ялтироқ дарёлар тўлғаниб-буралиб оқмоқда. Бева Дуглас хола нуқул ер худди шар каби думалоқ деб таъкидлаганида, илгари унинг ҳар хил бидъат гапларига умуман эътибор бермаганимдек, бу гапига ҳам ишонмагандим. Чунки ер тарелка шаклида, ясси эканини ўзим ҳам яхши билардим. Бунга ишонч ҳосил қилиш мақсадида тоққа чиқиб теварак-атрофларга кўз ташлаган пайтларим кўп бўлган. Менимча, қандайдир факт тўғрисида аниқ тасаввур ҳосил қилишнинг энг мақбул усули — бу, ҳеч кимнинг гапига ишонмаслик, балки бориб ўз кўзи билан кўришдир. Бироқ бу сафар беванинг ҳақ эканлигини тан олишга тўғри келди. Мен сизга айтсам, аниқроғи, ер ҳақида у ҳақ эди, бироқ шахримиз жойлашган қисми тўғрисидаги фикри эса нотўғри, ернинг шу қисми тарелка шаклида, ясси, чин сўзим!

Шу пайтгача худди мудраб қолгандек жимгина ўтирган профессор тўсатдан тилга кириб қолди. У ниҳоятда жаҳли чиқиб алланималар деб тўнғилларди:

— Тентаклар! Шарни учмайди, дейишади-я. Ҳаммасини кўриб, искаб, мендан унинг сирини билиб олишмоқчийди. Боплаб алдадим-ку! Мендан бошқа ҳеч ким бунинг сирини билолмайди. Мендан бошқа ҳеч ким шарни нима ҳаракатга келтираётганини билолмайди. Бу — ер юзида мавжуд энергиядан минг марта кучли янги энергиядир! Бу энергиянинг олдида бу ҳеч нарсага арзитайди. Мени Европагача учиб боролмайди, дейишди-я. Европагамиш?! Агар билсангиз, шардаги энергия беш йилга, озиқ-овқатим уч ойга етади. Телбаларей! Ҳеч нарсага тушунишмайди. Менинг ҳаво кораблим мустаҳкам эмасмиш. Бекор гап! У эллик йилга ҳам чидаш беради! Ҳеч ниманинг уддасидан чиқолмасмишман. Ҳа, агар истасам, умр бўйи осмонда учиб исталган томонга бороламан. Шарни бошқара олмасмишман-а. Қани, буёққа кел-чи, болакай, бир уриниб кўрайлик. Мана бу кнопокани босиб, менга қулоқ сол.

Профессор Томга шарни қандай бошқаришни тушунтириб, бирпасда ҳаммасини ўргатди-қўйди. Том бу ишнинг жуда осонлигини айтди. Кейин профессор Томга

шарни ерга томон анча туширишни буюргач, Иллиной далалари бўйлаб шунчалик пастлаб учдикки, ҳатто фермерлар билан гаплашиб уларнинг нима деб жавоб берганини ҳам аниқ эшитдик. Профессор шар тўғрисида, бизнинг Европага учаётганимиз ҳақида ёзилган варақаларни ташлади. Том шарни моҳирона бошқариб уни аллақандай дарахт томонга йўналтириб борарди-ю, унга урилишга сал қолганда юқорилатиб кетарди. Кейин профессор Томга шарни ерга қўндиришни ўргатгач, у бу операцияни усталик билан бажарди: шар дала ўртасига худди пар тўшак устига тушгандек юмшоқ қўнди. Бироқ биз энди ерга сакраб тушмоқчи бўлганимизда, профессор бақриб юборди.

— Йўқ! Қочиб бўлсанлар!— деди-ю, шарни яна фазога йўллади.

Оҳ, жуда қўрқиб кетдик. Бизни қўйиб юборинг, деб ялинишга тушдим, Жим ҳам ялинди, лекин профессор баттар жаҳл билан бизга ўқрайиб қараб қўйгач, эхонамиз чиқиб кетди.

Шундан кейин у яна ўз бошига тушган мусибатларни санашга тушиб, ўзини мазах қилмоқчи бўлганликларини куюниб гапирди. Одамларнинг гўё шар мустаҳкам эмас, деганлари унга роса алам қиларди. Профессор шарнинг тузилиши ниҳоятда мураккаб ва нуқул бузилавериши мумкин, деган одамлар фикрини эслаб уларни мазах қилиб куларди. Бузилармиш-а! Бу гапга у ҳечам чидаш беролмайди. Бутун қуёш системаси бузилса бузиладикки, аммо шар ҳеч қачон ишдан чиқмайди, деди у. Баттар жаҳли чиқаверди. Одамнинг шунчалик қайғуришини ҳеч кўрмагандим. Унга қарасам эгим жунжикиб кетарди, Жим ҳам мендан баттар. Профессор бақриб, фиғон қилиб бўлгач, одамлар менга шунчалик ёмонликни раво кўришгандан кейин энди ҳеч қачон сиримни айтмайман, деб онт ичди. Ўз шаримда бутун дунёни кезиб чиқаман, одамлар нималарга қодир эканимни бир кўриб қўйишсин, кейин шарни сизлар билан бирга денгизга чўктириб юбораман, деди. Эҳ, роса расво ҳолатга тушиб қолдик-ку! Бунинг устига қоронғи тушмоқда эди.

Ниҳоят у бизга овқатланишга рухсат бериб қайиқнинг нариги бурчагига ўтишимизни буюрди, ўзи эса шарнинг барча арқонларини бошқариш мумкин бўлган яшик устига чўзилиб, ёстиғи остига тўтилади. **MARGILON KUTUBXONA** да, кимда-ким шарни ерга туширишга уринади. **MARGILON KUTUBXONA** са уни отиб ташлашини айтди.

Биз бир-биримизнинг пинжимизга тиқилиб ўтирар, калламизга минг хил хаёллар келса ҳам чурқ этмасдик, фақат вужудимизни босиб келаётган ваҳима чидаб бўлмайдиган даражага етгандагина бир-икки оғиз гапириб кўярдик. Тун ниҳоятда чўзилиб кетди. Биз анча пастда учиб борардик. Ой нурида ҳамма нарса ёқимли ва гўзал туюларди: шинам қишлоқ уйлари кўзга ташланиб, ҳатто ҳар хил овозлар ҳам эшитилиб қоларди, ўшоққа бориб келишни орзу қилардигу лекин иложи йўқ-да! Биз худди шарпа каби ҳеч қандай из қолдирмай улар устидан ўтиб кетдик.

Ярим тунда, соат иккига яқинлашиб қолганда, Том жимликни бузиб деди:

— Профессор анча тинчиб қолди, афтидан ухлаган бўлса керак. Қани, ишга киришайлик...

— Қанақа ишга?— деб сўрадим шивирлаб ва гап нима ҳақда бораётганининг фаҳмига етиб, қўрқувдан қотиб қолдим.

— Нариги томонга ўтиб профессорнинг қўл-оёғини боғлаймиз-да, шарни ерга қўндирамыз,— деди Том.

— Йўғ-е, жаноб,— дедим унга,— жимгина ўтиравер. Том Сойер, бу фикрни каллангдан чиқариб ташла.

Жим эса шунчалик даҳшатга тушганидан ҳатто нафас ҳам ололмай қолди.

— О, масса Том, бундай қилманг,— деди у.— Агар унга сал тегиб кетадиган бўлсак адоин тамом бўламыз, худо ҳаққи адоин тамом бўламыз! Мен ҳечам ёнига йўламайман, икки дунёда ҳам яқинлашмайман! Масса Том, ахир у бутунлай ақлдан озган-ку!

— Мана шунинг учун ҳам ҳаракатимизни қилишимиз керак,— деб шивирлади Том.— Агар у ақлдан озмаганда, ҳеч қачон, ҳар қанча пул ваъда қилинса ҳам бу ердан кетмаган бўлардим. Чунки, шарга энди кўникиб қолдим, ҳатто ердан кўтарилиш ҳам менга энди кўрқинчли эмас. Агар унинг эс-ҳуши жойида бўлгандами... Ҳар қандай соғлом одам ҳам бутун ер юзини айланиб чиқиб, кейин ҳаммани чўктириб юбормоқчи бўлган телба билан бирга учмаслиги аниқ. Биз унинг уйғонишини кутиб ўтирмай ҳаракат қилиб қолишимиз керак. Балки, бу бизнинг сўнгги имкониятимиздир. Қани, кетдик!

Бу сўзларни эшитиб, томиримиздаги қон тўхтаб қолгандек бўлди, унга ўрнимиздан кўзгалмаймиз ҳам дедик. Шунда Том шар бошқариладиган ва ерга тушири-

ладиган машина ёнига бориш мумкинми-йўқлигини ўзи билиб келмоқчи эканини айтди. Бундай қилма, деб қанчалик ялиниб-ёлворсак ҳам у қулоқ солишни истамади. У эмаклаган ҳолда секин олдинга силжиди, биз эса ҳатто нафасимизни ҳам чиқармай уни кузатиб турдик. Том қайиқнинг ўртасига етгач, шунчалик секинлик билан ҳаракат қилдики, менга худди бир йилдан бери судраётгандек туюлди. Ниҳоят, у профессорнинг бош томонига етиб борганини, эҳтиётлик билан ўрнидан кўтарилиб унинг юзига тикилиб қулоқ солаётганини кўрдик. Қарасак, профессорнинг оёқ томонига сурилиб борапти! Бошқариш кнопоклари ўша жойда. У етиб келиб, кнопкага энди қўл чўзган эди, алланима бало тарақлаб кетди. Том ўзини полга ташлаб қимир этмай қолди. Профессор ўрнидан қўзғалиб «нима гап?» деб сўради. Аммо биз худди оғзимизга талқон солиб олгандек индамай ўтиравердик. Шунда у худди ўрнидан турмоқчи бўлгандек бир нималар деб у ёнидан-бу ёнига ағдарилган эди, юрагим торс ёрилиб кетгандек бўлди.

Худди шу пайт ой юзини булут қоплади-ю, қувончдан бақириб юборай дедим. Ой булут орасига бутунлай кириб кетгач, ҳаммаёқни қоронғилик босиб, энди биз Томни ҳам кўролмайд қолдик. Кўп ўтмай ёмғир томчилай бошлади-ю, профессорнинг ўз арқон ва бошқа асбоб-ускуналари билан овора бўлиб, об-ҳавони сўкаётганини эшитдик. Қоронғида тимирскиланиб Томга тегиб кетишидан жуда хавотирланиб ўтирдик, агар билиб қолса борми, адои тамом бўламиз, ҳеч ким бизга ёрдам беролмайди. Бироқ Том орқага эмаклаб келаётган экан, пайпаслаб қўли билан тиззамизни ушлагач, нафасим қайтиб, юрагим қиңидан чиқиб кетаёзди. Қоронғиликда унинг Томми ёки профессор эканини англолмадим ва албатта, профессор бўлса керак, деб ўйлагандим.

Эй, худойим-ей! Унинг қайтиб келганини кўриб ниҳоятда севиндим. Зим-зиё қоронғиликда шарни ерга тушириб бўлмайди, шунинг учун ҳам ёмғир тинмай ёғишини, Том биз билан бирга ўтиришини ва бизни энди таҳликага солмаслигини жуда-жуда истардим. Ниятим амалга ошди. Кечаси билан ёмғир ёғди, тун бизга туюлгандек унчалик узоққа чўзилмади, тонгда эса ҳаво очилиб ҳаммаёқ гўзал, ёқимли тус олди, яна дала ва ўрмонларни, ниманидир ўйлаб жимгина турган от ва сигирларни кўриш нақадар ёқимли эди. Кейин хушчақчақ ва

ёрқин қуёш кутарилди, шунда биз ниҳоятда толиққани-
мизни сездик ва теварак-атрофни томоша қилишга ҳам
улгурмай ҳаммамиз ухлаб қолдик.

III боб

ТОМ ИЗОҲ БЕРАДИ

Биз соат тўртларда ухлаб саккизга яқин уйғондик.
Профессор шарнинг қуйруқ томонида маънос ҳолда ўти-
рарди. У бизга овқат бериб жойимизда ўтиришни, қа-
йиқнинг ўртасидан нарига ўтмаслигимизни буюрди.

Агар одам оч бўлса-ю, кейин тўсатдан тўйиб овқат-
ланса борми, ҳамма нарса унга аввалгидан ҳам кўра
гўзалроқ туюлади, ҳатто у ҳаво шарида даҳо билан уча-
ётган бўлса ҳам кайфияти жуда чоғ бўлади. Биз гапга
ҳам тушиб кетдик.

Мени битта масала хавотирга солаётгани учун буни
ниҳоят сўрашга жазм қилдим:

— Том, биз Шарқ томонга учиб боряпмиз-а?

— Ҳа, Шарққа.

— Қанақа тезлик билан.

— Профессорнинг жини қўзиганда айтган гаплари-
ни ўзинг эшитдинг-ку! У айрим пайтларда соатига эл-
лик миль, бошқа пайтда тўқсон, юз миль тезликда уча-
ётганимизни, агар кучли шамол турса тезлик соатига
уч юз милга етиши мумкинлигини айтувди. Агар орқа-
дан эсиб турадиган шамол зарур бўлиб қолса биз юқо-
рироқ кўтарилишимиз ёки пастроқ тушишимиз керак,
вассалом.

— Ўзимам шунақа деб ўйлагандим. Профессор ал-
дабди.

— Қанақасига?

— Шунақасига. Агар биз у айтган тезликда учгани-
мизда Иллинойс аллақачон ортда қолган бўларди, тўғ-
рими?

— Тўғри.

— Мана шунақа. Биз бўлсак ҳамон Иллинойс усти-
дан учиб боряпмиз.

— Қаёқдан била қолдинг?

— Мен унинг рангидан танидим. Биз ҳамон Илли-
нойс устидамиз. Ҳозирча Индиана кўринмаётганига
ўзинг ишонч ҳосил қилишинг мумкин.

— Сенга нима бўлди, Гек? Ақлдан оздингми? Наҳотки штатларни рангига қараб таниш мумкин бўлса?

— Мумкин.

— Рангига бало борми?

— Бор. Иллинойс яшил, Индиана эса пуштирангда. Қани пастга қараб, иложини қилсанг пуштирангли бирон нарсани кўрсат-чи! Йўқ, сэр, бу ерда ҳамма нарса яшил рангда.

— Индиана пуштирангдамиш? Бемаъни гап!

— Бемаъни эмас, пуштирангда эканини харитада ўзим кўрганман.

Одамнинг бунчалик фиғони фалакка чиққанини умримда биринчи кўришим.

— Биласанми, Гек Финн,— деди у менга,— агар сенга ўхшаб бунчалик овсар бўлганимда аллақачон шардан ерга сакраб тушган бўлардим. Харитада кўрганмиш! Наҳотки, ҳар бир штат табиатан харитада тасвирланган рангда бўлади, деб ўйласанг?

— Менга айт-чи, Том Соьер, сенингча харита нима учун керак бўлади? Ахир, у бизга бор фактларни маълум қиладими?

— Ҳа, албатта.

— Хўш, агар у ҳамма нарсада алдаса, фактлар ҳақида бизга нимани ҳам маълум қиларди?

— Вой, бахтиқаро тентаг-ей! У ҳечам алдамайди.

— Йўқ, алдайди.

— Йўқ, алдамайди.

— Ҳа, майли, агар харита алдамаса, демак, барча штатлар турли рангда бўларкан-да! Бунга нима дейсан, Том Соьер?

Унинг ноқулай аҳволга тушиб қолганини Жим ҳам сезиб қолди. Тўғриси айтсам, мен жуда қувониб кетдим, нега десангиз, Том Соьердан устун келиш осонмас-да! Жим ҳайратдан қўлларини сонига уриб деди:

— Роса қойил қилди-ку! Нима ҳам қилардингиз, масса Том, сизни роса боплади.— У яна сонига уриб қўшимча қилди:— Вой, роса боплади-я!

Ҳеч қачон бунчалик қувонмагандим. Ахир, бирорта ақллироқ гап айтаман, деб ҳечам ўйламагандим — ўзи шунақа чиқиб қолди. Мен ҳеч нарсани ўйламай, калламга нима келса шуни вайсагандим, тўсатдан шу фикрни айтворибман. Йўлдошларим буни умуман кутишмаганди, ҳатто ўзим ҳам. Худди одам ҳеч нимани ўйламай зогора нонни оғзига солиб чайнаётганда, қўққисдан ти-

шига олмос тегиб кетгандек бўлди. Аввалига у буни албатта шунчаки оддий тош бўлса керак, деб ўйлайди, кейин оғзидан олиб тозалаб кўргач ҳайрон бўлиб қолади-ю, жуда қувониб кетади. Олмос қидириш билан махсус шуғулланмаган бўлса ҳам у, албатта ўз топилмасидан фахрланиб юради. Озгина фикр юритсангиз бунинг фарқини ўзингиз тушуниб оласиз. Биласизми, тасодифан қўлга тушиб қолган топилма — бу, бўлмағур нарса. Агар уни махсус қидириб топсангиз, бу — бошқа масала.

Бунақа зогора нон орасидан ҳамма ҳам олмос тополарди-ку, аммо бундай нон ҳаммага ҳам насиб қилавермайди-да. Олмос топган кишининг хизмати билан менинг хизматим орасидаги фарқ ана шунда. Мен, умуман, ўзимни бошқача одам демоқчи эмасман; бундан кейин яна бунақа гап айтолмасам ҳам керак, аммо бу сафар шунақа бўлиб қолди, мана шуни айтмоқчиман, холос. Бунақа ишга қобилиятим борлиги ҳеч маҳал хаёлимга келмаган, бу ҳақда умуман ўйламаган, ҳатто ўйлаб кўришга уринмагандим. Ювош бўлиб жимгина ўтирган эдим, беҳосдан оғзимдан чиқиб кетди. Мен кейинчалик ҳам бу воқеани тез-тез эслаб юрдим, у бундан бир ҳафта илгари содир бўлганидек ҳаммаси ёдимда турди. Ҳозир ҳам ҳаммаси кўз ўнгимда: кенг дала, ўрмон ва қўллар юзлаб милга чўзилиб кетган, у ер-бу ерда қишлоқ ва шаҳарлар кўзга ташланади, профессор харита ёйилган столга энгашиб ўтирибди, шарнинг арқонлари орасида Томнинг шапкасини шамол тортқилайди — уни қуритиш учун осиб қўйганди. Биздан ўн фут¹ча нарида учаётган бир қушча айниқса ёдимда қолган. У биз билан бир томонга учиб, кучи борича ортда қолмасликка интиларди-ю, лекин уддасидан чиқолмасди; ҳув пастдаги дарахтзор ва фермалар оралаб трубадандан узун лента каби қора тутун чиқараётган поезд ҳам бизни қувиб келарди. Онда-сонда трубадан оппоқ булут отилиб чиқарди-ю, тўсатдан қисқа-қисқа хўрсинишга ўхшаган овоз эшитилиб қоларди. Ҳа, бу паровоз гудоги! Шу йўсинда қушни ҳам, поездни ҳам ҳеч қандай қийинчиликсиз ортда қолдириб кетардик.

Бироқ Томнинг кайфияти жойида эмасди. Аввалига у мен билан Жимни тснтакнамо вайсақига чиқариб, кейин деди:

¹ Фут — 30,48 сантиметрга тенг узунлик ўлчови.

— Рассом сарғиш бузоқ билан каттароқ сарғиш итнинг расмини чизаяпти, деб фараз қилайлик. Энг аввало у нима қилиши керак? Рассом бир қарашда фарқлай олишинг мумкин бўладиган қилиб чизиши керак. Тушуняпсанми? Ана шундай. Энди менга айт-чи, иккаласини сарғиш рангда бўяш шартми? Йўқ, албатта. Шунинг учун улардан бирини яшил рангга бўяйди, шунда ҳеч бирини адаштириб юбормайсан. Харита ҳам мана шунақа. Сенга ўхшаганлар адаштириб юбормаслиги учун ҳам штатлар турли рангга бўяб қўйилган.

Лекин, мен ҳам, Жим ҳам унинг нимага шаъма қилаётганига тушунмадик.

— Эҳ, масса Том,— деди бошини чайқаб Жим,— бу рассомларнинг нақадар аҳмоқлигини билганингизда бирор нарсани исботлаш учун харитани қўлга олиш-олмасликни ўйлаб кўрган бўлардингиз. Мана ҳозир сизга бир воқеани айтиб берсам, ўзингиз билиб оласиз. Бир кун қарасам, рассомлардан бири Хэнк Уильямс ҳовлиснинг орқа томонида ўтирибди. Ёнига борсам, бир шохни синган қари олачипор сигирнинг ўзингиз кўрган ўша расмини чизяпти. Нега чизяпсан, деб ундан сўрасам, мана шу расмни ишлаб бўлиб юз доллар оламан, деди. Масса Том, ахир шу сигирни ўн беш долларга сотиб олишинг мумкин, дедим мен унга. Тасаввур қилиб кўринг-а, сэр, ўша рассом бошини чайқаб расм чизишда давом этаверди. Худо ҳаққи, масса Том, улар ҳеч нарсага тушунишмайди.

Ана шу гапни эшитиб Томнинг баттар хуноби ошди. Баҳсда ютқазиб қўйган одам худди мана шунақа бўлишини аллақачон сезганман. У тилимизни тийишни буюрди-да, балки шундан кейин эсингиз кириб қолар, деди. Тўсатдан у пастда, узоқдаги шаҳар соатига кўзи тушиб дурбинга ёпишди, кейин ўзининг кумуш сўғонига қаради, сўнг яна соатга, яна сўғонига тикилиб деди:

— Қизиқ, шаҳарники бир соат илгари юраркан.

У сўғонини ҳамёнига солди-ю, аммо пастдаги яна битта соатни кўриб қолди. У ҳам бир соат олдинда. Том ҳайрон бўлиб қолди.

— Жуда қизиқ,— деди у,— ҳеч нимага тушунолмай қолдим.

Шунда у дурбинни олиб яна битта соатни қидириб топди. Бундай қараса, у ҳам бир соат илгари. Томнинг пешонаси тиришиб, нафаси бўғилиб қолди.

— Вой, шайтон ургур-ей,— деди у,— ахир бу география узунлиги-ку!

Мен жуда қўрқиб кетдим.

— Яна нима гап?— сўрадим ундан.

— Гап шундаки, бу бедаво шар бир учишда Иллинойс, Индиана ва Огойони ортда қолдирипти-ю, эндиликда биз Пенсильвания ёки Нью-Йорк штатининг шарқий бурчаги ёки унга қўшни жой устида турибмиз.

— Ёлғон!

— Чин сўзим! Кеча кечқурундан бери биз Сент-Луисдан ўн беш градус узунликда узоқлашдик. Бу соатларнинг ҳаммаси тўғри юряпти. Биз деярли саккиз юз миль учиб қўйдик.

Албатта, ишонмадим-у, аммо аъзои баданимни титроқ босиб кетди. Чунки ўз тажрибамдан биламан: Миссисипи бўйлаб пастга, ҳатто солда сузиб боргандаям бунчалик узоқ масофага кам деганда икки ҳафтада етиб бўлмасди.

Бу пайтда Жим хаёл дарёсига чўмиб ўтирарди. Кейин у тўсатдан сўраб қолди:

— Масса Том, ўша соатлар тўғри юряптими?

— Ҳа-да.

— Сизнинг соатингиз ҳам тўғри юряптими?

— Сент-Луисгача тўғри эди, бу ерда эса бир соатга ортда қоляпти.

— Масса Том, бу билан вақт ҳамма ерда ҳам бир хил эмас, демоқчимисиз?

— Худди шундай.

Жим жуда хафа бўлиб деди:

— Галингизни эшитиб сизга жуда ачинапман, масса Том, буни эшитиб мен ҳатто уялиб кетдим. Яна тарбия кўрган йигитсиз-а! Ҳа, сэр, агар буни эшитганда Полли холанинг юраги ёрилиб кетарди.

Том ҳайрон бўлиб Жимга қаради-ю, бироқ ҳеч нима демасди, Жим эса сўзида давом этди:

— Масса Том, Сент-Луисда одамлар қаердан пайдо бўлган? Уларни олло-таолло яратган. Ҳозир биз турган жойдаги одамлар қаердан келган? Уларни ҳам олло-таолло яратган. Ахир уларнинг ҳаммаси — бу ердагилар ҳам, у ердагилар ҳам худованди каримнинг бандалари эмасми? Худди шундайлиги аниқ. Нега бўлмас, худо бундай ирқий камситишни яратиш қўйипти?

Ирқий камситишмиш?! Бундай нодонликни умримда кўрмагандим. Бунда ҳеч қандай ирқий камситиш

йўқ. Мана, масалан, худо сени ва яна ўз бандаларидан кимларнидир қора танли, бошқаларни эса, оқ танли қилиб яратган, хўш, буни сен нима деб атайсан?

Жимнинг жавоб беролмаслигини билиб Том сўзида давом этди:

— Мана кўряпсанми, худо ирқий камситишни кўнглига келган пайтда қиляпти. Аммо бу ўринда ирқий камситишни худо эмас, инсон қиляпти. Худо кунни яратди, у тушни яратди, лекин вақтни у ихтиро қилгани йўқ, уни турли жойлар бўйлаб белгилаб бермаган. Буни инсон бажарган.

— Наҳотки, шундай бўлса, масса Том? Наҳотки буни инсон боласи қилган бўлса?

— Албатта, инсон-да!

— Ким унга рухсат берган?

-- Ҳеч ким. У буни сўрамаган ҳам.

Жим бир минутча ўйланиб қолди-да, сўнг деди:

— Ҳа, бир нима дейишга ожизман. Мен таваккал қилмаган бўлардим. Дунёда ҳеч нарсадан ҳайиқмайди-ган одамлар ҳам бор-да! Улар ҳеч нимадан тап тортишмайди. Демак, ҳамма жойда вақт ҳар маҳал бир соатга фарқ қиларкан-да, масса Том?

— Бир соатга дейсанми? Ҳечам ундай эмас! Ҳар бир узунлик градусида тўрт минут фарқ бор. Тушунарлими? Ун беш градус бир соат бўлади, ўттизтаси — икки соат ва ҳоказо. Масалан, Англияда сешанба тунги соат бир-да Нью-Йоркда ҳали душанба куни кечки соат саккиз бўлади.

Жим Томдан сал нарироққа сурилиб ўтирди. Жуда хафа бўлгани шундоққина кўриниб турарди. У яшик устига ўтириб олиб нуқул бошини чайқар ва ўзича алланималарни гўлдираб қўярди. Ёнига бориб тиззасини силаб, таскин бердим.

— Масса Томдан бунақа гапни кутмагандим! — деди у бир оз таскин топгач. — Бир кунда бир жойда сешанба, бошқа жойда душанба бўлармиш. Гек, бу ерда, осмони фалакда ҳазилнинг ўрни эмас. Бир кунда ҳар хил икки кун бўлармиш! Бир кунга икки кунни сиғдириб бўладими? Ё икки негрни бир негр терисига сиғдириб бўладими? Ё бўлмаса бир кўзачадаги вискини кичкина идишга қуйиш мумкинми? Йўқ, сэр, бари бир ҳеч бирини уддалай олмайсиз. Менга қара, Гек, ўша сешанба янги йилга тўғри келса-чи? Демак, унда бир жойда янги йил, ўша минутда бошқа жойда эски йил бўларкан-

да? Ҳаммаси бекор гап! Бунга чидолмайман, бундай гапларга қулоқ ҳам солмайман.

Унинг ранги бўзариб ўзини титроқ босди.

— Сенга нима қилди? Нима гап?— сўради Том.

Жим зўрға жавоб берди:

— Масса Том, ҳазил қиялпсиз, тўғрими? Ахир бунақа бўлмайди-ку, тўғрими?

— Ҳазиллашганим йўқ, айтганларим рост.

Жим яна титраб кетди.

— Демак, ўша душанба кунга охират тўғри келиб қолса, Англияда умуман қиёмат бўлмай ўликлар қабрларидан туриб келишмас экан-да! Уёққа бормайлик, масса Том. Илтимос, бу ордона қолгурни ортга бурилинг, мен борадиган жой...

Худди шу дақиқада биз кўрган нарса ҳаммамизни бутун борлиқни унутиб ўрнимиздан иргиб туришга ва бакрайиб қолишга мажбур этди.

Биринчи бўлиб Том тилга кирди:

— Ахир бу...— унинг ҳатто нафаси бўғзида қолди.—

Шу ерда тил тортмай ўлай! Ахир бу — океан-ку!

Мен билан Жим ҳам ҳаяжондан энтикиб кетдик. Ҳайратдан қотиб қолган бўлсак-да, ниҳоятда бахтиёр эдик, чунки ҳеч биримиз шу пайтгача океанни кўрмагандик ва ҳатто уни кўрамиз деб умид ҳам қилмагандик. Томнинг эса оғзи тинмасди:

— Атлантика океани. Атлантика. Мана буниси қойил! Бу — Атлантика, биз уни томоша қиялпмиз-а! Биз томоша қиялпмиз — бошқалар эмас! Ҳеч ишонгим келмаяпти, қойил!

Кейин биз қоп-қора тутундан иборат қуюқ булутни кўрдик, яқинроқ бориб қараганимизда остимизда шаҳар борлигини билдик. Баҳайбат шаҳар экан! Бир ёнида кемалар саф тортиб турибди. Нью-Йорк эмасмикан, деб ўйладиг-у, бир-биримиз билан баҳслаша кетдик. Уёқ-буёқни томоша қилишга улгурмай, шаҳар ортимизда қолди ва биз океан устига келиб қолдик. Океаннинг кучли шамоли бизни даҳшатли куч билан учириб кетди. Мен сизга айтсам, дарров ақл-ҳушимизни йиғиштириб олдик.

Додвой билан шарнинг қуйруқ томонига югурдик, профессордан орқага қайтишни, бизни ерга тушириб ота-онамиз ҳузурига жўнатишни ялиниб-ёлвордик, ота-оналаримиз жуда хавотир олишаётганини, агар бизга бир нима бўлса улар қайғу-аламдан ўлиб қолишлари

мумкинлигини айтдик. Лекин, у тўппончасини ўқталиб бизни орқага қувиб юборди. Аввалги жойимизга қайтишга тўғри келди. Қандай аҳволга тушиб қолганимизни биров кўрганда эди!

Соҳил бўйлаб чўзилиб кетган ер энди узоқдан худди илон каби ингичка тасмага ўхшарди, ортимизда эса юз миллион милга чўзилиб кетган, бўкириб-ҳайқираётган, улкан тўлқинларни юқорига итқитаётган чексиз океан. Унда-бунда якка-оғиз кемалар кўзга ташланади. Улар дам ён томонга қийшайар, дам олд томони кўтарилиб кетарди. Орадан кўп ўтмай бу кемалар ҳам кўринмай қолди ва энди бутун осмон ҳам, океан ҳам бизники эди. Бунчалик кенглик ва бўшлиқни ҳеч кўрмагандим.

IV боб

БУРОН

Теварак-атроф борган сайин мудҳиш тусга кира бошлади. Тепамизда улкан, чексиз осмон, остимизда кимсасиз океан — тўлқиндан бошқа ҳеч вақо йўқ. Атрофимизда, осмон билан океан туташган жойда ҳалқа — дум-думалоқ ҳалқа бўлиб худди биз унинг ўртасига тушиб қолгандекмиз. Биз худди даштдаги аланга каби катта тезликда учаётган бўлсак ҳам бу ҳалқа орасидан бир қарич ҳам илгари силжимаётганга ўхшардик. Буни кўриб этларимиз жунжикиб кетди — чулки бундан бошқа ҳам ғалати ва тушуниб бўлмайдиган воқеалар бўл-япти-да!

Атрофга сокинлик чўккани учунми биз ҳам негадир шивирлашиб гаплаша бошладик. Секин-аста бизни ваҳима босиб, кейин умуман гаплашмай қўйдик. Шундан кейин биз, Жимнинг таъбири билан айтганда, ўзимизча «фикрлаш»га киришдик-у анча пайтгача шу кўйи жимгина ўтиравердик.

Профессор индамай ётарди. Қуёш кўтарилганда у ўрнидан туриб аллақандай учбурчак нарсани кўзига тутиб осмонни кузатарди. Том буни секстант¹ эканлигини, профессор шарнинг қаерига келиб қолганини аниқлаш учун шу асбоб билан қуёшнинг ҳолатини белгилаб олаётганини айтди. Кейин профессор нималарнидир ҳисоб-

¹ Секстант — астрономия ва геодезияда ишлатиладиган бурчак ўлчаш асбобларидан бири.

лаб, аллақандай китобни варақлаб чиқди-да, сўнг яна аввалги юмушини давом эттирди. Кўпгина бўлмағур нарсаларни вайсаб бўлгач, эртага кечқурунғача, яъни Лондонга қўнмағунимизча тезликни юз милда тутиб туришини айтди.

Биз ниҳоятда мамнун эканимизни айтдик.

Профессор бу пайтда бошқа томонга қараб турган экан, гапимизни эшитиб кескин бурилди-ю, бизга шундай даҳшатли, синчков кўз билан қарадики, умримда бунақасини кўрмагандим.

— Мени тарк этишни хоҳлаб қолибсанлар-да,— деди у.— Рад этмай қўя қолларинг.

Биз нима деб жавоб беришни билмай индамадик.

Профессор шарнинг қуйруқ томонига бориб ўтирди, афтдан бизнинг хиёнат қилишимиз ҳақидаги фикр тинчлик бермасди. У дам-бадам бақириб бизни жавоб беришга мажбур этмоқчи бўларди-ю, аммо биз гинг демасдик.

Теварак-атрофнинг кимсасиз, қайғули эканлиги тоқатимни тоқ қилиб юборган эди, қоронғи тушиши билан бундан баттар бўлдим. Қўққисдан Том биқинимга туртиб шивирлади:

— Анавини қара!

У кўрсатган томонга қарасам, профессор шишадан ниманидир симиряпти. Буниси менга мутлақо ёқмади. Бир оз вақт ўтгач, у яна қултиллаб ютди, кейин яна ичди-ю, ашуласини бошлаб юборди. Бу пайтда тун бутун борлиқни қамраб олиб момақалдироқ бошланган эди. Профессор ҳамон аллақандай ваҳшиёна овоз билан ашула айтар, бунинг устига момақалдироқ гулдураб, шамол ўкирар, буларнинг ҳаммаси қўшилиб, кишини даҳшатга соларди. Энди тимқоронғида профессорни ҳам кўролмасдик. Унинг овозини эшитишни истамасак ҳам бари бир бунинг иложи йўқ эди. Кейин у жимиб қолди, аммо орадан ўн минут ҳам ўтмай бирор воқеа юз беришдан чўчиб, унинг яна бақиршини истаб қолдик — шунда ҳеч бўлмаса қаерда ўтирганини билиб олардик-да! Тўсатдан чақмоқ чақиб атроф ёришгач, профессор ўрнидан тураётганини кўриб қолдик, у фирт маст эди, бир чайқалиб ағанаб тушди. Шу ондаёқ қоронғиликда унинг бақирғи эшитилди:

— Англияга боришни ишашмасмиш! Жуда яхши-да! Мен бошқа йўл тутаман. Улар мени тарк этишмоқчими, майли, тезроқ даф бўлишсин!

Унинг гапини эшитиб, қўрқувдан юрагим ёрилаёзди. Шу пайт у яна жимиб қолди, узоқ давом этган жимликка тоқат қилиб туrolмадим, энди чақмоқ ҳам чақмаса керак, деб ўйладим. Ниҳоят чақмоқ чаққанда биз тўрт метрча нарида профессор эмаклаб келаётганини кўриб қолдик. Оҳ, унинг шу пайтдаги кўзларини кўрсангиз эди! У: «Қани, жўнаб қол!» деб Томга ташланди, ammo шу пайт атрофни даҳшатли қоронғилик босиб, Томни ушлаб олдим-йўқми, кўролмай қолдим, у бўлса ҳеч қандай овоз чиқармасди.

Яна узоқ ва машаққатли кутишдан кейин чақмоқ чақди-ю, Том боши билан қайиқ ташқарисига тушиб кетиб кўздан ғойиб бўлганини кўриб қолдим. У борт ортида ҳилпираб турган арқон-нарвонга осилиб қолди. Профессор бўкириб унга ташланди-ю, шу пайт яна қоронғилик босди.

— Бечора масса Том, адои тамом бўлди,— инграб юборди Жим ва ўзини профессор томон отди, бироқ у турган жойида йўқ эди.

Қўққисдан даҳшатли фарёд, кейин яна бақирӣқ овози эшитилди, бир дақиқадан сўнг анча олисдан, паст томондан зўрға англаб олингудек овоз келди-ю, шу пайтда Жим тилга кириб қолди:

— Бечора масса Том!

Ваҳимали жимлик чўкди... Чақмоқ чаққанда Жим тиз чўкиб турганини кўрдим. Қўллари яшик устида, боши эгик, ўзи эса йиғлаяпти. Борт ташқарисига қарашга ҳам улгурмай яна қоронғилик қўйнида қолганимга хурсанд бўлдим, чунки ҳеч нарсани кўришни истамасдим. Бироқ чақмоқ чаққанда теварак-атрофга қарасам, пастда — бояги арқон-нарвонда кимдир осилиб турибди. Ким экан денг — Том!

— Юқорига чиқ! — деб қичқирдим унга.— Буёққа чиқ, Том!

Унинг овози зўрға чиқаётганидан, шамол эса ўкираётганидан нима деяётганини тушунолмадим-у, лекин профессорни суриштираётган бўлса керак, деб ўйладим.

— Профессор йўқ, у океанга қулаб тушди! Юқорига тармашиб чиқавер! Ердан берайми?

Албатта бу қоронғида содир бўлаётганди.

— Гек, кимни чақиряпсан?

— Томни!

— Эҳ, Гек, бу қандоқ бўлди, бечора масса Томга ни-

ма бўлганини наҳотки билмасанг...— шу онда Жим қўлларини ёйиб бўкириб юборди. Гап шундаки, худди шу пайтда чақмоқ чақиб у бошини кўтарди-ю, ранги бўздек оқариб кетган Томнинг бортга чиқаётиб унинг кўзига тикилиб турганини кўриб қолганди. Биласизми, у буни арвоҳ деб ўйлабди.

Том тармашиб бортга чиқиб олди. Жим унинг арвоҳ эмаслигига ишонч ҳосил қилгандан кейингина Томни қучоқлаб ўпди, ҳаммаёғини ялаб-юлқади, уни ҳар хил сўзлар билан юпата бошлади. Жим қувонганидан жинни бўлаёзганди.

— Нимани кутиб турувдинг, Том?— сўрадим ундан.— Нега дарров юқорига чиқавермадинг?

— Қўрқдим, Гек. Кимдир ёнгинамдан пастга қулаганини кўрдим-у, аммо қоронғида кимлигини англолмадим. Сен ёки Жим бўлиши ҳам мумкин эди-да!

Мана, Том Соёр шунақа! У ҳаммавақт оқилона фикр юритади. Профессорнинг қаерда эканлигини билмагунча юқорига тармашмабди.

Бу пайтда бўрон даҳшатли куч билан ўкирар, момақалдироқ бутун қудрати билан гулдурар, чақмоқ чақилиб, шамол чинқирарди, ёмғир эса челақлаб қуярди.

Теварак-атроф шунчалик зим-зиё эдики, ҳатто ўз қўлимизни ҳам кўролмасдик: кейин тўсатдан ёрқин нур чарақлаб кетди-ю, ёмғир пардаси ортидан пастда, чексиз океанда улкан тўлқинлар бир-бирига урилаётганини кўрдик. Ажойиб бўрон бўляпти-да! Аммо ёмғирда ивиб, осмонда адашиб юрганда, бунинг устига ҳозирги оиланг аъзоларининг биридан маҳрум бўлиб турганингда бу манзарани томоша қилиш кўнгилга сиғмасди.

Биз бир-биримизнинг пинжимизга тиқилганча кеманинг қуйруқ томонида ўтириб бахтиқаро профессор ҳақида оҳиста гаплашардик, унга ачиниб одамлар бекорга уни мазах қилишганидан куюнардик. Профессор қўлидан келган ҳамма ишни қилди, бироқ ёнида уни рағбатлантириб турадиган, жинни бўлиб қолмаслиги учун ҳаддан ташқари кўп ўйлашга имкон бермайдиган бирор дўсти, умуман ҳеч кими бўлмаган. Қайиқда ҳар хил кийим-кечақлар ва адёл бўлса ҳам унга қўл теккизмасликка аҳд қилдик, профессорнинг ётоғига яқинлашгандан кўра ёмғирда ивиб ўтирганимиз маъқул. Биласизми, ҳали марҳумнинг ўрни совимаган жойга бориш жуда ваҳимали эди. Ушоққа борганимдан кўра ёмғирда бўкиб ўтирганим яхши, деди Жим. Акс ҳолда икки чақмоқ

оралиғида профессорнинг арвоғига дуч келиб қолиш ҳеч гап эмас.

V боб

ЕР

Биз бирор режа тузиб олмоқчи бўлдиғу бироқ ҳеч улдасидан чиқолмадик. Жим билан мен ортга бурилиб уйга қайтиш тарафдори эдик. Лекин Том, тонг ёришганидан кейингина қайси томонга кетаётганимизни аниқлаш мумкин, балки Англияга яқин жойдан чиқиб қолсак ҳам ажаб эмас, деди. Ундай бўлса майли, ўша томонга борганимиз маъқул, уйга эса пароходда қайтамиз — ҳеч бўлмаса шу билан мақтанамиз-ку!

Ярим кечада бўрон тинди, булутлар орасидан ой мўралаб бутун океанни ёритиб юборди. Дарров дилимиз равшан тортиб ўлардек уйқумиз келди. Ўз яшиқларимиз устига чўзилиб ўша ондаёқ ухлаб қолдик. Уйгонганимизда қуёш чиқаётганини кўрдик. Денгиз худди устига олмос тўшалгандек ялтирар, ҳаво эса ажойиб эди. Орадан кўп ўтмай кийимларимиз ҳам қуриб қолди.

Нонуштага бирор емиш топиш мақсадида кеманинг қуйруқ томонига ўтиб қопқоғи остидан нур сочиб турган компасни кўриб қолдик. Том дарров ҳавотирга тушиб деди:

— Бунинг нима эканлигини билсаларинг керак. Энди учаламиздан биримиз ҳаммавақт вахтада туриб кораблда бўлгани каби буни бошқариш керак, акс ҳолда шар шамолнинг домига тушиб ўз ҳолича учиб юраверади.

— Профессор ҳалокатга учрагандан бери шар қай томонга учганинкин?— деб сўрадим ундан.

— Учиб юраверган-да,— жавоб берди Том бир оз гарангсиб,— шамолга бўйсуниб учаверган. Ҳозир шамол уни жанубий-шарқ томон ҳайдаб юборяпти, аммо шамол қанчадан бери шу томонга эсаётганини билмай-миз-да.

Том биз нонушта қилиб олгунимизча шарқ томонга учишимизни айтди. Профессор кўнгил истаган ҳамма нарсани жамғариб қўйган экан. Тўғри, кофе қайнатиш учун сут етишмайди, лекин сув бор, умуман ҳамма нарса етарли: печка, трубка, сигара, гугурт, вино ва ароқ —

албатта, буларнинг бизга ҳожати йўқ — китоблар, денгиз харитаси, ҳатто нағма ҳам бор. Яна мўйна, адёл, ҳар хил тақинчоқлар каби майда-чуйда нарсалар. Булар профессорнинг ёввойи одамлар ҳузурига отланганлигидан далолат бериб турибди, деди Том. Пул ҳам бор эди. Ҳа, профессор жуда боплаган экан.

Нонуштадан кейин Том мен билан Жимга шарни бошқаришни ўргатиб, биз навбати билан вахтада туришимиз учун ҳар биримизга тўрт соатдан вақт белгилаб чиқди. Томнинг вахта муддати тугаши билан унинг ўрнини мен эгалладим. Том эса профессорнинг буюмлари орасидан қалам билан қоғоз топиб уйга, Полли холага хат ёзишга киришди. Хатда у бошимиздан кечирган ҳамма воқеаларни батафсил ёзиб «Англия яқинидаги Осмон Қаттиқлигидамиз» деб қўшиб қўйди-да, сўнг тўрт буклаб қизил ғилоф ичига жойлади, кейин адресни, унинг тепасига катта ҳарфлар билан «Том Соьер Эрронавт» деган сўзларни ёзиб қўйди. Почта мудирини Нат Персонс бундай хатни ўз почтасида кўриб эсини йўқотиб қўяди, деди Том.

— Том Соьер,— дедим унга,— бу ер қаттиқ эмас, шар-ку!

— Ким уни қаттиқ дебди, тентак?

— Хатда ўзинг шунақа деб ёздинг-ку!

— Нима қипти? Мен шарни қаттиқ демоқчи эмасман.

— Мен шунақа деб ўйлабман. Ҳа, майли, у ҳолда «қаттиқлик» нима маънони билдиради?

Қарасам, у бир оз хижолат чекапти. Узоқ ўйлади-да, бирор муносиброқ жавоб тополмай деди:

— Билмадим, менимча ҳеч ким билмаса керак. Шунчаки бир сўз-да! Жуда яхши сўз. Оламда бундан кўра яхши сўз топилмаса керак.

— Сени қара-ю!— дедим унга.— Хўш, у нимани билдиради? Моҳияти нимадан иборат?

— Сенга айтяпман-ку, билмайман деб. Бу сўзни одамлар чиройли гапириш учун ишлатади. Мана масалан, тўрдан тўқилган манжетни¹ олиб кўрайлик — уни қўйлакка баданни иситиш учун тикиб қўйишмайди, тўғрими?

— Албатта.

¹ Манжет — кўйлак энгига тикиб қўйиладиган энг учи.

— Шундай бўлса ҳам тикиб қўйишадими?

— Ҳа.

— Мана кўряпсанми, мен ёзган хатни кўйлак, «қаттиқлик»ни унга тикиб қўйилган тўр манжет деб фараз қилавер.

Бу гапларга Жим тоқат қилолмаслиги аниқ эди. Худди шундай ҳам бўлиб чиқди.

— Эҳ, масса Том-ей, бундай дейиш ярамайди, гуноҳ бўлади. Хатнинг кўйлак бўлолмаслигини, унга ҳеч қанақа манжетнинг ҳожати йўқлигини ўзингиз яхши биласиз. Манжетни тикиб қўядиган жойи йўқ, тиколмай-сиз ҳам, агар тиколган тақдирингизда ҳам бари бир хат тутиб туролмайди.

— Овозингни ўчир. Ақлинг етмаган нарсага аралашма.

— Наҳотки сиз, масса Том, мени кўйлак нима эканлигини тушунмайди, деб ўйласангиз? Мен ички кўйлақларни ювишга олиб бораётганимда...

— Нималар деяпсан, мени жинни қилмоқчимисан? Овозингни ўчир! Бу бир истиора холос.

Бу сўзни эшитиб худди қалқиб кетгандек бўлдиг-у, бир минутча индолмай қолдик. Кейин Жим Томнинг ниҳоят даражада ранжиганини кўриб кўрқа-писа сўради:

— Масса Том, истиора деганингиз нимаси?

— Истиро бу... демак... хм... истиора — бу... тасвир дегани.

Буни ҳам тушунмаганимизни сезиб у яна давом этди:

— Мана масалан, қарға қарғанинг кўзини чўқимайди, десам, бу билан мен тасвир воситаси ила...

— Нималар деяпсиз, масса Том? Албатта чўқийди. Наҳотки шуни ҳам билмасангиз? Сабр қилиб туринг, иккита қарға учраб қолсин, шунда сизга...

— Мени тинч қўясанми-йўқми? Бари бир аҳмоқона калланг билан ҳеч нимага тушунмайсан. Энди менга тегажоқлик қилма, эшитяпсанми?

Жим ғолиб келганидан қувониб жимиб қолди. У ўзидан ниҳоятда мамнун эди: ниҳоят Томни энгишга муваффақ бўлди-да! Том қушлар ҳақида оғиз очган дақиқадаёқ унинг энгилишини сезгандим. Жим қушларни иккаламиздан ҳам кўра кўпроқ билади. У неча юзлаб қушни отиб туширгандан кейин қайси қуш қандай эканлигини билади-да. Қушлар ҳақида ёзадиганлар ана шунақа қилишади. Бунақалар қушларни шунақаям севи-

шадики, бирорта янги қушни топиб отиб туширмагунча на кечаси ва на кундузи ҳаловатни билишмайди. Уларни орнитолог дейишади. Мен ҳам орнитолог бўлишим мумкин эди — чунки қушларни ва бошқа жониворларни жонимдан яхши кўраман. Бир куни мен орнитолог бўлишга қатъий аҳд қилдим. Қарасам — дарахт шохига қўнган бир қуш жажжигина бошини ёнига эгиб роса сайраяпти. Уни дарров отиб туширдим. Югуриб бориб қўлимга олсам ўлиб қопти. Бадани ҳали илиқ, кўзини оқ парда қоплаган, бўйни худди сингандек осилиб қолган, бошида бир томчи қон. Эй, худойим-е! Кўзимга ёш келиб, бошқа ҳеч нарсани кўролмадим. Ушандан бери менга ҳеч қандай зарари тегмаган қуш ёки ҳайвонни ўлдирмаганман, бундан кейин ҳам ўлдиришни истамайман.

Бироқ бояги «қаттиқ»лик менга сира тинчлик бермасди. Унинг моҳиятини албатта билиб олмоқчи бўлдим. Мен ўша ҳақда яна сўз очган эдим, Том иложи борича тушунтириб беришга ҳаракат қилди. Газеталарда ёзишларича, бирор киши ажойиб нутқ сўзлаганда, деди Том, халойиқнинг ҳайқириғидан замин титраб кетади. Газеталар ҳаммавақт шунақа ёзишади-ю, аммо бунинг маъносини тушунтириб беришмайди, деди у яна. Унинг фикрича, бу очиқ ҳавода ва бирор баландликда содир бўлади. Ишонинг, бу ҳақиқатга бир оз яқинроқ бўлгани учун ҳам бу жавобга қониқдим. Унга шунни айтдим. Том жуда қувониб кетди.

— Мана бунингга қойилман, — деди у, — эски гинакудуратни эси кетган эслайди. Мен осмон қаттиқлиги нима эканлигини унчалик яхши билмасам ҳам бир нарсани унутма: биз Лондонга қўнганимизда бутун шаҳар титраб кетади.

Кейин у эрронавт — бу, ҳаво шарида учадиган одам эканлигини айтди. Унинг гапига қараганда, Том Соьер — Эрронавт дейиш Том Соьер — Саёҳатчи дейишдан кўра жаранглироқ чиқади, агар ҳамма ишимиз жойида бўлса, албатта, бутун дунёга донг таратамиз, энди саёҳатчи деб ном олишнинг сариқ чақалик ҳам нафи керакмас.

Пешинда ерга қўнишга ҳамма нарсани шай қилиб қўйдик. Кайфиятимиз яхши, худди Американи кашф этган пайтдаги Колумб каби беқўс гурурланиб дурбин билан пастни кузатардик. Лекин, океандан бошқа ҳеч вақо кўринмасди. Қуёш ботиб қоронғи тушганда ҳам ер

ҳамон кўзга ташланмасди. Биз нега бундай бўлаётганини ҳеч тушунолмасак ҳам бари бир унга етиб олишга нишониб шарқ томонга учавердик. Фақат қоронғида бирор черковнинг қўнғироқ минораси ёки тоққа урилиб кетмаслик учун шарни бир оз юқорига кўтардик.

Мен ярим тунгача вахтада бўлдим, кейин менинг ўрнимга Жим турган бўлса-да, Том ҳамон ўрнига ётмасди. Кема капитанлари ерга яқинлашиб қолганда ҳаммавақт шунақа қилишади, деди Том. Улар вахтадан нари силжишмайди.

Гира-шира тонгда Жим тўсатдан бақириб юборди. Урнимиздан ирғиб туриб пастга қарадик — худди ўйлаганимиздек ер, теварак-атроф сап-сариқ, теп-текис ер. Қуруқлик узра қанчадан бери учаётганийкинмиз? Буни билолмадик. На дарахт, на тепалик ва на шаҳар — ҳеч нима йўқ. Шунинг учун ҳам Том билан Жим бу ерни денгизга ўхшатишган. Улар буни сокин океан деб ўйлашган. Лекин жуда баландликда бўлганимиз учун пастда ҳатто бўрон бўлса ҳам бари бир қоронғида билмаган бўлардик.

Беқиёс ҳовлиқиб дурбин турадиган жойга югурдик ва уни кўзга тутиб Лондонни излай бошладик. На шаҳардан, на инсон боласи истиқомат қиладиган бирор кулбадан нишон йўқ эди, бирорта қўл ёки дарё кўринмасди. Том бутунлай довдираб қолди. У, Англияни бошқача тасаввур қилгандим, Англия ҳам Америкага ўхшаса керак, деб ўйлагандим, деди. У ҳозирча нонушта қилиб олишни, кейин пастга тушиб Лондонга олиб борадиган қисқа йўлни бирорта одамдан суриштириб кўришни таклиф қилди. Нонуштамиз кўпга чўзилмади — сабр-тоқатимиз етмади. Чунки ерга пастлашган сайин исиб кета бошладик. Эгнимиздаги пўстинларни ечиб ташладик. Бари бир иссиқ эди. Ерга жуда яқинлашиб қолганимизда баданимизни гўё пуфакчалар қоплагандек бўлди.

Биз ердан — агар, албатта қумни ер деб аташ мумкин бўлса, атроф эса фақат қумликдан иборат эди — ўттиз фут юқорида тўхтадик. Мен билан Том арқон нарвондан пастга тушиб оёқларимиз чигалини ёйиш мақсадида бир оз югурмоқчи бўлдик. Жуда қойил бўлди — оёқларимиз чигали ёйилди-ю, лекин яллиғланган кўмир каби иссиқ қум товонларимизни роса куйдирди. Тўсатдан кимдир бизга яқинлашиб келаётганини кўриб қолдик. Худди шу пайт Жим ҳам қичқириб юборди.

Орқага ўгирилиб қарасак, бояги кимса худди телба каби югургилаб келяпти, дам-бадам бизга аллақандай ишоралар қилиб, бўкиряпти. Сўзини тушунолмадиг-у, бари бир қўрқиб кетиб шар томонга қочдик. Шарга яқинлашиб қолгандан кейингина Жимнинг нима деб бақираётганини тушуниб ақлдан озаёздим.

— Қочинглар! Тезроқ! Дурбиндан кўриб қолдим — шер экан! Тезроқ югуринг, йигитлар! Ҳайвонот боғидан қочган, тутиб оладиган одам йўққа ўхшайди!

Том ўқдек учиб кетди, менинг оёқларим эса худди тушда арвоҳ қувлаганда бўладигандек чалишиб кетди.

Том нарвонга етиб олиб бир неча поғона юқорилаб, менинг келишимни кутиб тўхтади. Мен оёғимни биринчи поғонага қўйишга улгурмай Том Жимга шарни юқорига кўтаришни буюрди. Бироқ қўрқувдан эҳсонаси чиқиб кетганди. Жим шарни қандай ишлатишни унутиб қўйганини айтди. Шунда Том юқорига тирмашиб менга ортидан кўтарилишни буюрди, худди шу пайтда шер бўкирган ҳолда етиб келди-ю, тиззам қалтираб кетиб қимирлашга ҳам мажолим қолмади, бир оёғимни кўтарай десам, иккинчиси чўяндек оғирлик қилди.

Бу пайтда Том бордан ошиб тушиб шарни юқорига йўналтирди ва арқон-нарвоннинг учи ердан ўн ёки ўн икки фут чамаси кўтарилгач, биз яна тўхтадик. Шер шундоққина остимда ўкириб жон-жаҳди билан нарвонга сакрашга интилар ва шунда менга ҳар сафар бир қарич етмагандек туюларди. Ҳа, шернинг менга етолмаслигини ҳис этишнинг ўзи ажойиб эди. Мен арқон-нарвонга чирмашиб олган бўлсам ҳам юқорига ҳеч чиқолмасдим, пастга қарашнинг ўзи даҳшатли.

Том мендан, энди нима қилмоқчисан, деб сўради-ю, бироқ буни ўзим ҳам билмасдим. У, шарни бежавотирроқ жойга, шердан анча юқорига кўтаргунча чидаш бераманми, деб яна сўради. Мен агар шер ҳозир турган жойидан силжимаса чидаш бераман, дедим, аммо юқорига тирмашса борми, ўша ондаёқ эс-ҳушимдан айрилиб йиқилиб тушаман — буниси аниқ.

— Ҳа, майли, энди бардам бўл,— деди-ю, шарни ҳаракатга келтирди.

— Унчалик тезлама,— деб бақирдим унга,— бошим айланиб кетяпти.

Шер чақмоқ тезлигида ўрнидан қўзғалди. Том шу ондаёқ учишни секинлатди ва биз қумлик узра секин сузиб кетдик, лекин бари бир кўнглим айнирди — остинг-

да ҳаммаёқ сип-силлиқ, теварак-атрофда сокинлик, тиқ этган товуш эшитилмаса ғалати бўларкан.

Бироқ орадан кўп ўтмай жуда кўп овозлар эшитилди — шер бизни қувиб келаётган экан. Унинг бўкиришини бошқа шерлар эшитиб ҳамма томондан югургилаб келишди. Атрофга аланглашга улгурмай менинг остимда йигирматага яқин шер ирғишларди. Ҳаммаси тишини ғижирлатиб мен турган арқонга интиларди. Мана шу тартибда қумлик узра учиб борардик, шерлар эса гўё бу учрашувнинг умрбод ёдимизда қолиши учун жонларини жабборга беришарди. Пастда шунақанги тўс-тўполон бўлдики, чидаш берсанг бас.

Бизнинг режамиз ҳеч нарсага арзимаслигини тезда тушуниб олдим — бундай учишда шерлардан узоқлаша олмаймиз, бунинг устига арқон-нарвонда умрбод осилиб туролмайман. Шу пайт Томнинг миясига янги фикр келиб қолди — профессорнинг тўппончаси билан шерлардан бирини отиб ўлдирамиз-да, қолганлари унинг гўштини талон-торож қилгунча ўзимиз учиб кетамиз. Шундай қилдик: шарни тўхтатиб шерни ўлдирдик-да, тезда учиб кетдик. Ҳайвонлар бир-бири билан олишгунча биз чорак милча узоқлашиб олдик, бироқ Том билан Жим мени юқорига тортиб олишга улгурмай бояги ғала яна етиб келди. Энди бизга ҳечам етолмасликларини кўриб чўққайиб ўтириб олишди-да, бошларини юқорига кўтариб бизга маъюсона тикилиб қолишди. Уларни кўриб юрагинг орқага тортиб кетарди.

VI боб

КАРВОН

Мен жуда ҳолсизланиб фақат бир нарсани — тезроқ ўрнимга чўзилиб дам олишни орзу қилардим. Шундай ҳам қилдим. Аммо бундай жазирамада ҳордиқ чиқариб бўларканми? Том шарни юқорига кўтаришни буюргач, Жим уни осмонга йўналтирди.

Салқин ҳавога дуч келгунча бир милча юқорига кўтарилишга тўғри келди. Бу ерда, юқорида ёқимли, майин шамол эсмоқда, ҳаво унча иссиқ эмас, худди бизбоп экан, дарров ўзимизни яхши ҳис эта бошладик. Том Сойер жимгина ўтириб алланималарни ўйларди. Тўсатдан у ирғиб турди:

— Қаерга келиб қолганимизни мен биламан! Гаров ўйнаб айтаман, биз Сахрои Кабирдамиз. Чин сўзим.

У жуда ҳаяжонланиб кетганидан бир жойда ўтиролмайд қолди. Мен эсам аксинча, мутлақо хотиржам эдим.

— Сахрои Кабир деганинг қаерда? Англиядами ёки Шотландиядами?

— На унисиди, на бунисиди. Сахрои Кабир Африкада жойлашган.

Жим азбаройи ҳайрон бўлганидан бақрайиб пастга тикилиб қолди — ахир унинг авлод-аждодлари шу ерда ўтган-да! Мен унинг гапига ишонгим келмади. Биласизми, ишонмадим — биз шунчалик узоқлашиб кетимизми?

Том, ўз таъбири билан айтганда, бу кашфиётдан жуда шод эди. Қумлик ва учраган шерлар бизнинг Буюк сахрога келиб қолганимиздан далолат берарди. Агар мен бир нарсани эътиборга олган бўлганимда ҳали ерни кўрмасимиздан оқ Сахрои Кабир яқинлашиб қолганини билган бўлардим, деди Том. Ундан нимани назарда тутаётганини сўрагандим, дарров жавоб берди:

— Мана бу соатларни назарда тутяпман. Буларни — хронометр¹ дейишади. Денгиз саёҳати тўғрисидаги барча китобларда ёзилган. Бир хил хронометр Гринвич вақти, бошқалари эса худди менинг соатим каби Сент-Луис вақти билан юради. Сент-Луисдан йўлга чиққанимизда менинг соатим ва мана бу хронометр кундузги тўртни, Гринвич хронометри эса кечқурунги ўнни кўрсатиб турганди. Маълумки, йилнинг бу пайтида қуёш соат еттига яқин ботади. Кеча кечқурун, қуёш ботаётганда эса Гринвич хронометри беш яримни, менинг соатим билан иккинчи хронометр эрталабки ўн бир яримни кўрсатди. Шундай қилиб, Сент-Луисда менинг соатим бўйича қуёш чиқиб ботар, Гринвич хронометри эса олти соатга илгарилаб кетарди. Биз шарқ томонга жуда узоқлашиб кетдик ва энди қуёшнинг ботишига Гринвич вақти билан ярим соатча қолди, менинг соатим эса тўрт ярим соатга кечикяпти. Демак, биз Ирландия узунлигига яқинлашиб қолибмиз ва агар биз тўғри йўналишда борганимизда тез орада унга етиб олган бўлардик. Лекин, гап шундаки, биз танлаган йўл нотўғри бўлган. Ҳа, сэр, биз осмонда шарқи-жануб томонга учиб, энди менимча, Африкага келиб қолганмиз. Мана бу харита-

¹ Хронометр — астрономик соат.

га бир қаранглар. Африканинг чап биқини ғарбга чўзилганини кўряпсизларми? Қандай тезликда учаётганимизни эслаб кўринглар-а! Агар биз шарққа томон тўғри учганимизда аллақачон Европани ортда қолдирган бўлардик. Энди туш пайтини ўтказиб юбормайлик. Қоқ туш пайтида ҳаммамиз ўрнимиздан турамиз ва соямиз йўқолгандагина Гринвич хронометри бўйича соат роппароса ўн икки бўлади. Ҳа, сэр, ишончим комил, биз Африкадамиз, қойил-а!

Жим ҳамон дурбиндан пастга тикилиб турарди. У бошини чайқаб деди:

— Масса Том, менимча бир оз ошириб юбордингиз. Шу пайтгача бирорта ҳам негрни кўрмадим-а!

— Негрлар саҳрода яшашмайди. Ҳув анави нима? Қани, дурбинни менга бер-чи!

У анчагача тикилиб турди-да, сўнг қумлик бўйлаб чўзилиб кетган аллақандай қора лентани кўраётганини, аммо унинг нима эканлигини билолмаётганини айтди.

— Мана энди,— дедим унга,— шаримиз қаерга келиб қолганини балки билиб оларсан? Чунки бу лента харитада тасвирланган чизиқлардан биттасидир-да. Ўзинг меридиан¹ деб атагандинг-ку. Энди шундоққина пастга тушамиз-да, унинг рақамини кўриб...

— Жуда каллаварамсан-да, Гек Финн! Нима, меридианни ерга тортиб қўйишган деб ўйлайсанми?

— Том Сойер, меридиан харитада қандай тасвирланганини ўзинг яхши биласан, мана, ўзинг қарагин.

— Харитада тасвирлангани рост, аммо бу билан меридианни ерда бор деб бўлмайди.

— Том, буни аниқ биласанми?

— Аниқ биламан.

— Демак, харита яна чалгитар экан-да. Бунақа алдоқчи харитани умримда кўрмагандим.

Томнинг фиғони ошди, менинг жаҳлим чиқди, бу пайтда Жим ўз фикрини айтишга чоғланди. Яна бир неча дақиқадан сўнг биз жанжаллашиб қолардиг-у, бироқ Том дурбинни ташлаб худди телбалар каби чапак чалиб бақириб юборди:

— Туялар! Туяларни кўряпман!

Мен дурбинга ёпишдим, Жим ҳам, иккаламиз бара-

¹ М е р и д и а н — ер шарининг иккала қутби орқали экваторни тик кесиб ўтган фаразий чизиқ.

варига қарадик. Бироқ ўша ондаёқ ҳафсалам пир бўлиб кетди.

— Узинг туясан,— дедим унга. — Булар ахир ўргумчак-ку!

— Ўргумчак дейсанми? Саҳрода-я? Эҳ, фаросати йўқ бефаҳм-ей! Ўргумчаклар карвони эмиш? Узинг ҳеч ўйлаб гапирасанми, Гек Финн? Менимча, ўйлайдиган калланг ҳам бўлмаса керак. Биз бир милча юқорига кўтарилганимизни, пастда ўрмалаётган анави тизмагача яна икки ёки уч миль масофа борлигини наҳотки билмасанг? Ўргумчак эмиш-а! Сигирдай ўргумчак бўларкана! Балки, пастга тушиб сут соғиб оларсан? Нима десанг деявер-ку, бари бир туя. Бир миль масофага чўзилган карвондан бошқа нарса эмас.

— Шундай экан, пастга тушиб кўра қолайлик. Ўз кўзим билан кўрмагунча бари бир гапингга ишонмайман.

— Жуда соз,— деди Том ва шу ондаёқ шарни пастлатишга команда берди.

Пастга, жазирама ерга яқинлашар эканмиз, дарҳақиқат туялар карвони эканлигига ишонч ҳосил қилдик. Карвон анча масофага чўзилиб кетган бўлиб, туяларга юк ортилган. Узун оқ яктас кийиб олган бир неча юз одамни ҳам кўрдик. Бошларида худди шокилани рўмолга ўхшаш салла. Бир хилларнинг қўлида узун милтиқ, бошқаларида ҳеч нима йўқ, айримлари туяларга миниб олишган, бошқалари яёв кетишяпти. Жазирама иссиқ — худди дўзахнинг ўзи! Одамлар зўрға одимлаб боришяпти. Биз карвондан юз ярд¹ча тепага келиб тўхтадик.

Бизни кўриб одамларнинг ҳаммаси бўкириб юборди. Айримлари ерга юз тубан ётиб олишди, бошқалари милтиқлардан бизга ўқ ёғдира бошлашди, қолганлари, улар ортидан туялар ҳам ҳар томонга тум-тарақай тарқаб кетишди.

Уларни қўрқитиб юборганимизни кўриб биз дарров бир милча юқорига, салқин осмонга кўтарилдик-да, кузатишда давом этдик. Ергагилар тўпланиб карвон яна ўз ҳолига келгунча орадан бир соатча вақт ўтди. Кейин улар яна йўлга тушишди-ю, аммо хавотирланиб дам-бадам биз томонга қарашаётганини дурбиндан кўриб турардик. Ўз навбатида биз ҳам томоша қилиб боравардик. Тўсатдан катта бир қум тепалигига кўзимиз тушиб қол-

¹ Ярд — 0,91 метрга тенг узунлик ўлчови.

ди. Тепалик ортида одамлар гимирашиб юргандек, юқорида эса бир киши ётгандек туюлди. У дам-бадам бошини кўтариб худди ниманидир кузатаётгандек бўларди — ё бизни, ё карвонни кузатаётганига ҳеч тушунолмасдик. У тепалик ортига сирғалиб тушди-да, шериклари томон югурди — дарҳақиқат бу ерда аллақандай одамлар ва отлар бор экан. Биз уларни отларга миниб худди ёнғинни ўчиришга шайлангандек елдек учиб кетишганини кўрдик. Бир хиллари найза, бошқалари узун милтиқ билан қуролланишган бу одамлар бақириб боришарди.

Улар карвонга ёпирилишди ва ўша дақиқада ҳамма аралашиб кетиб шунақанги отишма бўлдики, бунақасини умрингизда кўрмагансиз. Қалин порох тутуни орасидан уларнинг олишаётгани зўрға кўзга ташланарди. Бу жангда камида олти юз киши қатнашаётганини кўриб, этимиз жунжикиб кетди. Кейин жанг қилаётганлар тўда-тўдага ажралиб дам уёққа, дам буёққа юришар, бир-бирининг дуч келган жойига зарба беришар ва ҳар сафар тутун бир оз тарқаганда ўлган ва яраланган одамлар, туялар кўзга ташланар, омон қолган туялар эса ҳар томонга қочарди.

Ниҳоят қароқчилар карвонни қўлга ололмасликларини сезиб қолишди. Шунда уларнинг сардори ўз одамларини йиғишни буюрди-ю, тирик қолганларнинг ҳаммаси ура қоча бошлашди.

Энг кейин қочган қароқчи бир гўдакни эгарига босиб олди. Онаси қичқириб юборди-ю, қароқчининг ортидан югуриб унга ялина бошлади. Аммо бунинг фойдаси бўлмади. Орадан кўп ўтмай унинг қумга йиқилганини, қўллари билан юзини бекитиб олганини кўрдик. Шунда Том штурвалга ёпишиб шарни ўша аблаҳ кетаётган томонга йўналтирди. Биз катта тезликда пастлашиб қароқчини гўдак билан бирга эгардан туртиб юбордик. Ярамас роса адабини еди. Болага зиён етмади. У худди чалқанча йиқилиб ўгирилиб ололмаётган қўнғизга ўхшаб қўл-оёқларини ўйнатиб ётарди. Қароқчи эса гандираклаб отини ушлаб қелишга шошилди. У ўзини нима туртиб юборганини билмасди, чунки биз уч-тўрт юз ярдча юқорилаб кетгандик.

Бояги аёл энди бориб боласини олса керак, деб ўйлаган эдик, лекин у жойидан қўзғалмади. Унинг ҳамон ўша жойда бошини тиззасига қўйиб ўтиргани дурбиндан яққол кўриниб турарди. Албатта, у ҳеч нимани кўрма-

ди, боламини қароқчи олиб кетди деб ўйлабди. Аёл ўз одамларидан ярим милча берида ўтирарди. Шунинг учун ҳам карвон етиб келгунча пастга тушишга ва болани онасига олиб бориб беришга улгурамиз, деб ўйладик. Бизсиз ҳам уларнинг ўз ташвишлари бошларидан ортиб ётибди, шундай экан, таваккал қилиб кўрмоқчи бўлдик. Айтилган сўз — отилган ўқ. Биз анча пастлашиб тўхтадик. Жим арқон-нарвон билан ерга тушиб болани олди. Ҳозиргина жангга аралашиб қолиб отдан йиқилиб тушган бўлса ҳам кайфияти чоғ семизгина гўдак экан. Кейин биз она томон йўл олиб сал берироқда тўхтадик. Жим ерга тушиб аёлнинг ёнига яқинлашиб қолганда бола қийқириб юборди. Унинг овозини эшитиб ўша онда бошини кўтарган она қувончдан қичқириб юборди. У болага интилиб уни қучоқлаб олди, кейин уни ерга қўйиб Жимни қучоқлади-ю, бўйнидан тилла занжирни юлқиб олиб унинг бўйнига осиб қўйди. Сўнг боласини ердан олиб кўкрагига босди. Жим қайтиб келиб шарга чиқди ва шу ондаёқ биз фазога кўтарилдик. Аёл бошини кўтариб осмонга қараб қолди, боласи эса жажжи қўлчалари билан унинг бўйнидан маҳкам қучиб олганди. Биз кўздан ғойиб бўлгунимизча у шундай тураверди.

VII боб

ТОМ ВА БУРГА

— Қоқ пешин бўлди,— деди Том. Дарҳақиқат Томнинг сояси кичрайиб нақ оёқлари остига келиб қолганди. Гринвич соатига қараган эдик — ўн иккига яқинлашибди. Томнинг айтишича, Лондон ҳозир биз турган жойдан тўғри шимолда ёки тўғри жануб томонда жойлашган — иккисидан бири бўлиши аниқ. Об-ҳавога, қумлик ва туяларнинг йўналишига қараганда аниқроғи шимол томонда, тахминан Нью-Йорк билан Мехико-сити оралиғидаги масофада бўлиши керак.

Жимнинг гапига қараганда, агар қушларнинг айрим турлари, масалан ёввойи каптар ёки поездни ҳисобга олмаганда, шар жаҳонда энг тезуچار нарса эмиш.

Бироқ Том Англияда поездлар соатига юз миль тезликда юришгани аллақайси китобда ўқиганини ва жаҳонда ҳеч бир қуш бурга каби тез учолмаслигини айтди.

— Бурга дейсизми? Буниси қанақа бўлди, масса Том? Биринчидан, бурга қуш эмас...

— Қуш эмас? Бўлмаса нима экан?

— Анигини билмайман-у, масса Том, шунчаки уни ҳайвонот турларидан бири деб бўлмайди. Йўғ-е, бу ҳам ярамайди — ҳайвон дейишга кичиклик қилади. Менимча, қўнғиз бўлса керак. Ҳа, сэр, қўнғиз, буниси аниқ.

— Қўнғизмаслигига гаров ўйнашим мумкин, ҳа майли. Хўш, иккинчиси нимаиди?

— Иккинчидан, қушлар узоққа учишади, бурга эса учолмайди.

— Бурга узоққа учолмайдими? Қани айт-чи, узоққа деганинг сенингча қанча бўлади?

— Узоққа деганим — бу, анча миль деганим бўлади. Ахир, буни ҳамма биллади-ку!

— Хўш, одам-чи, бир қанча миль юроладими?

— Ҳа, сэр, юролади.

— Поезд қанча юрса шунчами?

— Ҳа, сэр, аммо унга шунча юриши учун вақт керак бўлади.

— Шундай бўлгач, наҳотки бурга тез учолмаса?

— Агар унга кўпроқ вақт берилса учолса керак.

— Мана, энди кўряпсанми, гап масофада эмас, балки шу масофани босиб ўтишга кетадиган вақтга боғлиқ. Тушунарлими?

— Шунақага ўхшаяпти-ку, аммо нимагадир ишонгим келмаяпти, масса Том.

— Бу ерда гап нисбатда, агар сеп кимнингдир тезлигини унинг катта-кичиклигига қараб баҳоламоқчи бўлсанг, наҳотки аллақандай қуш, одам ёки поездни бурга билан таққосласанг? Энг абжир киши ҳам — унинг бўйини ўн минг мартага оширсанг-да — ҳеч қачон соатига ўн милдан ортиқ югуролмайди. Қитобларда ёзишларига қараганда, ҳар қандай, ҳатто энг оддий учинчи нав бурга ҳам ўзининг узунлигидан юз эллик марта катта бўлган масофага сакрай олади. Мана шунақа. Бунинг устига у секундига беш марта сакраши мумкин. Демак, энг қисқа муддат — атиги бир секундда у ўзининг узунлигидан етти юз эллик марта катта масофага сакрай оларкан. У ҳаракатсиз туролмайди — тўхтайтиди-ю, ўша ондаёқ яна сакрайди. Бармоғинг билан эзиб ташлашга уриниб кўр-чи — нима бўлишини ўзинг кўрасан. Бу шунчаки оддий учинчи нав бурга. Энди умр бўйи зодагонлар арзандаси бўлган ва ҳеч қачон на

муҳтожликни, на совуқни ва на очарчиликни бошидан кечирмаган биринчи нав италян бургасини олиб кўрайлик. Бунақа бурга ўзининг узунлигидан уч юз марта катта бўлган масофага сакраши мумкин, шу йўсинда кунбўйи — секундига беш марта — ҳаммаси бўлиб ўз узунлигидан бир минг беш юз марта катта масофага сакрайди. Одам секундига ўз бўйидан бир минг беш юз марта катта бўлган масофага — айтайлик, бир ярим милга югура олади, деб тасаввур қилиб кўр. Бу минутига тўқсон миль, яъни соатига беш минг милдан сал кўпроқ бўлади. Хўш, бу билан сенинг одамнинг, қуш, поезд, шаринг қаёққа ҳам борарди? Улар бурганинг олдида ҳеч нимага арзишмайди. Бурга — бу шунчаки кичик бир комета.

Роса қойил қолдим, Жим ҳам.

— Айтганларингизнинг ҳаммаси тўғрими, масса Том? — деб сўради Жим. — Ҳеч алдамайпсизми?

— Албатта тўғри. Мутлақо тўғри.

— Агар шунақа бўлса, бурганинг иззатини жойига қўйиш керак экан. Илгари ҳеч бургаларни ёқтирмасдим, энди эса ҳурмат қилишга тўғри келади — шунга лойиқ экан. Ҳурматга сазоворлиги аниқ.

— Ҳа-да! Албатта сазовор. Агар бурганинг бўйини назарда тутадиган бўлсак, у ер юзидаги бошқа ҳар қандай махлуқдан ақллироқ ҳисобланади. Бургани ҳар нарсага ўргатиш мумкин — у тезда кўникиб қолади. Масалан, бургани митти аравачага қўшиб уёқ-буёққа, буюрилган томонга юришга, яна худди солдатлар каби команда бўйича марш қилиб юришга ўргатишади. Уларни ҳар қанақа оғир ва ифлос ишларни бажаришга мажбур этишади. Айтайлик, сен одам бўйига тенг келадиган, ақли ва қобилияти ўзига мос бўлган битта бургани вояга етиштиришга муваффақ бўлдинг, дейлик. Шунда, сенингча, одамзоднинг ҳоли нима кечган бўларди? Ахир бу бурга Қўшма Штатлар президенти бўлади ва сен уни худди чақмоқ каби ҳечам тутиб туролмайсан.

— Вой худойим-ей, масса Том! Унинг бунақа махлуқ эканлигини билмабман-а! Йўқ, сэр, ҳечам хаёлимга келмабди, ростини айтяпман.

— Бурга ҳар қандай одам ёки ҳайвондан устун туришини яхши билади. У ҳайвондан ҳам, одамдан ҳам кўра эътиборга молик. Одамлар нуқул чумоли, фил ва паровознинг куч-қудрати ҳақида вайсаб юришади. Аслини олганда эса уларнинг ҳаммаси бурга билан тақ-

қослаганда ҳеч нимага арзишмайди. Бурга ўз вазнидан икки юз ёки уч юз марта ортиқ бўлган юкни кўтара олади, улар-чи? Ҳечам эплашолмайди. Шунинг ҳам айтиб қўяйки, бурга ўзининг фикрига эга бўлиб, ҳечам ундай чекинмайди. Бургани алдаб бўлсан — у ўз ҳис-туйғуси ёки ақл-фаросати билан ҳамма нарсани билиб олади, ҳеч қачон янглишмайди. Айрим кишилар бурга учун ҳамма одам бир хил, деб ўйлашади. Ҳечам ундай эмас. Шундай одамлар ҳам борки, бурга очликдан ўлаётган бўлса ҳам уларнинг ёнига йўламайди. Масалан, мен. Умрим бино бўлиб бирорта бургани эгнимда кўрмаганман.

— Масса Том!

— Ҳазиллашаётганим йўқ.

— Ҳа, сэр, умримда бунақасини эшитмагандим.

Жим ҳечам ишонгиси келмасди, мен ҳам ишонмасдим. Шунинг учун пастга, қумликка тушиб кўришга тўғри келди. Қани, нима бўларкин? Том ҳақ бўлиб чиқди. Мен билан Жимга бирпасда минглаб бурга ёпишиб олди. Томга эса бирортаси ҳам қўнмади. Нега бундай бўлганини тушунмасак-да, бу воқеа кўз ўнгимизда рўй берди. Том, ҳаммавақт шунақа бўлади, миллионта бўлса ҳам бари бир бирорта бурга менга ёпишмайди, безовта ҳам қилмайди, деди.

Биз бургаларни музлатиб қўйиш учун юқорига, салқинга кўтарилиб бир оз турдик, кейин эса яна ёқимли ҳаво оқимига тушиб соатига йигирма-йигирма беш миль тезликда олдинга силжиб бордик. Биласизми, бу тинч ва сокин саҳрода қанчалик кўп турсак, шовқин-суронимиз шунчалик камайиб боради. Ўзимизни бахтиёр ва мамнун ҳис этдик, саҳро эса бизга тобора ёқиб, ҳатто уни яхши кўриб қолдик. Хўш, боя айтганимдек, биз тезликни камайтириб вақтимизни бекор ўтказмадик — дурбиндан атрофни томоша қилдик, яшиқлар устига ётиб олиб китоблар ўқидик ёки мудраб кунни кеч қилдик.

Энди биз шарга кўникиб ҳеч нарсадан қўрқмайдиган бўлиб қолдик ва ҳеч қаёққа боришни ҳам истамадик. Мен ўзимни ҳатто шу ерда туғилиб вояга етгандек ҳис этардим. Том билан Жим ҳам шунини айтишди. Илгари атрофимда ҳаммавақт ўчакишадиган, тирноқ остидан кир излайдиган, уни бундоқ қилибсан, буни ундоқ қилибсан, деб койийдиган одамлар бўларди ва улар умр бўйи минғир-минғирлаб безор қилишар, айбситишар, дам у, дам бу ишни қил, деб менга кун беришмасди.

Кейин эса нуқул ишдан бўйин товляяпсан, деб савалашар ва умуман ҳаётимни заҳарлашарди. Бу ерда, осмонда эса ҳаммаёқ сокин, қуёш нур сочиб турибди: истаганингча овқатланишинг, истаганингча ухлашинг мумкин, теварак-атрофингда жуда кўп гаройиб нарсалар, ҳеч ким безор қилмайди, ҳеч ким сенга азоб бермайди — нуқул байрам десанг ҳам бўлаверади. Вой, шайтон ургур-ей, бу ердан маданий оламга қайтиб боргим ҳам келмайди-я! Маданий оламда энг ёмон иллат нима? Агар кимдир ўз номига мактуб олса-ю, унда аллақандай кўнгилсизлик тўғрисида ёзилган бўлса, бу ҳолда у албатта ёнингизга келиб уни айтиб беради-ю, дилингизни хуфтон қилади. Газеталар бўлса бутун оламдаги хунук воқеаларни ёзиб кўпинча кайфиятингизни бузади, чунки булар одамзод учун ниҳоятда оғир юк. Ана шу газеталардан ҳам, мактублардан ҳам нафратланаман, агар иложини қилганимда мен бирорта одамга ҳам ўзига таниш бўлмаган ва дунёнинг бутунлай нариги бурчагида истиқомаф қилувчи кишиларга ташвиш орттиришга ҳеч йўл қўймаган бўлардим. Мана, шарда эса бунақа нарсалар бўлмайди, чунки уни жаҳонда энг ажойиб манзилгоҳ деб биламан.

Кечки овқатга ўтирдик. Бундай ажойиб тунни ҳали умримда кўрмагандим. Ой ёғдуси ҳаммаёқни худди кундузгидек, лекин ёқимли тарзда ёритиб турибди. Бир марта шерни кўриб қолдик — у худди бу ёруғ дунёда ўзидан бошқа ҳеч ким йўқдек танҳо турар, қумга тушган сояси гўё сиёҳнинг доғига ўхшаб кўринарди. Ой доимо шундай ёритиб турса жуда яхши бўларди-да!

Биз кўпинча чалқанча ётиб олиб суҳбатлашардик, ҳеч уйқумиз келмасди. Том, биз энди тўғридан-тўғри «Минг бир кеча»да ҳикоя қилинган шахсларга ўхшаб қолдик, деди. У яна худди шу ерда ўша китобда тасвирланган энг қизиқ саргузаштлардан бири содир бўлган, деди. Бизга ўша воқеани гапириб бергунча зўр бериб пастга тикилиб қарардик — ахир китобда тилга олинган жойни томоша қилишдан ҳам кўра қизиқроқ нарса бўлмаса керак. Бу, туясини йўқотиб қўйган туякаш тўғрисидаги эртақ эди. У саҳрода туясини қидириб юриб бир одамни учратиб қолибди-да, ундан сўрабди:

- Шу атрофда биронта туяга кўзинг тушмадими?
- Чап кўзи кўрмасмиди?— деб сўрабди у.
- Ҳа.

— Олд томондаги юқори тишларидан бири синган-миди?

— Ҳа.

— Орқа чап оёғи чўлоқмиди?

— Ҳа.

— Унга юкланган хуржуннинг бир томонида тариқ, иккинчи томонида асал бормиди?

— Ҳа-да! Шошилиб турибман. Ҳадеб суриштираве-расанми, ўша менинг туям. Қаерда кўрганиндинг?

— Уни кўрганим йўқ.

— Кўрмадим дейсанми? Туямни аниқ тасвирлаб бердинг-ку!

— Бунинг боиси шундаки, агар кишида кўз бўлса, у ҳар қандай нарсанинг моҳиятига тушуна олади. Аммо кўзнинг ҳожати бўлмаган одамлар ҳам кўп. Мен бу ердан туя ўтганини биламан, чунки унинг изларини кўрдим. Унинг орқа чап оёғи чўлоқлигини биламан, чунки шу оёғини эҳтиётлаб босган — изидан шундоққина кўриниб турибди. Чап кўзи кўрмаслигини биламан, чунки фақат сўқмоқнинг ўнг томонидаги ўтларни чимдиб еган. Олд томондаги юқори тишларидан бири етишмаслигини биламан, чунки чимдаги тиш изларидан кўриниб турибди. Туянинг бир томонидан тариқ тўкилган — буни чумолилар айтиб берди; бошқа томонидан асал томган — буни менга пашшалар айтди. Туянгни кўрмаган бўлсам ҳам у ҳақда ҳаммасини билиб олганман.

Шу пайт Жим луқма ташлади:

— Давомини айтинг, масса Том, жуда қизиқарли эртақ экан.

— Эртақ тугади,— деди Том.

— Наҳотки?— ҳайрон бўлиб сўради Жим.— Бояги туя нима бўлди?

— Билмайман.

— Масса Том, наҳотки эртақда шу ҳақда айтилмаган бўлса?

— Йўқ.

Жим бир оз ўйланиб турди-да, кейин деди:

— Бунақанги аҳмоқона эртақни энди эшитишим. Энг қизиқ жойига келганда тугаб қолишини қаранг. Шунақа бўлса ундан нима фойда, масса Том? Уша киши туясини топган-тоймаганини наҳотки билмасангиз?

— Йўқ, билмайман.

Мен ҳам дабдурустдан тугаб қоладиган бундай эртақнинг нафи йўқ, деб ўйладим. Лекин бу ҳақда ҳеч нй-

ма демасликка аҳд қилдим, чунки эртакнинг бундай тугашидан, яна бунинг устига Жим унинг жиғига тегаётганидан Томнинг жаҳли чиқаётганини кўриб тургандим. Юраги сиқилиб турганда кишига ўчакишиш адолатдан эмаслигини биламан. Бироқ, Том тезгина менга ўгирилиб, сўраб қолди:

— Бу эртак ҳақида сен нима деб ўйлайсан?

Нима ҳам қилардим — ҳаммасини очиқчасига айтишга тўғри келди. Эртак қоқ ярмига келганда тугаб қолар экан, умуман айтишнинг ҳожати йўқ эди, бекорга вақтимиз кетди, дедим мен ҳам худди Жимга ўхшаб. Том бошини қуйи эгиб олди ва унинг эртагини мазах қилаётганим учун ҳатто мени койимади ҳам (тан олишим керак, мен буни кутмагандим). Йўқ, у худди ўксингандек бўлиб турди-ю, кейин деди:

— Эртакдаги киши айтгандек, бир хил одамлар кўради-ю, бошқалар кўрмайди. Туяга бало борми — сиз, овсарлар, ҳатто довул бўлганда ҳам ҳеч нимани сезмаган бўлардингиз.

Том нимани назарда тутаётганини билолмадим, бу ҳақда ҳеч нима демасди, аммо бу унинг шунчаки одатдаги қилиқларидан бири, деб ўйладим — ноўрин аҳволга тушиб бундан қандай қутулишни билолмай турган пайтда у нуқул шунақа қилиқ чиқарарди. Э, нима ишим бор. Биз бу эртакнинг энг заиф томонини топдик, тамом-вассалом, бундан Том ҳеч қаёққа қочиб қутулолмайди. У ўзини билмасликка олишга уринса-да, анча мушкул аҳволга тушиб қолганди.

VIII боб

ҒОЙИБ БҮЛАЁТГАН ҚҮЛ

Азонда нонушта қилиб олдик-да, қулайроқ жойлашиб, пастни, саҳрони томоша қила бошладик. Унчалик юқорида учмаётган бўлсак ҳам ҳаво жуда майин ва ёқимли эди. Қуёш ботгандан кейин саҳрода борган сайин пастлашиш керак: саҳро тез совийди ва шунинг учун тонгга яқин биз шундоққина қум устида учаётган бўламиз.

Биз шарнинг ердаги соясини кузатиб, дам-бадам бирон нарса кўринмасмикан, деб саҳрога қараб қўярдиг-у,

кейин яна сояни кузатаверардик. Тўсатдан шундоққина шар остида анчагина одам ва туяларни кўриб қолдик. Уларнинг ҳаммаси худди ухлаётгандек ерда қимир этмай осойишта ётишарди.

Биз яна ортга қайтиб уларнинг нақ устига келганимиздан кейингина ҳаммаси ўлиб ётганини кўрдик. Этимиз жунжикиб кетди. Орага жимлик чўкди ва биз худди дафн маросимида қатнашаётгандек шивирлашиб гаплаша бошладик. Оҳиста пастлашиб шарни тўхтатдиг-у, Том билан иккимиз арқон-нарвондан ерга тушиб уларга яқинлашдик. Эркаклар, аёллар ва болалар экан. Ҳаммасини офтоб урган, эtlари қорайиб худди китоблардаги расмларда тасвирлангандек бужмайиб кетган. Шундай бўлса ҳам — бунга ҳеч ишонгинг келмайди — худди тирик одамларга ўхшаб гўё ухлаб ётишибди дейсиз; бир хиллари қўлларини икки томонга ташлаб чалқанчасига, бошқалари ёнбошлаб, айримлари мукка тушиб ётишибди, оғизлари очилиб тишлари кўриниб қолган. Иккита ёки учтаси ўтирган ҳолда ўлиб қолган. Бир аёл бошини қуйи эгиб олган, тиззасида боласи. Аллақандай киши тиззасини қучоқлаб ўтирар, жонсиз кўзлари рўпарасида чалқанча ётган қизга тикилган. Бу бахтиқаро кишининг кўриниши ниҳоятда ачинарли эди. Теварак-атроф сокин. Бу кишининг қоп-қора сочи юзига тушиб турибди, енгил шабада уни тўзғитганда қўрқувдан сесканиб кетдим — менга худди бошини чайқаётгандек туюлди.

Одам билан туялардан айримларининг ярмигача қум босган, лекин бундайлар оз, чунки бу жой тақир бўлиб, қум қатлами жуда юпқа эди. Кийимлари чириб кетганидан деярли яланғоч ҳолда ётишибди. Уша дақиқада латта-путталарга сал қўлингизни текказсангиз борми тутдек тўкилиб кетади. Менимча, кўп йиллардан бери шу ерда ётишибди.

Айрим эркакларда занг босган милтиқ ёки қилич, бошқаларида белбоғига қистириб қўйилган кумуш нақшли узун тўппонча бор экан. Туялар той-той юк ортилганича қолган, аммо бу тойлар торс ёрилиб ёки йиртилиб кетганидан бутун юк ерга тўкилган. Марҳумларга энди қиличнинг ҳожати йўқ, деб ўйладик-да, ҳар биримиз ўзимизга биттадан қилич ва бир нечтадан тўппонча олдик. Яна нозик ўйма нақшли қутичани ҳам олволдик. Бу одамларни дафн этишни жуда-жуда истардиг-у, лекин бунинг йўлини тополмасдик, чунки кўма-

диган жойнинг ўзи йўқ-да — қум бари бир яна сочилиб кетади.

Шунда биз ҳеч бўлмаганда бебахт қизнинг устини ёлиб қўймоқчи бўлиб унинг устига йиртилган латта-путталарни ташладик-да, энди қум сепаетгандик, бояги кишининг сочи яна тўзғилаб кетди-ю, биз қўрқувдан тўхтаб қолдик. У худди биздан уларни бир-бирдан жудо этмасликни илтижо қилгандек бўлиб туюлди. Йигит қизни ниҳоятда севган ва усиз ёлғиз қолган бўларди, деб ўйладим ўзимча.

Кейин эса биз юқорига кўтарилиб бу ерни тарк этдик, орадан кўп ўтмай қумликдаги бу қоп-қора доғ бутунлай кўздан ғойиб бўлди. Энди биз бу бахтиқароларни ҳеч қачон кўрмаймиз. Уларнинг қандай қилиб бу ерга келиб қолганликлари ва қанақа ҳодисага дучор бўлишгани ҳақида ҳар қанча тахмин қилсак ҳам бари бир ўйлаб ўйимизга етолмадик. Аввалига улар адашиб қолиб сув ва озиқ-овқатлари адо бўлгунча уёқдан-буёққа сарсон бўлиб юришган-да, кейин ҳаммаси очликдан ўлган, деган фикр хаёлимизга келди. Бироқ, Томнинг айтишича, на ваҳший ҳайвонлар ва на қузғунлар уларга тегмабдими, демак бу ерда гап биз ўйлагандек эмас. Кейин бу ҳақда гаплашмай қўйдик — улар тўғрисида ўйлашнинг ўзи нохуш фикрларга олиб келарди.

Кейин қутичани очдик, ичида бир талай ҳар хил қимматбаҳо асил тошлар ва безаклар, устида эса биз илгари ҳеч кўрмаган бояги ўлик аёлларникига ўхшаш четларига ғалати олтин тангалар тикилган кичкина ёпқич бор экан. Орқага қайтиб бу нарсаларни жойига қўйсакмикан, деб ҳам ўйлагандик, бироқ Том бу фикрни рад этди — бу юртда қароқчилар тўлиб ётибди, бари бир улар келиб ҳаммасини талаб кетиши мумкин. Шунда бунинг гуноҳи бизга тушади — чунки уларни биз йўлдан оздирган бўламиз.

Биз пастда, жазирама иссиқда икки соатча бўлиб яна бортга чиққанимизда ниҳоят даражада чанқганимизни сездик. Сақланаётган сув бутунлай айниб, тахир маза бериб, бунинг устига қайноқ ҳолга келибди. Ҳечам ичиб бўлмайди. Биз уни дунёдаги энг мазали Миссисипидан олган эдик. Маза кирармикан деб лойқа қолдигини чайқатиб ҳам кўрдик — бари бир фойдаси бўлмади.

Ҳалок бўлган одамлар билан овора бўлиб юрганимизда чанқоқни унчалик сезмаган эканмиз, аммо энди

ичадиган сув қолмаганини кўрганимиздан кейин ташналик беш баттар ошди. Оз фурсатдан кейин худди ит каби тилимиз осилиб қолиши ҳеч гап эмас.

Том қандай бўлмасин бирор воҳани излаб топишимиз зарурлигини, акс ҳолда сувсизлик хунук оқибатларга олиб келишини айтди. Айтилган сўз — отилган ўқ. Биз дурбинларни олиб қўлларимиз толиб кетгунча теварак-атрофни қараб чиқдик. Орадан икки, уч соат ўтди. Ҳамон тикилиб қараймиз-у, қумдан бошқа ҳеч вақони кўрмаймиз, қумлик устида қизиган ҳаво жимирлайди. Ҳа, қачон бўлмасин сувга етиб олишдан умидини узиб ташналикдан ўлим даражасига етмаганлар бу мусибатни билишмайди. Бора-бора бу оташ саҳрога тикилолмай қолдим, ҳаммасига қўл силтаб яшик устига ётиб олдим.

Том кўққисдан «сув!» деб бақариб юборди. Дарҳақиқат, мудроқ пальмалар устига эгилиб сувга соя ташлаган ва жилваланиб турган каттагина кўлни кўрдик. Бундай ажойиб манзарани умримда кўрмагандим. Қўл жуда олисда, аммо унга етиб бориш бизга чўт эмас. Биз етти минутда етиб олишни мўлжаллаб соатига юз миль тезликда олға интилдик. Бироқ биз худди жойимиздан жилмагандек кўл ҳамон олисда эди — ҳа, сэр, у худди хаёлдаги каби жуда узоқда жилваланиб турсада, биз ҳечам яқинига боролмасдик, кейин кўл тўсатдан кўздан ғойиб бўлиб қолди.

Том бақрайиб қолди-ю, кейин:

— Болалар, ахир бу сароб-ку! — деди.

Узи эса худди бу воқеадан қувонгандек кўринарди. Қувончининг боисини тушунолмадик.

— Сароб бўлса бордир, — дедим унга. — Унинг қандай аталиши билан нима ишим бор? Мен бир нарса-ни — кўлнинг қаёққа йўқолганини билмоқчиман.

Жимни титроқ босиб қўрқувдан бир огиз ҳам гапиролмасди, бўлмаса у ҳам шу саволни берган бўларди.

— Қаёққа йўқолди дейсанми? — сўради Том. — Ғойиб бўлганини ўзинг кўриб турибсан-ку!

— Кўришга-ку, кўрдим. Лекин қаёққа йўқолдийкин? У бошдан-оёғимгача қараб чиқди-да, кейин:

— Бундай савол беришдан уялсанг бўларди, Гек Финн! Сароб нималигини худди билмагандек сўрайсан-а.

— Билмайман. Нимаиди?

— Сароб хаёлдан бошқа нарса эмас.

Унинг жавобидан жаҳлим чиқиб кетди.

— Нималар деб вайсаяпсан, Том Соьер? Ахир кўлни ўз кўзим билан кўрдим-ку!

— Ҳа-да, сен уни кўрдим, деб ўйлаяпсан.

— Ҳеч ўйлаётганим йўқ. Кўрдим — тамом-вассалом.

— Сен уни кўрмагансан, деб айтяпман-ку. Ҳеч қанақа кўл бўлмаган.

Бу гапни эшитиб Жим ҳайрон бўлиб қолди. У суҳбатга қўшилиб маъюслик билан деди:

— Масса Том, ўтиниб сўрайман, шунчалик оғир пайтда бунақа деманг. Ахир сиз худди Анания Сапфира¹ каби биргина ўзингизни эмас, балки бизни ҳам хавф-хатарга соляпсиз. Кўл бор эди — ҳозир сиз билан Гекни кўриб тургандек аниқ кўргандим.

— Кўлни ўзи ҳам кўрганди! — дедим мен шу заҳотиёқ. — Ахир уни биринчи бўлиб ўзи пайқади-ку.

— Ҳа, масса Том, шунақа бўлганди — буни ҳам рад этасизми? Кўлни ҳаммамиз кўрганийдик, мана шунинг ўзи унинг бор эканлигини исботлайди.

— Исботлармиш! Қанақа қилиб исботлайди?

— Ҳар қандай суд жараёнида исботлаш мумкин, масса Том. Бир киши ичиб маст бўлиши, ёки ухлаб қолиши, ёки у-бу нарсани чалкаштириб юбориши мумкин, икки киши ҳам; аммо мен сизга айтсам, сэр, уч киши — улар маст ёки ҳушёр бўлишидан қатъи назар — бирон нарсани кўрдими, демак, бас, кўргани аниқ бўлади. Буни рад этолмайсиз, масса Том, буни ўзингиз ҳам билиб турибсиз.

— Ҳеч нимани билмайман. Қуёш осмоннинг бир чеккасидан иккинчи томонига ҳаракат қилишини қирқ миллион киши кўрган. Наҳотки, бу, қуёшнинг дарҳақиқат ҳаракат қилишини исботласа?

— Албатта, исботлайди. Бу масалада исботнинг ҳам ҳожати йўқ. Қалласида бир томчигина мияси бўлган ҳар қандай киши ҳам буни билади. Мана у, ўша қуёш — ҳар галгидай кўкда сузиб юрибди.

Том мен томон ўгирилиб сўради:

— Ҳўш, сен бунга нима дейсан? Сенингча қуёш жойида турибдими?

— Том Соьер, нега бунақа аҳмоқона саволларни бераверасан-а? Кўзи бор ҳар қандай одам ҳам қуёшнинг жойида турмаслигини кўриб турибди-ку!

— Ҳа, майли, — деди у, — ёнимда бундан уч юз ёки

¹ Анания Сапфира — таврот (диний китоб) даги шахс.

тўрт юз йил илгариги университет бошлиғидан ҳам кўра ақлсизроқ иккита бефаросат эшак билан осмонда танҳо ўзим қолибман. Сенга ҳайронман, Гек, ўша вақтларда ҳатто Рим папалари ҳам сендан кўра кўпроқ нарсани билишган.

Бу инсофдан эмасди, унга шуни айтдим:

— Сўкиниш билан,— дедим унга,— буни исботлаб бўлмайди, Том Соьер.

— Қим сўкиняпти?

— Узинг.

— Ҳечам-да, сен каби Миссури штатилик мияси йўқ қишлоқини тахтда ўтирган барча Рим папаларидан энг яроқсизи билан таққослаганимга ранжимасанг ҳам бўлади. Бу таққослаш, агар тушунсанг, сенга катта шараф, бефаҳм каллаварам; ахир бу гап сенга эмас, Рим папасига тегишли, агар у сўкинганда хафа бўлишинг мумкин эди-ку, бироқ сўкинишмайди-да, аниқроғи энди сўкинишмайди демоқчиман.

— Шу гап тўғрими, Том? Наҳотки, илгари сўкинишган бўлишса?

— Урта асрдами? Бу уларнинг одатий касби бўлган.

— Чин сўзингми? Ростданам сўкинишганми?

Том жўшиб кетиб шунақанги нутқ сўзладик (кайфияти яхши пайтда шунақа қиларди), мен ҳатто ундан бу нутқнинг иккинчи қисмини эсдалик учун ёзиб беришини ҳам илтимос қилдим — чунки, у китобларда ёзишганидек, ҳеч эслаб қолинмайдиган, кўпгина сўзларини ҳатто ёзиш қийин бўлган ниҳоят даражада дудмал нутққа жуда ўхшаб кетарди.

— Албатта, сўкинишган. Аммо беадаб гапларни, хўш, Бен Миллер каби дуч келган жойда ишлатаверинмаган, ҳақорат сўзларини у каби тўқиб чиқаришмаган, албатта. Йўқ, сўзлари ўшанақа бўлган-у, лекин уни бошқачароқ ифодалашган, чунки уларга энг моҳир ўқитувчилар таълим беришган-да, шунинг учун ҳаммасини ўз ўрнида ишлатишган. Бен Миллер эса бу сўзлардан шунчаки дуч келган жойда фойдаланаверган, унга ҳеч ким ўргатмаган. Рим папалари эса нимани қандай, қарерда ишлатишни билишган. Уларнинг беадаб сўзлари дуч келган жойда беҳуда вайсайверадиган Бен Миллерники каби бемаъни, мантиқсиз сўкиниш эмас — йўқ, илмий асосланган, системага солинган, тантанавор, даҳшатли лаънат сўзларидир; бу ўринда уларни дағал, нодон Бен Миллер устидан кулгандек мазаҳ киллолмай-

сан. Бен Миллер тоифасидаги бундай нусха бирор кишини бир ҳафта мобайнида сурункасига лаънатлаши, у бўлса бунга парво ҳам қилмаслиги мумкин — рост-да: ит ҳуради, карвон ўтади. Аммо ўрта асрда эса агар лаънатлашга ўргатилган Рим папаси ўзининг барча сўкиниш бойлигини тўплаб қиролни ёки бутун қиролликни, ўзини ноҳўя тутган ва тарбияга муҳтож бидъатчининг ёки яҳудийнинг ва яна аллакимларнинг роса адабини бермоқчи бўлса — бу, бутунлай бошқа масала. Рим папаси худо каби қалбга йўл топмасди, йўқ, у ўша қирол ёки бошқа кишини бошдан-оёғигача лаънатларди. Папа унинг бошидаги ҳар бир соч толасини, калла суякларини лаънатлар, унинг кўзи, қулоғи, у нафас олаётган ҳавони, бутун ичак-чавоқлари ва томирларини, бутун жисми ва қонини, баданидаги барча суякларни лаънатлар, у севган ҳаммани, унинг барча дўстларини лаънатлар, уни кўчага улоқтириб ташлар ва бунақанги кишига овқат, бошпана, кўрпа-тўшак берган ҳар қандай одамни, бир қултум сув, совуқда дийдираётганда ёпиниб олиш учун жанда берган ҳар бир кишини лаънатларди. Мана буниси қойил! Бундай лаънатлашни арзийди, деса бўлади. Шундай лаънатланган одам ёки мамлакат қирқ марта ўлимига рози бўлади. Бен Миллер-чи? Сўкинишни бошлайман, деб керилиб юрибди-да! Унга йўл бўлсин! Уни ўрта асрнинг энг қолоқ ночор руҳонийси ҳам ярим йўлда қолдириб кетади. Нимасини айтасиз, ҳозирги пайтда биз дурустроқ сўкинишни ҳам билмаймиз.

— Эй, қўйсанг-чи,— дедим унга,— ташвиш чекишга арзимаёди, бусиз ҳам яшайвераимиз. Айтгандек, ҳозирги руҳонийлар худди илгаригидек сўкинишни билишадими?

— Ҳа, буни уларга ўргатишади, биласанми, бу — нафис оғзаки ва ёзма ижодиётга ўхшаган фаннинг бир қисми ҳисобланади; Миссури штатилик қизлар француз тилидан қандай наф кўрсалар, улар ҳам бундан ортиқ билимга эга бўлмасалар ҳам бари бир, ўша қизлар каби уни ўрганишларига тўғри келади. Агар Миссури штатилик қизлар «бонжур»¹ дейишни билмасалар, руҳонийлар эса лаънатлашни билишмаса жамиятда уларнинг қиладиган ишлари қолмайди-да!

¹ Бонжур — салом (Фр.)

— Наҳотки, ҳозир ҳам лаънат ўқишга тўғри келса, Том?

— Онда-сонда бўлиб туради. Балки, Перуда кимнидир лаънатлашар, аммо бир оз бўлса-да, фикр юрита оладиган одамлар орасида бунга аллақачон чек қўйилган ва улар эндиликда Бен Миллерга нисбатан қилинганидек, умуман бунга эътибор бермай қўйишган. Биласанми, улар шунчалик илгарилаб кетишганки, эндиликда ўрта асрдаги чигирткалардан кўра кам билишмайди.

— Чигиртка дейсанми?

— Ҳа-да. Ўрта асрда Францияда чигирткалар ёпирилиб келиб бутун ғаллани ямламай ютаётганда руҳоний виқор билан далага чиққан-да, уларга даҳшатли лаънатлар ёғдирган. Боя сенга айтганимдек, яҳудий, бидъатчи ёки қиролни ҳақоратлагандек лаънатлаган.

— Хўш, чигирткалар нима қилишибди, Том?

— Фақат кулиб қўя қолишган-да, кейин хотиржамлик билан ямлашда давом этаверишган. Ўрта асрда чигиртка бир оз ақллилиги билан одамлардан фарқ қилган.

Худди шу пайт Жим бақариб юборди:

— Эй, худойим-ей, яна кўлни кўряпман! Ана энди нима дейсиз, масса Том?

Ҳа, сэр, саҳронинг чеккасида яна кўл пайдо бўлиб қолди. Уни ҳам, дарахтларни ҳам аниқ кўрдик — илгари кўрганга жуда ўхшарди.

— Хўш, энди нима дейсан, Том Соьер?

— Ҳеч нима. У ерда ҳеч қанақа кўл йўқ.

— Бунақа деманг, масса Том,— ялина бошлади Жим,— гапларингиз нақадар даҳшатли. Жазирама иссиқ ва ташналикдан бошингиз айланяпти, масса Том. Эҳ, қандай гўзал-а! Тезроқ етиб бора қолсаг-у, тўйиб-тўйиб ичсак.

— Кутишга тўғри келади, аммо кутсанг-кутмасанг фойдаси йўқ. У ерда ҳеч қанақа кўл йўқ, деб сенга айт-янман-ку!

— Жим, кўлдан кўзингни узмай қараб тур,— дедим унга.

— Энди уни кўздан қочириб бўпман.

Биз кўл томон елдек учиб неча-неча милни ортда қолдирсак ҳам унга бир дюйм¹ ҳам яқинлаша олма-

¹ Д ю й м — 25,4 мм. га тенг узунлик ўлчови.

дик — кўл бўлса яна тўсатдан кўздан ғойиб бўлди. Жим гандираклар кетиб йиқилиб тушишга сал қолди. Тили калимага келгандан кейин у худди балиқ каби оғзини каппа-каппа очиб деди:

— Масса Том, рухдан бошқа нарса эмас бу, худо энди уни бизга кўрсатгулик қилмасин. Кўл бор эди-ю, аммо нимадир содир бўлиб кўздан йўқолди-да, биз унинг руҳини кўриб қолдик, вассалом, бир эмас, икки марта кўрганимиз аниқ! Ростини айтганда бу ерда, саҳрода арвоҳлар кўп экан. Жон масса Том, бу ердан тезроқ кетайлик! Тунда бу ерда қолгандан кўра ўлганим яхши. Бу кўлнинг руҳи тунда атрофимизда тентираб жонимизга қасд қилишини ҳатто тушимизда ҳам кўролмаймиз.

— Рух дейсанми? Эҳ, бефаҳм эшаквой! Ахир бу шунчаки киши тасавуридаги ҳаво ва ташналикдан бошқа нарса эмас. Агар мен... Буёққа ол дурбинни!

Том дурбинни тортиб олиб ўнг томонга қарай бошлади.

— Ҳув анави қушлар галасига қаранг,— деди у,— кеч бўляпти, улар эса бизнинг ён томонимизга учишяпти. Бу беҳуда эмас — қушлар сув бўйида донлаш учун учиб кетишяпти. Рулни ўнгга бур! Пастроқ! Шундай тутиб тур!

Биз қушлардан ошиб кетмаслик учун тезликни пасайтириб, қушлар галасидан чорак милча орқада измай боравердик. Бир ярим соатлардан кейин яна умидсизликка тушиб ташналик азоби чидаб бўлмайдиган даражага етди.

— Бирортангиз дурбинни олиб қаранг-чи, олдинда нимадир кўрингандек бўляпти,— деб қолди Том тўсатдан.

Жим дурбинни олиб қаради-ю, гуп этиб яшик устига йиқилди — аҳволини кўриб ачиниб кетдим.

— Яна ўша, масса Том, яна ўша!— деди у йиғламсираб.— Энди шак-шубҳасиз ўлсам керак — арвоҳни уч марта кўрганда ҳаммавақт шунақа бўлади. Эвоҳ, нимагаям шу шарга чиқа қолдим-а!

У энди қарамай ҳам қўйди, Жимнинг сўзларини эшитиб мен ҳам қўрқиб кетдим. Бу гапнинг ростлигини билганим учун ҳам қарамай қўйдим. Жим билан иккаламиз Томдан шарни буриб бошқа жойга учишни ялиниб илтимос қилсак-да, у мутлақо рози бўлмай бизни тўпори, иримчи каллаварам деб сўқди. Эҳ, агар шунақа

ҳақорат қилаверсанг, арвоҳлар қўлига бир тушиб қолганинда биласан, дедим мен ўзимча. Улар, балки, яна бир оз тоқат қилиб туришар-у, аммо сабрнинг ҳам чеки бўлади. Арвоҳларни бир оз бўлса ҳам билган одамга уларни ранжитиб қўйиш оппа-осон эканлиги, арвоҳлар қанчалик кек сақлаши маълум-ку!

Ҳаммаёқ тинч ва осойишта; мен билан Жим қўрқувдан қалтираб ўтирибмиз, Том эса иш билан машғул. У тўсатдан шарни тўхтатиб бизга юзланди.

— Қани, фаросатсиз овсарлар, ўринларингиздан туриб, бир қаранглар-чи!

Бундоқ қарасак — нақ остимиздан сув — ростакамига тиниқ, кўм-кўк сув! Майин шабада майда тўлқинлар ҳосил қиляпти. Умримда бунақанги гўзал манзарани кўрмагандим. Атрофи ям-яшил қирғоқ. Гуллар, узум тоқлари шохларига чирмашиб кетган баланд дарахтлардан иборат соя-салқин ўрмонча; ҳаммаёқ сокин, шинам ва осойишта — бундай гўзал манзарани кўриб қувончдан йиғлаб юборинг келади.

Жим эса ростанам йиғлаб юборди, кейин бақириб-чақириб ўйинга тушиб кетди, у бу бахтдан эси оғаёзганди. Вахтада туриш навбати менга келгани учун механизмлар ёнида қолдим, Том билан Жим эса қирғоққа тушиб бир бочкадан сув ичишдиёв чамамда. Кейин менга ҳам келтириб беришди. Ҳа, умримда жуда кўп маза-ли нарсаларни тотиб кўрганман-у, лекин ҳеч қайсисини бу кўл суви билан таққослаб бўлмайди! Кейин улар яна пастга тушиб чўмилишди, Том билан смена алмашганимиздан кейин Жим билан бирга чўмилдик. Жимнинг навбати келгач, Том билан қирғоқда қувлашмачоқ ўйнаб, кураш тушдик. Бунчалик бахтиёр дамларни ҳаётимда кўрмагандим. Кеч тушиб қолгани сабабли кун унчалик иссиқ эмас, бунинг устига биз яп-яланғоч бўлиб ўйнардик. Бу ерда кийимнинг нима ҳожати бор — у фақат мактабда, шаҳарда, яна балда керак бўлади, ҳеч қанақа цивилизация ва шу каби зерикарли кўнгилсизликлар одат тусига кирмаган жойда эса кийимнинг ҳеч қанақа ҳожати йўқ.

— Арслон келяпти! Тезроқ, масса Том! Қочиб қол, Гек!

Оёқни қўлга олиб югурганимизни кўрганингизда эди! Кийим-бошларимизни ҳам унутиб қип-яланғоч арқон-нарвонга тармашдик. Жим бечора эс-ҳушини йўқотиб қўйди — одатда авзойи бузилганда ёки жуда қўр-

қиб кетганда доим шунақа бўларди — шунда арқон-нарвонни йиртқичлар етмайдиган даражада сал кўтариш ўрнига шарни катта тезликда баландликка олиб чиқиб кетди-ю, биз осмон билан ер оралиғида осилиб қолдик. Аҳмоқона иш қилаётганини у ҳатто тушуниб ҳам етмади. Кейин Жим шарни тўхтатган бўлса ҳам энди нима қилишни унутиб қўйди, биз эса унга жуда баландликда осилиб туравердик, шамол эса кучайиб шарни ён томонга суриб кетди.

Том бир амаллаб механизмлар ёнига чиқиб олди-ю, шарни қиямалаб пастга, йиртқичлар галаси худди ибодат йиғинига тўпланиб турган кўл томонга йўналтирди. «Нима бало, ақлдан озганми? — деб ўйладим мен.— Ахир қўрқиб кетганимдан юқорига чиқолмаётганимни билади-ку! Нима бало мени бу йиртқичлар чангалига ташлаб юбормоқчими?»

Аммо унинг эс-ҳуши жойида бўлиб, тузган режасини пухта ўйлаб олган экан. Кўлнинг ўртасига етганда у шарни сув сатҳидан ўттиз ёки қирқ фут юқорида тўхта-тиб, менга қичқирди:

— Сувга сакра!

Кўлга ўқдек отилиб тушдим-у, бир милча сув остига шўнғиб кетдим. Қайтиб сув юзасига чиққанимдан сўнг Том менга маслаҳат берди:

— Энди дамингни олиб дадил бўлиб олгунингча чалқанча ётиб сузиб юравер. Кейин нарвонни сувга туширсам дарров бортга чиқиб оласан.

Худди шундай қилдим. Томга қойилман! Агар шар бошқа жойга, қумлик томон учиб кетгандами, йиртқичлар ортимиздан эргашиб борган бўлишарди. Шунда биз — мен ҳолдан тойиб ерга қулаб тушмагунимча бирор хавфсизроқ жой излаб юрган бўлардик.

Бу пайтда арслон ва йўлбарслар бирор нарсалик бўлиб қолиш мақсадида кийим-кечакларимизни ўзаро тақсимлаб олмоқчи бўлиб тилка-пора қилиб ташлашди, айримлари ўзига мўлжалдан кўпроқ олишга уриндими, ўртада аллақандай англашилмовчилик юз бериб, ҳатто тушимизга ҳам кирмаган ур-йиқит бошланиб кетди. Улар элликтача бўлиб, ҳаммаси битта тўдага айланиб думларини хода қилганча бўкириб, ириллаб пишқиришар, бир-бирларига ташланиб тишлашишганда жунлари қумга қўшилиб атрофга учарди. Ниҳоят ҳаммаси тинчигандан кейин қарасак, йиртқичлардан бир хиллари ўлиб ётибди, бошқалари чўлоқланиб қочяпти, қол-

ганлари эса яраларини ялаб жанг майдонида доира ясаб ўтиришибди. Улар бир оз кўнгил ёзиш мақсадида бизни пастга тушишга таклиф қилаётгандек, дам-бадам шарга қараб қўйишарди, бироқ биз буни истамасдик.

Кийим-кечакларимиздан эса ҳеч вақо қолмади. Йиртқичлар ҳатто қийимларигача ямлаб ютишибди-ю, аммо, менимча, бунинг уларга нафи ҳам тегмасе керак — сабаби, кийимларимизнинг мис тугмачалари анча бўлиб, чўнтакларимизда пичоқ, тамаки, бўр бўлаклари, майда тошлар, қармоқ ва бошқа нарсалар бор эди-да. Ҳа, менинг нима ишим бор?! Мен бир нарсадан хавотирдаман — бизда энди фақат профессорнинг кийимларигина қолди, холос. Бундай кийимлар анчагина бўлса ҳам бизга яроқлимас-да — шимлари худди туннель каби узун, камзул ва бошқалари ҳам шу аҳволда. Айтгандек, тикувчи учун ҳаммаси муҳайё, Жимнинг эса бу касбдан хабари бор. Жим тез орада бир жуфт костюмни эплаштириб беришни ваъда қилди.

IX боб

ТОМНИНГ САҲРО ҲАҚИДАГИ МУЛОҲАЗАЛАРИ

Биз бари бир бир минутга бўлса ҳам ерга тушишга қарор қилдик. Бунинг бошқа сабаби бор эди. Профессор тайёрлаган озиқ-овқатнинг анчагина қисми яқингинада аллаким томонидан янгича ихтиро қилинган тунука қутичага солинган бўлиб, қолгани янги эди. Миссури штатида тайёрланган бифштекс билан Саҳрои Кабирга борадиган бўлсанг эҳтиёткорлик лозим, юқорироқда — ҳавоси салқин жойда учиш керак экан. Биз мурдалар орасида бир неча соат бўлгунимизга қадар ғамлаб қўйган озиқ-овқатларимиз яхши сақланганди. Энди бўлса, сувимиз айниб, бифштекс ҳидланиб қолибди. Бундай бифштекс, деди Том, инглизларга ёқса ажаб эмас, бироқ америкаликларга у ўткирлик қилади. Шу сабабли биз йўлбарслар бозорига тушиб бирон емиш изламоқчи бўлдик.

Нарвонни бортга олиб йиртқичлар сакраганда бизга етмайдиган даражада пастлашдик-да, кейин сиртмоқли арқон билан унча катта бўлмаган ўлик арслон билан

шербаччани тортиб олдик. Унгача тўппончадан ўқ отиб бошқаларини ҳайдаб турдик, акс ҳолда бу ишга аралашиб бизга «ёрдам» беришган бўлармиди?!

Йиртқичларнинг терисини шилиб ҳар биридан катта-катта лаҳим кесиб олдик-да, қолганини бортдан улоқтириб ташладик. Қармоққа гўшт хўрақдан илиб балиқ тутмоқчи бўлдик. Шарни нақ кўлнинг устида тўхташиб анчагина балиқ тутдик. Кечки овқатимиз қойилмақом бўлди — йўлбарс гўштидан қовурма, арслон гўштидан қовурдоқ, қовурилган балиқ ва иссиқ зогара нон. Менга бундай лаззатли таомдан ўзгасининг ҳожати йўқ.

Бизда овқатдан кейин тановвул қилишга мева ҳам бор эди, уни узун дарахтнинг энг учидан териб олдик. Бу дарахтнинг илдизидан то энг тепасигача бирорта ҳам шохи йўқ, фақат учида худди патлардан ясалган супурги каби бир тутам барги осилиб турибди. Бу, пальма дарахти эди. Расмларда кўрган одам уни дарров танийди. Биз норжил ёнғоғидан олмоқчи эдик, бирорта ҳам тополмадик. Пальмада бир бош узумга ўхшаш аллақандай мева осилиб турарди. Бу балки, хурмо бўлса керак, шу ҳақда «Минг бир кеча»да ва бошқа китобларда ўқиганман, деди Том. Албатта, хурмо бўлиши ҳам мумкин, заҳар ҳам бўлиши мумкин. Шунинг учун бир оз кутиб қушларнинг бу мевани ейиш-емаслигини билмоқчи бўлдик. Қушларнинг чўқилашаётганини кўриб биз ҳам олиб ея бошладик. Оҳ, оҳ, жуда мазали экан!

Аста-секин аллақандай катта-катта қушлар учиб кела бошлади. Улар ўлакса йиртқичлар устига қўниб арслонни, ҳатто унинг нариги томонидан бошқа арслон ғажийётган бўлса ҳам ҳеч тап тортмай чўқишга уннаб кетишди. Арслон қушларни ҳайдаб яна ғажийшга улгурмасиданоқ улар яна ҳозир-нозир бўлиб қолишарди.

Қушлар ҳамма томондан учиб келишарди. Улар оддий кўз илғамайдиган даражада жуда олисда эканлигида фақат дурбин билан кўриш мумкин эди. Ўлакса янги бўлиб ҳали ҳидланмаган, шундай экан, беш миль нарида туриб қушлар унинг ҳидини сезиши мумкин эмасди. Томнинг айтишича, улар гўштнинг ҳидини сезиб эмас, балки уни кўриб келишаркан.

Мана буни ўткир кўз деса бўлади! Том, беш миль наридан зигирдек бўлиб кўринадиган бу ўлимтик арслонлар тўдасини қушлар қандай қилиб илғаб олганига ҳайронман, деди.

Арслонни арслон ғажиб ейиши бизга ғалати, ғайри-

табий туюлиб, улар бир уругдан бўлмаса керак-да, деб ўйладик. Аммо Жим, бу нарса уларга бари бир, деди. Унинг айтишича, чўчқа ўз боласини ейишни хуш кўраркан, ўргимчак ҳам, балки арслон ҳам шулар сингари бетовфиқ ҳисобланса-да, сал инсофи бўлса керак. Арслон ўз отасини таниб қолган тақдирда, балки емаслиги мумкиндир: хўш жуда очиқиб қолган пайтида ўз куёвини албатта, ғажиб ташлайди, қайнанасини эса ўша ондаёқ ямламай ютади. Бу ҳақда қанча фикр юритсанг ҳам фойдаси йўқ. Шунинг учун қайтиб оғиз очмадик.

Одатда саҳрода кечалари жуда сокин бўларди, аммо бу сафар эса биз роса концерт эшитдик. Кечки овқатга жуда кўп ҳар хил ҳайвонлар — Том чиябўри деб атаган чийилдоқ махлуқ ва яна аллақандай букри сиртлонлар тўпланишибди. Бу шайка саҳрони ниҳоятда даҳшатли шовқин-суронга тўлдириб юборди. Уларнинг бир-бирига қилаётган қилиқларини умримда кўрмагандим. Биз шарни арқон билан дарахт учига боғлаб вахтани бекор қилдик-да, ётиб ухладик. Лекин, мен бир неча марта ўрнимдан туриб йиртқичларни томоша қилиб наъмаларини эшитдим. Бу, худди ҳайвонот боғига бепул киргандек эди. Агар ухлаб қолиб буларни томоша қилмаганимда ўзимни аҳмоқ ҳисоблаган бўлардим — чунки энди бунақаси ҳеч қачон учрамаса керак.

Тонг отиши билан биз яна балиқ овига бордик, кейин эса оролчадаги қалин сояда кунбўйи салқинланиб ётдик. Йиртқичлар сездирмай келиб кечки овқатига бир жуфт эрронавтни олиб кетмасин, деб навбатма-навбат кузатиб турдик. Биз эртасига жўнаб кетишни мўлжаллагандик, кейиначлик бу фикримиздан қайтдик — чунки бу ер жуда ажойиб эди!

Учинчи куни ҳавога кўтарилиб шарқ томонга йўл олдик-да, кўл саҳро сатҳида кичкинагина доғга айланиб кўздан йўқолгунча қараб қолдик. Мен сизга айтсам, биз энди ҳеч қачон қайтиб учрашмайдиган дўстимиз билан хайрлашаётгандек бўлдик.

Жим узоқ вақтгача ўзича нималарнидир ўйлаб, сўнг деди:

— Масса Том! Менимча, биз саҳронинг энг чеккасига етиб келганга ўхшаймиз.

— Нега бунақа деяпсан?

— Етиб келганимиз аниқ. Ўзингиз биласиз, қачондан бери саҳро устида учиб юрибмиз. Афтидан, бу қум-

лик тез орада тугаб қолса керак. Шу пайтгача тугамаганига ҳайрон бўляпман.

— Бекор гап! Қум тўлиб-тошиб ётибди, хавотир олмасанг ҳам бўлади.

— Хавотир олаётганим йўқ, масса Том, шунчаки ҳайрон бўляпман, холос. Олло-таолонинг қуми беҳад, бунга шак-шубҳам йўқ, аммо уни бекорга қўкка совуриб юбормайди-да. Бу саҳро шу туришда анча гўзал, агар у яна чўзиладиган бўлса, албатта, қум қўкка соврилган бўлади-да!

— Э, қўйсанг-чи! Саҳро энди бошланяпти. Қани, менга айт-чи, Гек, Қўшма Штатлар катта мамлакатми?

— Албатта, катта,— дедим,— менимча, дунёда ундан каттаси бўлмаса керак.

— Мана кўряпсанми, бу саҳро худди Қўшма Штатларникига ўхшаш шаклга эга,— деди Том,— агар саҳрони олиб Қўшма Штатлар устига қўйсақ, озодлик мамлакатни худди устига адёл ёпилгандек кўздан йўқолиб қолади. Анави юқорида, Мэн штати ёнида, шимолий-шарқ томонда битта бурчаги, яна худди тошбақа думига ўхшаб турган Флорида ташқарида қолади, холос. Бундан икки ёки уч йил аввал биз мексикаликлардан Калифорнияни тортиб олганмиз. Шундай экан, Тинч океан қирғоғининг бу қисми ҳам бизники ҳисобланади. Агар Саҳрои Кабирни шундоқ олиб бир чеккаси Тинч океани қирғоғига етадиган қилиб қўйилса у бутун Қўшма Штатлар устини ёпиб Нью-Йоркдан Атлантик океангача яна олти юз милгача чўзилиб кетади.

— Вой худойим-ей!— деб юбордим мен.— Сенда бу ҳақда бирор ҳужжат борми ўзи, Том Сойер?

— Бор-да, мана булар, ҳаммасини ўқиб чиққанман. Истасанг, кўриб чиқишинг мумкин. Нью-Йоркдан то Тинч океангача икки минг олти юз миль, Саҳрои Кабирнинг бу бошидан-у бошигача уч минг икки юз миль. Қўшма Штатлар майдони уч миллион олти юз минг, саҳронинг майдони эса тўрт миллион бир юз олтмиш икки минг квадрат милга тенг. Саҳрои Кабир билан Қўшма Штатларнинг сўнги дюймгача ҳаммасини қоплаш мумкин, чиқиб қолган четларига эса Англия, Шотландия, Ирландия, Франция, Данияни ва бунга қўшимча қилиб бутун Германияни жойлаштира бўлади. Ҳа, сэр, довюраклар юртини ва бу мамлакатларни Саҳрои Кабир остига яширганда ҳам яна икки минг квадрат миль қўмлик ортиб қолган бўларди.

— Бу масалада ҳеч нарсага тушунолмай қолдим,— дедим мен.— Демак, олло-таоло Қўшма Штатлар ва бошқа мамлакатларга қанча меҳнат сарфлаган бўлса Саҳрон Кабирга ҳам шунча меҳнат сарфлабди-да. У, афтидан, бу саҳрони яратишга камияда икки ёки уч кун вақт сарфлаган бўлиши керак.

Шу пайт Жим суҳбатимизга қўшилди:

— Йўқ, Гек, бекоргинани айтибсан. Менимча, бу саҳрони ҳеч ким яратмаган. Ўзинг бир қарагин, менинг ҳақ эканлигимни кўрасан. Саҳронинг фойдаси борми? Ҳеч қандай фойдаси йўқ. Ундан ҳеч қанақа наф кўриш мумкин эмас. Гапим тўғрими, Гек?

— Шунақага ўхшайди.

— Гапим тўғрими, масса Том?

— Балки тўғридир. Қани, гапиравер-чи.

— Агар ҳеч қанақа нафи бўлмаса, уни бекорга яратишибди, тўғрими?

— Тўғри.

— Ҳа, баракалла! Олло-таоло бирор нарсаин бекорга яратганми? Қани, жавоб беринг-чи.

— Албатта, йўқ. Яратмаган.

— Шундай экан, нега бу саҳрони яратган.

— Қани, давом этавер-чи. Ростанам, нега бу саҳрони яратибди-я?

— Масса Том, бу ҳақда менинг фикримни эшитинг-а: худо уни ҳеч қачон яратмаган, бу унинг хаёлига ҳам келмаган ва умуман бу ишга киришмаган. Ҳозир сизларга айтиб берсам, ўзингиз тушуниб оласиз. Уй қураётганда ортиб қолган чиқинди ва пайрахаларни нима қиласиз? Ҳаммасини йиғиштириб олиб аллақандай бўш участкага олиб бориб ташлайсиз. Хўш, бу масалада ҳам, менимча, худди шундай бўлган. Олло-таоло бу оламни яратиш учун жуда кўп тош келтириб бир ерга тўплаганда, яна анча тупроқ келтириб уни ҳам тошлар ёнига тўккан, шундан сўнг қум олиб келган. Кейин ишни бошлаб юборган. Тош, тупроқ, қумдан оз-оздан ўлчаб олиб бир ерга тўплаб қўйган-да: «Бу — Германия» деган, сўнг унга ёрлиқни ёпиштириб бир чеккага қуритиш учун қўйган; кейин яна бир оз тош, тупроқ ва қумни аралаштириб бир ерга тўплаган-да: «Бу — Қўшма Штатлар» деган-у, унга ҳам ёрлиқ ёпиштириб бир чеккага қуритиш учун қўйган. Шу йўсинда шайба кунти кечқурунгача ишлаган. Кейин бундоқ қараса, оз фурсатда яқинигина бир оламни яратиб қўйибди. Тупроқ билан тошни аниқ

тақсимлабди-ю, қумдан эса анчагина ортиб қолганини сезиб, нега бундай бўлганини ўзи ҳам билмабди. Шунда у бирор яқин атрофда бўш жой қолмадимикин, деб шу масканни кўриб қолибди-ю, чексиз қувониб кетибди ва фаришталарга қолган ҳамма қумни ўша ерга тўкишни буюрибди. Шундай экан, Сахрои Кабирни умуман ҳеч ким яратмаган, у шунчаки, тасодифан юзага келиб қолган, деб ўйлайман.

Мен буни, Жим ҳали бирор марта ҳам ишлатмаган асосли далил, дедим. Томнинг ҳам фикри шундай эди. Бироқ, у қўшимча қилиб, далил — бу, фақат назариядан бошқа нарса эмас, назария эса ҳеч нимани исботлай олмайди, ундан фақат топиш мумкин бўлмаган алланимани излашга уриниб бутунлай чалкашиб кетганинда бир оз вақтдан ютиб, дам олиш учун фойдаланиш мумкин, деди.

— Назариянинг яна бир ёмон томони шундаки,— деди у кейин,— агар қунт билан қаралса, унда, албатта бирор ерида уйғунсизлик топилади. Мана, Жимнинг назарияси ҳам худди шундай. Қарагин, осмонда неча миллиардлаб юлдуз бор. Хўш, шундай экан, нега зарур миқдорда юлдузлар яратилибди-ю, ҳеч нима ортиб қолмабди? Нега осмонда бир уюм қумни кўрмаймиз?

Жимнинг бунга жавоби тайёр экан, дарров айта қолди:

— Хўш, Сомон йўли-чи? Мен шуни билиб қўймоқчиман, бу нима? Сиз менга айтинг, Сомон йўлини нима деса бўлади?

Менинг фикримча, бу — ҳал қилувчи зарба бўлди. Албатта, бу бир фикр, шунчаки менинг фикрим, бошқалар нима деб ўйласа ўйлайверсину аммо мен ўшанда ҳам, ҳозир ҳам шу фикримда қолганман. Ҳа, бу ҳал қилувчи зарба эди. Энг асосийси — аниқ мўлжалга олинган эди. Том гинг деёлмади. У худди биров тўппончага миҳ солиб елкасига отгандек довдираб қолди. Фақат, сен ва Жим билан гаплашгандан кўра қурбақа билан суҳбатлашганим маъқул деёлди, холос. Буни ҳар ким ҳам айтолади, одам ўзидан кўра бамаънироқ фикрни эшитиб қолганда ҳаммавақт шунақа қилишини илгари кўп марта сезганман. Том Сойерни шунчаки бу мавзудаги гаплар толиқтириб қўйганди.

Шундан кейин биз яна Сахрои Кабирнинг ҳажми тўғрисидаги суҳбатга қайтдигу аммо уни дам бу, дам у мамлакат билан қанчалик таққосламайлик, у бизга

шунчалик улкан, маҳобатли ва серфазилят бўлиб туюлаверди. Рақамларни титкилаб ўтирган Том тўсатдан Саҳрои Кабирнинг сатҳи худди Хитойники каби эканлигини айтиб қолди. У харитада ва бутун дунёда қанча жой эгаллаб турганини бизга кўрсатди. Ҳа, қойил қолса арзийди.

— Мана шу саҳро тўғрисида неча марталаб эшитган бўлсам ҳам,— дедим мен,— унинг бунчалик муҳим эканлигини ҳеч хаёлимга келтирмаганим.

Томнинг жаҳли чиқиб кетди.

— Муҳим дейсанми? Саҳрои Кабир муҳим эканми? Шунақа одамларнинг барига ҳайронман. Бундайларга бирор нарсанинг улкан ҳажми бўлса бас, шуниси муҳим, бошқасини тап олишмайди. Улар ҳажмдан бошқасини кўришмайди. Мана, Англияни бир кўриб қўй. Дунёда энг муҳим мамлакат бўлса ҳам уни Хитойнинг нимча чўнтагига суқиб қўйиш мумкин. Сенга зарур бўлиб қолганда яна ўша чўнтакдан уни бир излаб кўр-чи, топиб бўлсан. Еки Россияни олиб кўрайлик. Қара, қанча майдонни эгаллаб турибди — бу ерда ҳам, у ерда ҳам, хоҳлаган жойингда бору лекин барибир ундан Ред Айленд¹чалик наф кўриб бўлмайди. Амаким Абнер — у кашишлар орасида энг уддабуро поп эди — агар муҳимликни ҳажмга қараб баҳолайдиган бўлсак, унда жаннат бошқа жой билан таққосланганда нима бўлади, дерди ҳаммавақт. У Ред Айлендни нуқул нариги дунёнинг жаннати деб атарди.

Тўсатдан саҳронинг энг чеккасида унча катта бўлмаган тепаликни кўриб қолдик. Том гагини чала қолдириб дурбинни олди-да, ҳаяжондан титраб унга тикилиб қолди.

— Ҳаммавақт излаб юрганим мана шу,— деди у,— рост айтяпман. Демак, бу дарвиш бир кишини бошлаб келиб дунёдаги бутун хазинани унга кўрсатган ўша тепалик.

Биз ҳам тепаликка тикилиб қолдик. Том эса «Минг бир кеча»даги воқеа тафсилотини ҳикоя қилиб берди.

Х б о б

ХАЗИНА КҮМИЛГАН ТЕПАЛИК

Том ҳикоясини қуйидагича бошлади:

Жазирама ёз кунларининг бирида саҳрода бир дар-

¹ Ред Айленд — АҚШнинг энг кичик штатларидан бири.

виш яёв келаётган экан.¹ У минг милча йўл босиб келаётган қашшоқ, юпун, оч ва бахтсиз киши экан. Тўсатдан у ҳозир биз турган шу жойда юзта туяни етаклаб келаётган туякашни учратиб қолиб садақа сўрабди. Аммо туякаш садақа беришга ҳеч нарсам йўқ, дебди. Шунда дарвиш ундан сўрабди:

— Бу туялар сеники эмасми?

— Меники.

— Нима, қарзинг кўпми?

— Меними? Йўқ.

— Юзта туяси бор бўла туриб ва ҳеч кимдан қарзи бўлмаган одам шунчаки бой эмас, балки жуда бадавлат киши ҳисобланади. Шундай эмасми?

Туякаш унинг фикрига қўшилибди, шунда дарвиш сўзида давом этибди:

— Олло-таоло сени бой, мени эса камбағал қилиб яратган. Бу худонинг иродаси, шак келтириб бўлмайди! Аммо худо камбағалларга ёрдам беришни бойларга буюрган, сен бўлсанг мени, ўз қариндошингни муҳтожликда қолдирыпсан, олло-таоло бунга кечирмайди.

Туякаш унга ачинибди-ю, бироқ ҳаддан ташқари зиқна бўлгани туфайли барибир сариқ чақа беришни ҳам раво кўрмабди. Аксинча, Басра²га катта юк олиб бориб анча фойда кўрган бўлса ҳам қайтишда айтарл ҳеч нарса ололмаганидан нолибди.

— Ҳа майли,— деди шунда дарвиш йўлида давом этаркан,— билганингни қил, аммо бу сафар янглишиб ўз бахтингни қўлдан чиқаряпсан.

Албатта, туякаш қанақа бахтдан жудо бўлаётганини билмоқчи бўлибди — ахир бундан катта бойликнинг ҳиди келяпти-да! У дарвишга етиб олиб илтижо ила кечирим сўрабди.

— Ҳув анави тепаликни кўряпсанми?— деб сўрабди дарвиш бир оз юмшаб.— Ана шу тепалик ичига дунёдаги жамики дур-жавоҳирлар кўмилган. Мен қалби пок, хушфеъл ва доно одамни излаб юрибман, агар шунақасини топиб, унинг кўзига махсус тайёрланган дори суриб қўйсам, у хазинани кўриб дур-жавоҳирларни олиш кетиши мумкин.

¹ Бу эртақнинг мазмуни бир оз ўзгартириб берилган.

² Басра — «Минг бир кеча»да тез-тез тилга олинадиган порт шаҳри.

Буни эшитиб туякаш терлаб кетибди. У оҳ-воҳ қилибди, тиз чўкиб дарвишдан илтижо қилибди. Сен таърифлаган одам худди мен бўламан, буни исботлайдиган мингта гувоҳ келтиришим мумкин, дебди.

— Майли,— дебди дарвиш.— Агар юзта туяга юкласанг, ярмини берасанми?

Туякаш беҳад қувониб кетибди.

— Мана бу иш қойил бўлди,— дебди у.

Улар қўл ташлашибди, сўнг дарвиш қутичесини очиб бояги дорини туякашнинг ўнг кўзига суртган экан, тепалик очилибди-ю, улар ичкарига киришибди. Бундоқ қарашса, тилла ва қимматбаҳо тошлар уюлиб ётганмиш. Худди кўкдаги юлдузлар шу ерга тўплангандек ярқирармиш. Йккаласи бу қимматбаҳо топилмага ташланиб туяларнинг ҳаммасига кўтарганича юклашибди. Сўнг улар хайрлашиб элликтадан туя билан икки томонга жўнаб қолишибди. Бироқ орадан кўп ўтмай туякаш ҳаллослаб дарвиш ёнига келибди.

— Сенинг жамоа орасида ошна-оғайниларинг йўқ, олган нарсаларинг эса сенга кўплик қилади,— дебди у дарвишга.— Худо хайрингни берсин, менга яна ўнта туя бер.

Дарвиш унга ўнта туяни бериб қолган қирқтаси билан йўлга тушибди. Аммо туякаш яна етиб келибди-ю, оҳ-воҳ қилиб яна ўнта туя бергин, деб ялинибди, ўттизта туя сени боқишга бемалол етади, биз эса ниҳоятда камбағалмиз, бошпанамиз ҳам йўқ, дуч келган жойда овқатланамиз, дебди.

...Бу пасткаш итвачча қолган туяларни ҳам ўзига қайтариб олмагунча қайтиб келаверибди. Ниятига эришгач, у хотиржам бўлиб ўз миннатдорчилигини билдирибди, дарвишни умр бўйи эслаб юришини, чунки у каби сахий ва олижаноб кишини ҳали учратмаганини айтибди. Улар қўл қисишиб хайрлашибди.

Лекин орадан ўн минутча ҳам вақт ўтмай етти иккимда ҳам топилмайдиган энг аблаҳ туякашга бу ҳам қамлик қилибди, у яна дарвишнинг олдига ҳаллослаб етиб келибди. Бу сафар дарвишдан чап кўзига ҳам дори суртиб қўйишни сўрабди.

— Нега?— сўрабди дарвиш.

— Сабабини ўзинг биласан-ку,— дебди туякаш.

— Нимани биларканман?— сўрабди дарвиш.

— Мени лақиллатиб бўпсан,— дебди туякаш.—

Мендан ниманидир яширмоқчи бўляпсан — буни ўзинг

яхши биласан. Менимча, агар иккинчи кўзимга ҳам дорингдан суриб қўйсанг қимматбаҳо нарсаларни кўпроқ кўришга қодир бўламан. Сендан илтимос, дорингдан суриб қўй.

— Сендан ҳеч нарсани яширганим йўқ,— деб жавоб берибди дарвиш.— Агар иккинчи кўзингга ҳам доридан суриб қўйсам нима бўлишини биласанми ўзи? Ҳеч нарсани кўролмайдиган бўлиб қоласан. Умр бўйи кўр бўлиб ўтасан.

Қаранг-а, бу муттаҳам унга ишонмабди. Дарвиш қутичасини очиб, ўз истагини ўзи бажаришга буюрмагунча ялиниб-ёлвораверибди. Ўзи дорини кўзига суртган экан, ўша ондаёқ кўр бўлиб қолибди.

Шунда дарвиш унинг қилмишидан кулиб мазах қилаверибди-да, сўнг:

— Хайр энди,— дебди унга.— Кўр одамга қимматбаҳо юкларнинг ҳожати йўқ.

Кейин юзта туяни етаклаб кетибди-ю, бу ожиз, бахтсиз одам эса умрининг охиригача саҳрода сарсон бўлиб қолаверибди.

— Гаров бойлаб айтишим мумкин, бу туякашга яхшигина сабоқ бўлган,— деди Жим.

— Ҳа,— деди Том.— Киши ҳаётида кўп марталаб дуч келадиган худди шундай сабоқлардан бирини олган. Бари бир унинг фойдаси йўқ — чунки бунақангиси бари бир ҳеч қачон юз бермайди, бўлиши ҳам мумкин эмас. Едингиздами, Хэн Сквил трубадан йиқилиб беланги бўлганида, бу унга яхшигина сабоқ бўлди, деганди ҳамма. Бу нима сабоқ? Унга бундай сабоқдан нима фойда? У энди трубага ҳам чиқолмайди, синдирадиган жойи ҳам қолмади — ахир унинг иккинчи бели йўқ-да!

— Бари бир, ҳамма нарсани киши ўз бошига тушгандан кейин ўрганеди, масса Том,— деди Жим.— Китобларда ким сутдан оғзи куйса, қатиқни пуфлаб ичди, деб ёзилган.

— Нима, буни мен рад этяпманми? Мен, агар мутлақо бир-бирига ўхшаш воқеага икки марта дуч келинса, бу ростанам яхшигина сабоқ бўлиши мумкин эди, деяпман. Бунақа воқеалар тўлиб-тошиб ётибди, улар кишининг ақлини киритиб қўяди. Абнер амаки ҳам нуқул шунақа дерди. Ҳаётда икки марта такрорланмайдиган яна қирқ миллионта бошқа воқеалар ҳам учрайди-ю, аммо буларнинг худди чечак касали каби фойдаси йўқ-да. Масалан, сен чечак билан оғриб қолдинг,

дейлик. Чечакка қарши эмлатиш лозимлигини касалланганингдан кейин тушунган бўлсанг, бунинг нима фойдаси бор? Энди эмлатишдан ҳеч қандай наф кўрмайсан, чунки киши чечакка икки марта чалинмайди. Абнер амаки тўғри айтган: буқанинг шохига бир мартагина дуч келган одам бунақасини кўрмаган одамдан кўра олти юз ёки етти юз марта кўпроқ билади. Лекин, сенга айтиб қўйишим керак, у яна айтгандики, мушукни думидан тортиб уйига олиб келган одам ўзига ҳаммавақт зарур бўладиган ва ҳеч қачон ортиқчалик қилмайдиган билимга эга бўлади. Лекин сенга айтиб қўйишим керак, Жим, Абнер амаки ҳамма нарсадан сабоқ ахтарадиган одамларни жини ёқтирмаслигини, ҳеч бўлмаганда...

Аммо Жим ухлаб қолганди. Ҳижолатдан Том қизариб кетди. Биласизми, агар киши жуда чиройли сўзлаб, суҳбатдошим қойил қоляпти, деб ўйласа-ю, у ухлаб қолган бўлса ўзини жуда ноқулай сезади. Албатта, ухлаб қолмаслиги керак эди — бу яхши эмас — лекин суҳбатдошингиз қанчалик чиройли гапирса, сиз шунчалик тез ухлаб қоласиз. Агар ўйлаб кўрилса, бу ўринда ҳеч кимнинг айби йўқ.

Жим хуррак ота бошлади: аввалига секин пишиллади, кейин хур-хур қилди, сўнг авжига чиқиб шунақанги ҳар хил овозлар чиқардики, худди ваннадаги қолдиқ сув тешикдан оқиб кетаётгандаги овозга ўхшарди. Бир оздан сўнг ундан ҳам қаттиқроқ шунга ўхшаш овоз чиқариб худди бўғилиб қолган сигир каби хириллади. Уйқудаги киши хурракнинг чўққисига чиққанда бошқа кварталда бир пиёла афюн ичиб ётган ҳар қандай одамни ҳам уйғотиб юбориши мумкин. Узи эса парвои-палак, қулоғи остидан атиги уч дюйм наридаги бундай ваҳимали шовқиндан ҳам уйғонмайди. Мен сизга айтсам, бу жуда антиқа иш. Аммо шағамни ёқмоқчи бўлиб гургурт чақсангиз борми — ўша ондаёқ уйғониб кетади. Бунинг сабабини ҳеч тушунолмаيمان-да. Мана, Жимни олиб кўрайлик — бутун саҳрони шовқинга тўлдириб барча ҳайвонларни тўплади. Улар нима бўлаётганини кўриш учун узоқ-узоқлардан югургилаб келишибди. Ёлғиз ўзи бўлса, ҳатто қулоғи остидаги шовқинни ҳам эшитмайди, бу билан иши ҳам йўқ. Биз унга бақариб ҳам кўрдик, қичқириб ҳам кўрдик — ҳеч фойдаси бўлмади. Бироқ қулоғига таниш бўлмаган аллақандай пасттовушдан дарров уйғониб кетди. Ҳа, сэр, мен ҳам, Том

ҳам ана шу ҳақда ўйласак-да, нега киши ўз хуррагини ўзи эшитмаслигига ҳеч ақлимиз етмасди.

Жим ҳечам ухламаганини, суҳбатни яхшилаб тинглаш мақсадида кўзини шунчаки юмиб ётганини айтди.

Том, ҳеч ким сени бирор нарсада айблаётгани йўқ, деди.

Шу пайт Жим менга ўз сўзидан қайтмоқчидек бўлиб туюлди. Менимча, у бирор бошқа нарса ҳақида гаплашишни истаб қолганга ўхшайди, чунки ўзидан-ўзи туякашни сўка бошлади. Одамлар нуқул шунақа қилишади, яъни уларни бирор ножўя иш қилаётганда қўлидан тутсангиз, бунақалар ўз аламини бошқалардан олишга ҳаракат қилишади. Жим ўз билгича туякашни роса койиди, кейин дарвишни мақташга ўтди. Иккала фикрига ҳам қўшилишга тўғри келди.

— Нимагадир бунга ишонгим келмаяпти,— деди Том.— Мана иккалангиз дарвишни ниҳоятда сахий, меҳрибон кишига чиқариб, худбин эмас, деяпсиз. Мен унда бундай хусусиятларни кўрмайман. Ахир, у ночор дарвишни изламаган, тўғрими? Агар у худбин бўлмаганида тепаликка ўзи борган ва чўнтагини жавоҳирларга тўлдириб хотиржам юрган бўларди. Йўқ, сэр, унга юзта туяси бор одам керак эди. У хазинадан иложи борича кўпроқ олмоқни истаганди.

— Нималар деяпсиз, масса Том, ахир у ҳаммасини тенг бўлиб олишни истаб, атиги элликта туяни сўради-ку?!

— Кейинчалик буларнинг ҳаммаси ўзиники бўлишини биларди-да!

— Дарвиш унга, кўр бўлиб қоласан, деди-ку, масса Том.

— Албатта, унинг феъл-атворини билгани учун айтган-да. Унга ҳеч қачон бировларнинг сўзига ҳам, ўзида бўлмагани учун бировларнинг ҳалоллигига ишонмайдиган шунақа одам керак бўлган. Менимча, ўша дарвиш каби одамлар жуда кўп. Улар дуч келган жойда қаллоблик қилишаверади-ю, бироқ бу бошқаларга худди ўзини-ўзи товлаётгандек туюлаверади. Улар ҳаммавақ қонунга риоя этишади ва шу сабабли уларни ҳеч қў билан тутиб бўлмайди. Улар сенинг кўзингга дори суртишмайди, йўқ, бу гуноҳ бўлади, лекин шундай аврашдики, натижада худди ўзинг дори суртгандек, худди ўзингни ўзинг кўр қилгандек бўлиб чиқаверади. Менинг фикримча, дарвиш ҳам, туякаш ҳам бир-биридан қо-

лишмайди, биттаси — айёр, маккор ва суллоҳ, иккинчиси — бефаҳм, беадаб ва дағал, бир сўз билан айтганда, иккаласи ҳам аблаҳ.

— Масса Том, сизнингча қандай, ҳозир ўшанақа дори бормикин?

— Абнер амакининг айтишича, бор экан. Бунақанги дори Нью-Йоркда бор, уни қишлоқи соддадил одамларнинг кўзига суртиб дунёдаги жамики темир йўлларни кўрсатишади; улар қармоққа илиниб шу йўлларни олиб чиқишади; кейин соддадилларнинг иккинчи кўзига ҳам дори суртишгандан сўнг ўша киши «хайр» дейди-ю, уларнинг темир йўлини олиб жўнаб қолади, деганди Абнер амаки. Қаранглар, ана хазина кўмилган тепалик. Қани, пастга!

Биз ерга тушдик, бироқ тепалик мен ўйлагандек унчалик жозибали эмасди, чунки дарвиш билан туякаш топган хазинали тепалик ичкарасига кириш жойини ҳеч тополмадик. Бари бир бу мўъжиза рўй берган ўша тепаликни томоша қилишнинг ўзи ажойиб эди. Жим, бундай томошанинг нархи уч доллар бўлган тақдирда ҳам ундан воз кечмаган бўлардим, деди. Менинг фикрим ҳам шундай.

Жим билан иккаламиз Томнинг каттакон бегона мамлакатга келиб мана шу кичкина тепаликни дарров топганига, бунақа тепаликлар миллионта бўлса ҳам уни бирпасда таниб олганига ҳайрон қолдик. Бунинг сабаби шундаки, Том жуда ўқимишли, табиатан қобилиятли йигит. Бу ҳақда қанча кўп ўйласак ҳам бари бир қандай қилиб бунга эришганига ҳеч тушунолмасдик. Томнинг калласи яхши ишлайди, бунчалик фаросатли кишини ҳали кўрмаганман, агар унинг ёши каттароқ бўлгандами, албатта, капитан Кидд¹ ёки Жорж Вашингтон каби машҳур бўлиб кетарди. Лекин, гаров ўйнаб айтишим мумкин, ҳар иккаласи ҳам бу тепаликни топгунча ўрса изғишган бўларди. Томга эса бунақа нарсалар чўт эмас, у бутун Саҳрои Кабир бўйлаб кезиб худди фаришталар орасидан ҳабашни излаш лозим бўлгандек тепаликни оппа-осонгина кўрсатди-қўйди.

Биз шу яқин ўртадан шўр сувли кўл қирғоғидан ангина туз йиғиб, Жим йўлбарс ва шернинг терисини ўшлаб олгунча, ҳаммасини тузлаб қўйдик.

¹ Кидд Уильям — 1701 йилда Лондонда дорга осилган қароқчи, кўпгина қўшиқ ва балладалар қаҳрамони.

ҚУМ БУРОНИ

Биз сахро устида яна бир-икки кун санғиб юрдик-да, кейин, тўлин ой сахро ортига ёнбошлаётган пайтда унинг кумушранг сатҳида кичкина қора шакллар тизмасини кўриб қолдик. Улар худди ой юзига сиёҳ билан чизиб қўйилгандек аниқ кўзга ташланиб туришарди. Яна битта карвонга дуч келгандик. Биз тезликни камай-тириб шунчаки ҳамроҳ бўлиш учун, аслида манзилгоҳимиз турлича бўлса-да, улар ортидан боравердик. Ҳа, бу жуда ажойиб ва жозибадор карвон эди. Эртаси кун эрталаб қуёш бутун саҳрони ўз нурига тўлдириб юборди-ю, туяларнинг сояси худди бир-бирининг устига мингашиб кетган минглаб узуноеқ чигирткалар каби қум устида ўрмалай бошлади. Карвонга унчалик яқин боришни лозим кўрмадик, чунки одамлар ҳам, туялар ҳам бизни кўриб қўрқувдан ҳар томонга қочиб қолишини энди яхши билардик. Биз умримизда бунақа чиройли либосларни ва улугсифат урф-одатларни ҳеч кўрмагандик. Йўлбошловчилардан айримлари нортуя¹ларга миниб олишган — бунақа туяларни ўшанда биринчи кўришим эди. Нортуялар жуда катта бўлиб, худди ёғочоёқ каби қадам ташлашар ва миниб олган одамни шунананги чайқатишардики, натижада унинг ичак-чавағи ағдарилиб кетаёзарди. Лекин улар ниҳоятда чопқир бўлиб, оддий туяни ярим йўлда қолдириб кетишади.

Карвон қоқ туш пайтида дам олиш учун тўхтади-да, кечга яқин яна йўлга тушди. Орадан кўп ўтмай қуёш аллақандай ғалати бўлиб қолди. Аввалига худди жез каби сап-сарик бўлди, кейин мис каби малла тусга кирди, бир оздан сўнг эса тўқ-қизил шарга айланиб қолди. Ҳаво қизиб, осмоннинг ғарб томони тўсатдан қорайиб қуюқ туман билан қопланди-ю, кўзингга қизил шишатутиб қараганингда кўринадиган даҳшатли манзара ҳосил бўлди. Пастга қарасак, бутун карвон қўрқувдан нима қиларини билмай уёқдан-бўёққа югураётганини, кейин эса ҳаммаси қумга юз тубан ётиб олганини кўрдик.

Тўсатдан аллақандай улкан девор бизга яқинлашиб

¹ НОРТУЯ — бир ўрқачли туя.

келадганини сезиб қолдик. У ердан осмонгача чўзилиб қўшиб юзини тўсиб қўйди-да, чақмоқ тезлигида биз томонга кела бошлади. Кейин шабада турди, аммо бир оздан сўнг у бўронга айланиб юз-кўзимизга қумларни уфура бошлади.

— Қум бўрони бўляпти!— деб бақирди Том.— Бўронга орқа ўгириб олинглар!

Биз ҳали ўгирилишга ҳам улгурмай бўрон шунақанги қутурдики, устимизга худди белкурак билан қум сепаётгандек бўлди, ҳаво қоронғилашиб ҳеч нарсани кўролмаб қолдик. Чамаси беш минутдан кейин шаримиз қумга тўлди, биз эса томоғимизгача қумга кўмилган ҳолда яшиқлар устида зўрға нафас олиб ўтирардик.

Бўрон бир оз тингандан кейин қум девор саҳро бўйлаб илгарилаб кетаётганини кўрдик — худо ҳаққи, бу даҳшатли манзара эди. Биз бир амаллаб қум орасидан чиқиб олдик-да, пастга қарадик — эвоҳ, боя карвон турган жойда улкан қум денгизидан бошқа ҳеч вақо йўқ, теварак-атроф тинч ва осойишта эди. Одамлар ҳам, туялар ҳам ҳалок бўлиб, камида ўн фут келадиган қалин қум қатлами остида кўмилиб қолганди. Том уларнинг устидаги қумни шамол учуриб туширмагунча ордан анча йиллар ўтишини, дўстлари карвоннинг тақдирини маъна бўлганини шунгача билолмасликларини айтди.

— Биз қилич ва тўппончаларини олган одамлар қандай офатга дуч келганини энди билдик,— деди Том.

Ҳа, сэр, худди шундай бўлган. Энди бу бизга ойнадек равшан. Уларни қум босиб қолгани учун ҳам йиртқич ҳайвонларга ем бўлишмаган, шамол қумни учуриб юборгандан кейин эса одам ва туяларнинг суягидан бошқа нарса қолмаган ва улар энди емишга ярамасди. Ушанда бу бахтсиз одамларга ачиниб, кўзёши қилиб, энди ҳаётимизда бунчалик қайғурмасак керак, деб ўйлаган эдим-у, янглишган эканман, иккинчи карвоннинг ҳалокатидан кейин янада огирроқ ғам-ғуссага ботдик. Биласизми, аввалгиси бизга бутунлай бегона эди, қизга қараб қолган бояги йигитни ҳисобга олмаганда, улар билан танишишга ҳам улгурмагандик, аммо иккинчи карвонга келганда эса бу — бутунлай бошқа масала. Ахир биз тунга бўйи ва деярли бутун кун давомида карвонга нисбатан энг самимий, дўстона муносабатда бўлдик. Бирор кишининг сенга ёқиш ёки ёқмаслигини билишнинг энг тўғри усули бу, у билан саёҳатга чиқиш эканлигини мен энди тушундим. Бу ерда ҳам худди шун-

дай бўлди. Улар бизга дарров ёқиб қолишди, анчагина йўл босганимиздан кейин бунга тўла ишонч ҳосил қилдик. Биргаликда қанчалик узоқ саёҳат қилсак, уларга шунчалик одатланиб қолиб, бу карвонни учратганимиздан ниҳоятда қувондик. Айримлари билан шунчалик яқиндан танишиб олдикки, улар ҳақида гап борганда исмини айтиб гапирадиган ва ҳатто «хоним», «жаноб» сўзларини ишлатмай, унвонларини қўшмай, шунчаки исмини атаб сўзлашадиган бўлиб қолдик — бу бизга ҳатто адабсизлик бўлиб ҳам туюлмади, аксинча бўлди. Албатта, бу уларнинг ҳақиқий исмлари бўлмай, балки биз қўйган исмлар эди. Масалан, жаноб Александр Робинсон ва Аделина Робинсон хоним, полковник Жейкоб Макдугал ва Гарриет Макдугал хоним, судья Жереми Батлер ва ёшгина йигитча Бушрод Батлер. Уларнинг аксарияти бошларига каттагина ғалати салла ўраб олган ва Буюк Могол¹никидан қолишмайдиган даражада кийинган асосий йўлбошчилар эди. Уларнинг ўз оилалари ҳам бўлган. Шулар билан яхшилаб танишиб олганимиздан кейин жаноб ва судья каби қўшимчаларни ишлатмай қўйдик. Фақат Алек, Адди, Жек, Хетти, Жерри, Бак сингари исмлар қолди, холос.

Ўз қувонч ва ташвишларингизни одамлар билан қанчалик баҳам кўрсангиз, улар сизга шунчалик яқин ва азиз бўлиши ҳаммага маълум. Биз ахир кўпчилик саёҳатчилар сингари карвонга нисбатан бефарқ, бепарво муносабатда бўлганимиз йўқ, аксинча, самимий, дўстона муносабатда бўлиб, уларнинг ўтказган барча тадбирларида иштирок этдик; карвон ҳар қандай вазиятда ҳам бизга суяниши мумкин эди; нима бўлганда ҳам уларнинг тарафдори эдик.

Карвон дам олгани тўхтаганда биз ҳам улардан минг фут юқорида ҳордиқ чиқарардик. Овқатланишга ўтиришганда биз ҳам танаввул қилиб олардик ва улар билан улфатчилик қилиш бизга қандайдир ҳузур бахш этарди. Кечқурун карвон тўй қилди, Бак Аддига уйланди, шу тантана муносабати билан биз профессорнинг крахмалланган энг яхши либосларини кийиб, карвон-

¹ Буюк Могол — 1526—1858 йиллар мобайнида ҳукмронлик қилган ҳинд ҳукмдорлари династиясининг номи. Бу династиянинг асосчиси Бобир (1483—1530)ни европаликлар мўғул ҳисоблаб бу династияни Буюк Монгол деб аташган. «Монгол» сўзи кейинчалик «могол»га айланиб қолган.

дагилар рақсга туша бошлагач, биз ҳам оёқларимизни дўпиллатиб ўйнадик.

Аmmo ҳаммасидан ҳам кўра қайғу ва бахтсизлик кишиларни бир-бирига яқинлаштирар экан — бизни ҳам дафн маросими янада иноқлаштириб қўйди. Дафн маросими тўйнинг эртаси куни тонг пайтида ўтказилди. Биз марҳумни билмасдик, у бизнинг улфатлардан эмасди — шундай бўлса ҳам бари бир карвон одами эканлигининг ўзи биз учун етарли эди. Ҳеч ким бир минг бир юз фут юқорида туриб биз йиғлагандек кўзёши тўкмаган бўлса керак.

Ҳа, бу карвондан жудо бўлиш аввалгисига қараганда анча оғир ботди. Чунки олдинги карвоннинг одамлари бизга деярли бегона бўлиб, бунинг устига анча илгари ҳалок бўлишган, буларни эса тириклигида билардик. Уларни севиб қолгандик. Мана шунинг учун ҳам ўлим бизни бепоён сахро ўртасида ёлғиз қолдириб, уларни ўз чангалида олиб кетаётганини кўришнинг ўзи нақадар даҳшатли эди. Саёҳатимиз давомида дўстларимизни ана шу йўсинда йўқотадиган бўлсак, энди бундай карвонга дуч келмай қўя қолайлик!

Биз карвон тўғрисида бетўхтов гапириб бирга ўтказган бахтиёр дамларни дам-бадам эслаб қўярдик. Илгарилаб бораётган туялар карвони, найза тигларининг офтобда ялтираши, нортуяларнинг виқор билан одимлаши нуқул кўз олдимга келаверди. Тўй ва дафн маросими, ҳаммасидан кўра намоз ўқиш пайти кўз ўнгимизда яна гавдаланди. Улар намоз вақтига қатъий амал қилишар ва бу пайтда намозхонларга ҳеч ким ҳалақит беролмасди. Намозга даъват этилиши билан — бу кунига беш марта такрорланарди — улар ўша ондаёқ тўхтаб юзларини шарқ томонга буришарди-да, бошларини кўтариб қўлларини кўкка чўзган ҳолда намоз ўқишни бошлаб юборишарди. Уч ёки тўрт марта чўккалаб олишарди-да, кейин пешоналарини ерга текказиб ётиб-туришарди.

Тириклигида ҳам, ўлимидан кейин ҳам бизга азиз бўлиб қолган бу кишилар қанчалик ёқимтой бўлишмасин, энди улар ҳақида ўйламасликка аҳд қилдик, чунки бари бир бунинг фойдаси йўқ, қайтанга кайфиятинг бузилаверади. Жим бу одамлар билан нариги дунёда учрашиш мақсадида тақводор бўлиб яшашга ҳаракат қилажагини айтди; шунда Том индамади. Жимга уларнинг мусулмон эканликларини айтмади. Уни ранжитиш-

нинг нима кераги бор, бусиз ҳам жигибийрон бўляпти.

Эртасига эрталаб уйғониб, ўзимизни анча бардам сездик, чунки маза қилиб ухлаган эдик-да! Қум дунёда энг қулай каравот экану нега бундай имконияти бор одамлар бутун умри бўйи қум устида ётмаслигига ҳайрон бўлдим. Бунинг устига қум ажойиб балласт¹ экан — шаримиз бунчалик турғун мувозанатда турмагани.

Том шарда камида йигирма тонна қум борлигини айтди. Уни нима қилсак экан-а? Бекорга ташлаб юбориш ярамайди.

— Масса Том, уйга олиб кетсак қандоқ бўларкин? — сўради Жим. — Бунга қанча вақт кетаркин?

— Қандай учишимизга боғлиқ.

— Сэр, уйда қумнинг бир замбилини йигирма беш центдан сотиш мумкин, бу ерда эса йигирма замбил қум борга ўхшайди. Тўғрими? Ҳаммаси қанча бўлади?

— Беш доллар.

— Ия, масса Том, бўлмаса тезроқ уйга кетайлик! Қиши бошига бир ярим доллардан ортиққа тушади-я, тўғрими?

— Тўғри.

— Вой шайтон ургур-ей, ахир бу пул топишнинг энг осон йўли-ку! Тезроқ жўнай қолайлик, масса Том.

Аммо Том ўз ўйлари ва ҳисоб-китоблари билан банд бўлиб ҳеч нимани эшитмасди.

— Ҳа, беш доллар эмиш! — деб қолди у тўсатдан. — Биласизларми, бу қумнинг баҳоси... унинг баҳоси... Умуман бир қанча пул бўлади.

— Қанақасига масса Том? Айтинг, айта қолинг.

— Биласизларми, буни одамлар ҳақиқий Саҳрои Кабирдан келтирилган ростакам қум эканлигини билиб қолишса, озгинагина сотиб олишни ва уни шишага солиб, ёрлиқ ёпиштириб нодир нарса сифатида сақлаб юришни истаб қолишади. Визга эса шуниси керак бўлади. Қумни шишачаларга соламиз-да, бутун Қўшма Штатларга учиб донасини ўн центдан сотамиз. Чунки бу ерда, шаримизда кам деганда ўн минг долларлик қум бор.

— Ё раббим! — деб юбордим қувониб. — Креозот² каби бойиб кетар эканмиз-да?

¹ Балласт — мувозанатни сақлайдиган юк.

² Креозот — дарахтни чиришдан асрашда қўлланиладиган мойсимон суюқлик, медицина ва ветеринарияда ҳам ишлатилади.

— Ҳа-да, сен «Крез»¹ каби демоқчи бўляпсан. Биласанми, дарвиш ўша тепалик остидан жаҳон хазинасини излабди-ю, оёғи остида минглаб милга чўзилиб ётган хазинани билмабди. Туякашни кўр қилибди-ю, ўзи ундан баттар басир экан.

— Масса Том, ҳаммаси бўлиб қанча пулимиз бўлади?

— Ҳозирча аниқ айтолмайман. Бу ерда тўрт миллион квадрат милдан ортиқ қум бор, бир шишаси ўн центдан, буни ҳисоблаб чиқиш осон эмас.

Жим ҳаддан ташқари ҳаяжонланди-ю, бироқ шишага солиб сотишни эшитиб бир оз ҳовуридан тушди.

— Масса Том, менимча, шунча шишани сотиб ололмасак керак.— деди у бошини чайқаб.— Ҳатто қироллар ҳам бунчани сотиб олишга қодир эмас. Келинг, яхшиси, саҳродаги ҳамма қумни олмай қўя қолайлик. Ахир бу шишачалар бизни хонавайрон қилади, чин сўзим.

Том ҳам жимиб қолди. Шишаларни ўйлапти, деб янглишган эканман. Ўзича нималарнидир хаёлидан ўтказиб ташвиши ортарди.

— Болалар, бундан ҳеч қанақа иш чиқмайди,— деди у ниҳоят тилга кириб.— Бу ишга киришмасак ҳам бўлади.

— Нега энди, Том?

— Бож тўлашга тўғри келади-да. Бирор мамлакат чегарасидан ўтаётганигда, албатта, божхонага дуч келишинг аниқ. Шунда чиновниклар буюмларингни титиб кўришади-ю, катта солиқ солишади. Бу иш бизнинг бурчимиз, дейишади. Тушуняпсанми, сени иложи борича талаб шипшийдон қилиш уларнинг бурчи эмиш. Агар бож тўламасанг, сенинг қумингни тортиб олишади. Улар буни мусодара қилиш, деб аташади, аслида эса тортиб олишдан бошқа нарса эмас. Агар биз бу қумни ҳозир кетаётган томонга олиб борадиган бўлсак Миср, Арабистон, Ҳиндистон ва бошқа мамлакатларнинг чегараларидан ўтгунча жуда ҳолдан тойиб қоламиз, бунинг устига ҳаммаси биздан бож ундириб олади. Бу йўлдан боролмаслигимизни энди тушуняпсанми?

— Бундай қилишнинг нима кераги бор, Том?— де-

¹ Крез — Лидиянинг ўз бойлиги билан шўҳрат қозонган сўнгги қироли.

дим мен.— Ахир биз бу мамлакатларнинг чегаралари устидан учиб ўтишимиз мумкин, тамом-вассалом! Бизни ҳеч ким тўхтатиб қололмайди.

У менга ачингансимон қараб қўйиб, жиддийлик билан деди:

— Сенингча бу ҳалол ишми, Гек Финн?

Сўзимни шу йўсинда бўладиганлардан нафратланаман. Шунинг учун ҳеч нима демадим, Том эса сўзида давом этаверди:

— Бизга бошқа йўл ҳам йўқ. Агар биз босиб ўтган йўлдан қайтадиган бўлсак, тўппа-тўғри Нью-Йорк божхонасига дуч келиб қоламиз, бу божхона эса ҳаммасидан кўра бешбаттар. Юкимизга жуда кўп солиқ солишади.

— Сабаби?

— Сабаби шундаки, Америкада сахро қуми бўлмайди. Агар Америкада бирор буюм ишлаб чиқилмаса-ю, сен бошқа мамлакатда тайёрланган шу буюмни Америкага олиб келишни истаб қолсанг бир миллион тўрт юз минг процент ҳақ тўлайсан.

— Гапингнинг маъносига ҳеч тушунмаяпман, Том.

— Кимам тушунарди? Намунча ҳовлиқасан, Гек Финн? «Берди»сини айтгунча шошмай тур, кейин ҳар қанча сўксанг сўкавер.

— Ҳа, майли, мени кўзига ёш олиб кечирим сўради, деб қўя қол. Хўш, кейин нима бўлади?

Жим гапга аралашди:

— Масса Том, Америкада ишлаб чиқилмайдиган буюмлардан бож олинса улар учун ҳеч нарсанинг фарқи йўқ экан-да?

— Худди шундай.

— Масса Том, дунёда олло-таолонинг марҳаматидан ҳам кўра қимматлироқ нарса борми?

— Албатта йўқ.

— Домла-имом жомега чиқиб худодан ўз марҳаматини бандаи мўминларидан дариг тутмасликни сўрайди, шундайми?

— Тўғри.

— Бу марҳамат қаердан тушади?

— Қаердан бўларди, осмондан тушади-да.

— Ҳа, сэр, ҳақ гапни айтдингиз — у осмондан тушади, осмон эса чегара деган гап. Хўш, энди айтинг-чи, бу марҳамат учун ҳам бож олишадими?

— Йўқ олишмайди.

— Албатта, олишмайди. Демак, шундай бўлгач, с.

янглишдингиз, масса Том. Ҳамма учун зарур бўлган энг яхши нарсалар учун бож олишмас экан, қум каби ҳеч кимга кераги йўқ ҳар қандай лаш-лушларга солиқ солиб ўтиришмайди.

Том Соьер нима деб жавоб қилишини билмай қолди — Жим уни боши берк кўчага киритиб қўйганди. Том йўлини қилишга уриниб, бунга бож солишни шунчалик унутиб қўйишган, аммо конгресснинг навбатдаги сессиясида буни албатта эслаб, божни жорий қилишларини айтган бўлса ҳам бу бир баҳона эканлигини ўзи ҳам тушуниб турарди. Худонинг марҳаматидан ташқари ҳамма чет эл буюмларига бож солишган, деди у, агар улар бунга ҳам бож солишмаса, унда конгрессменларнинг ҳеч қандай субути қолмайди, субутлилик эса сиёсатнинг энг биринчи қондаси ҳисобланади. Томнинг таъкидлашича, бу божни ўзлари билмаган ҳолда унутиб қўйишган, уни албатта жорий этишади, акс ҳолда кулгига қолишади.

Биз бари бир қумни олиб кетолмаганимиздан кейин бундай гапларга қулоқ солишнинг қизиғи ҳам қолмади. Шу сабабли Жим билан иккимиз жуда хафа бўлиб кетдик. Том бизни юпатмоқчи бўлди. У савдогарчиликнинг аллақандай бошқача бир йўлини — аввалгисидан ҳечам қолишмайдиган, балки ундан ҳам яхшироқ йўлини ўйлаётганини айтганди, биз бари бир бунақаси бўлиши мумкин эмас, деб ишонмадик. Роса расво иш бўлди-да! Биз бутун бир мамлакатни сотиб олишга, унда ўз қироллигимизни таъсис этиб бахтиёр ҳаёт кечиришга етадиган даражада бойиб кетишга улгурмасимиздан қумни чангаллаб яна бечора камбағаллигимизча қолавердик. Илгари бу қум олтин ва олмос каби жуда ёқимли, майин бўлиб туюлганди — энди бўлса уни кўрарга кўзим йўқ, ниҳоятда нафратланиб кетдим: шунда ким эдиг-у, энди ким бўлиб қолганимизни эслатиб турмаслиги учун қумдан қутулмагунимизча хотиржам бўлолмаслигимизни тушуниб қолдим. Бошқалар ҳам шунақа кайфиятда эди. Буни аниқ биладан, чунки «келинглар бу ахлатни бортдан улоқтириб ташлаймиз» деганимда улар ниҳоятда қувониб кетишди.

Ҳа, бу ишни бажариш осон эмасди! Шунда Том қумни ҳалоллик билан ва ҳар кимнинг кучига қараб тақсимламоқчи бўлди. У, Гек билан иккимиз қумнинг бешдан икки қисмини, Жим эса қолганини бортдан улоқтириб ташлайди, деди. Аммо Жимга бунақаси ёқмади.

— Менинг ростакам кучим кўп,— деди Жим,— шунинг учун ҳам сизлардан кўра кўпроқ ишни бажаришга розиман-у, лекин, масса Том, худо ҳаққи, кекса Жимга анчасини юклаб қўйдингиз.

— Бунисини билмадим, Жим, хоҳласанг, ўзинг тақсимлаб чиқа қол, биз бир кўрайлик-чи!

Жимнинг айтишича, Том билан иккимизга қумнинг ўндан бир қисмидан тўғри келса, ҳалол тақсимланган бўларкан.

Шу пайт Том бизга орқасини ўгириб олди, унинг чеҳрасида бутун Саҳрои Қабири — то Атлантика океани қирғоғигача ёритгудек табассум ёйилди. Кейин яна бизга юзланиб қум тўғри тақсимланганини, агар Жим рози бўлса, биз ҳам рози эканлигимизни айтди. Жим розиман, деди.

Шунда Том ўзи билан менга қумнинг ўндан икки қисмини ўлчади-да, саккиз қисмини Жимга қолдирди. Жим ўзига жуда кўп қум қолганидан, бизнинг чекимизга оз тушганидан ниҳоятда ҳайрон бўлди. Мен, деди у, биринчи тақсимлаш пайтидаги ўз фикримдан қайтмаганимдан хурсандман, чунки менинг чекимга аввалгисидан ҳам кўра кўпроқ қум тушибди.

Биз ишга киришиб кетдик. Эҳ, роса терладик-да! Ҳаво салқинроқ жойга кўтарилишга тўғри келди, чунки бундай жазирамада ишлашнинг ҳеч иложи йўқ эди. Том билан мен алмашилиб турдик — у ишлаганда мен, мен ишлаганда у дам олди; бироқ бечора Жимга кўмаклашадиган одам бўлмагани сабабли Африканинг бу қисми у тўккан тердан шалаббо бўлди. Шунақанги кулгимиз қистадики, натижада тузукроқ ҳам ишлолмадик. Жим эса нима бўлганига тушунолмай дам-бадам бизга хавотирланиб қараб қўяр, шунда у-бу бўлмагур нарсани баҳона қилсак, ҳаммасига ишонаверарди. Биз ишимизни тугаллаб, толиқишдан эмас, балки кулгидан ниҳоятда чарчаганимизни ҳис этдик. Жимни ҳам роса тинкаси қурибди, шунда галма-галдан унга ёрдамлашгандик, Жим ўз билгича бизга миннатдорчилик билдиргандек бўлди. Планшир¹ устига ўтириб олиб юз-кўзидан оқаётган терни артар экан, бечора қари негрга қилинаётган меҳрибончиликдан ниҳоятда миннатдорлигини ва буни ҳеч қачон унутмаслигини айтди. Бу ёруғ дунёда ҳаммавақт энг олижаноб негр ҳисобланган Жим ўзига

¹ П л а н ш и р — кема бортларининг устига қўйилган тахта.

ўилинган арзимаган яхшиликка ҳам ташаккурини билдираверади. Унинг фақат ташқи кўриниши қора бўлса ҳам кўнгли оқ эди — ҳечам бизникидан қолишмасди.

XII боб

ЖИМ ҚАМАЛДА ҚОЛАДИ

Энди ҳамма овқатимизга қум аралашиб қолганди, лекин қорнинг очлигида бу унчалик даҳшатли эмас, агар қорнинг оч бўлмаса, бари бир егинг келмайди — шунинг учун бунинг аҳамияти ҳам йўқ, деб ўйлайман.

Ниҳоят шимолий-шарқ томонга йўл олиб саҳронинг шарқий чеккасига етиб келдик. Узоқда, майин, қизғиш тусли уфқ томонда, қумликнинг энг чеккасида чодирники каби чўққи учли учта томни кўриб қолдик.

— Булар Миср эҳромлари, — деди Том.

Буни эшитиб энтикиб кетдим. Биласизми, бу эҳромларни расмларда минг марталаб кўрганман, улар ҳақида жуда кўп эшитганман. Аммо тўсатдан дуч келиб қолиб, уларнинг ростакам эҳромлар эканини билганимда кейин ҳайрон бўлиб оғзим ланг очилиб қолди. Тўғриси-ни айтганда, жуда ғалати бўлади: аллақандай ажойиб, ғаройиб муҳим бир нарса ёки киши ҳақида қанчалик кўп эшитсанг, улар шунчалик — буни қандай яхши ифодаласам экан-а, тасаввурингда шунчалик тарқоқ бўлади ёки аллақандай катта, ноаниқ хира, бир сўз билан айтганда, ой ёғдусига айланади, бундан бошқа нарса эмас. Джорж Вашингтонни эслаганимда ҳаммавақт шунақа бўларди, энди бу эҳромларда ҳам шунақа бўл-япти.

Кейин шуни ҳам айтиб қўяйки, эҳромлар ҳақида ҳикоя қилганлар менга нуқул ёлғон гапиришаётгандек туюларди. Бир куни бизнинг якшанбада ўқитиладиган мактабимизга аллақандай киши эҳромлар тасвирланган расм олиб келиб кўрсатганди. У энг катта эҳромиди ўн уч акр¹ майдонни эгаллайди, баландлиги эса деярли беш юз футга етади, худди зинапоя каби бир текисда териб чиқилган каттагина жавон ҳажмидаги тошлардан иборат эҳромлар ростакам тикка тоққа ўхшайди,

¹ Акр — Англия ва Америкада 4047 квадрат метрга тенг ер ўлчови.

деб тушунтирганди. Тушуняпсизми, ўн уч акр майдондаги битта қурилма-я! Ахир, бу бутун бошли ферма-ку! Агар бу гаплар якшанбада ўқитиладиган мактабда бўлмаганда; шунчаки у алдаяпти, деб ўйлаган бўлардим. Мактабдан чиққанымда худди шу фикрда эдим. У яна айтдики, эҳромда аллақандай тешик бўлиб, унга шағам ёқиб қўйилади-да, узун нишаб туннель бўйлаб юқорига кўтарилади ва ниҳоят тоғнинг қоқ ўртасидаги катта хонага дуч келинади. Хонада эса тошдан ўйиб ясалган каттагина тобут ичида тўрт минг йил илгари қўйилган подшо ётганини кўрасиз. Мен ўшанда албатта бу одам алдаяпти, дегандим ўзимча. Чунки ҳатто Мафусалим¹ ҳам унчалик кекса эмасди, гапимга ишонаверинг.

Яқинроқ келганимизда сап-сарик қум тугаб, кўм-кўк кенг минтақа унга тақалиб турганини, унинг устида аллақандай тасма илон изи бўлиб тўлғанаётганини кўрдик. Бу Нил дарёси, деди Том. Шунда яна юрагим орзиқиб кетди, чунки Нил ҳақидаги гапларга ҳам ҳеч ишонмасдим, бунақа дарё йўқ, деб ўйлардим. Мен сизга тўғриёсини айтяпман: агар сиз жазирамада бозиллаб турган, қараганингизда кўзингиз ёшланиб кетадиган уч минг милга чўзилиб ётган сап-сарик қумлик устидан учсангиз, бунинг устига бир неча кундан бери учаётган бўлсангиз-у, ниҳоят ям-яшил ерни кўриб қолсангиз, худди уйингизга ёки тўппа-тўғри жаннатга келиб қолгандек бўласиз ва яна кўзингизга ёш келади. Жим билан мен худди шунақа бўлдик.

Мисрга яқинлашиб қолганимизни сезиб қолган Жим бу мамлакатга тикка турган ҳолда кириб боришни ҳечам истамади. У чўкка тушиб бошидан шляпасини олди. Бечора итоатгўй бу негр Мусо, Исо, Фиръавн каби пайғамбарлар истиқомат қилган бу тупроққа бошқача усулда қадам босиш муносиб эмас, деб ўйларди. Жим пресвитериан бўлиб, ўзининг айтишига қараганда, шу мазҳабдаги Мусо² пайғамбарни чексиз ҳурмат қиларди.

— Бу Миср тупроғи, дарҳақиқат Миср,— деди у ҳаяжонланиб,— ниҳоят уни ўз кўзим билан кўриш шарафига муяссар бўлдим-а! Бу ўша, қон бўлиб оққан дарё, мен ўша вабо юз берган, бит ва қурбақалар, чи-

¹ Мафусалим — аслида Мафусаил, тавротда ёзилишича гўё у 969 йил яшаганмиш.

² Мусо (тавротдан)— қадимги яҳудийларни Миср фиръаанлари қувғинлигидан халос этган «пайғамбар».

гирткалар босиб кетган, дўл ёққан ўша тупроқни, эшиклар кесакисини қон билан бўяшган ва Жаброил барча гўдакларни ўлимга маҳкум этган ўша Миср тупроғини кўриб турибман. Кекса Жим бу кунга етиб келишга муносиб эмас.

Жим шундай *деди-ю, кўзларига ёш олиб шукрона келтирди. Том билан суҳбатлашишга роса тема топилди-да! Бу ернинг тарихий воқеаларга бойлиги Жимни ҳаддан ташқари ҳаяжонга солди: шу ерда Исо пайғамбар ака-укалари билан бўлган, Мусо қувғиндан қочиб қамишзорда ўтирган, Еқуб дон сотиб олиш мақсадида Мисрга келган. Том ҳам беқиёс ҳаяжонланиб кетди, чунки бу ерда биргина номининг ўзи Жимнинг сочини тикка қилиб юборадиган Нуриддин, Бадриддин¹ ва бошқа даҳшатли баҳайбат одамлар, яна «Минг бир кеча»даги мақтанчоқ одамлар ҳақидаги ўзи эшитган воқеалар билан тўла эди. Мен буларнинг ҳеч қайсисига ишонмасдим.

Орадан кўп ўтмай, ҳафсаламиз пир бўлди. Сабаби, атрофимизни эрталаблари тушадиган қуюқ туман ўраб олганди. Юқорига кўтарилиб учишнинг ҳожати йўқ, Мисрнинг устидан ўтиб кетиб қолишимиз мумкин. Шунинг учун яхшиси шарни компасга қараб ғира-шира кўзга ташланаётган эҳромлар томон йўналтириш ва ерга етар-етмас пастлашиб, бунда ниҳоят даражада эҳтиёт бўлиш ҳақида келишиб олдик. Том штурвални бошқарди, мен лангар ташлашга ҳозирланиб турдим, Жим эса шарнинг тумшуғида ўтириб олиб, туманда бирор нарсага урилиб кетмаслигимиз учун кузатиб турди. Биз жуда секин, аммо тўппа-тўғри олдинга силжиб боравердик, туман эса шунчалик қалинлашиб кетдики, ҳатто тумшуқда ўтирган Жим ҳам зўрға кўзга чалинарди. Теварак-атроф ниҳоятда сокинлиги учунми, биз ҳам шивирлашиб гаплашардиг-у, қўрқувдан этларимиз жирилларди.

— Масса Том, бир оз юқорига кўтарилайлик,— дерди Жим дам-бадам.

Шар икки футча кўтарилди-ю, биз аллақандай пахса деворли уйнинг эгалари ҳали ухлаб ётган ёки эндигина уйғониб ҳомуза тортиб керишаётган япасқи том устидан учиб ўтдик. Йигитлардан бири яхшилаб эснаб олиш ва керишиш учун эндигина оёққа турганди, биз уни бехос-

¹ «Минг бир кеча»даги қаҳрамонлар.

дан елкасидан туртиб йиқитиб юбордик. Тахминан бир соатлардан кейин, ҳали атрофда жимлик ҳукмронлик қилаётган ва биз қулоғимизни динг тутиб, нафас ҳам олмай тиқ этган товушни эшитишга тайёр турган пайтимизда тўсагдан туман бир оз тарқалгандек бўлди-ю, Жимнинг бақириб юборганини эшитдик.

— Войдод, масса Том! Худо ҳаққи орқага буринг! «Минг бир кеча»даги энг баҳайбат одам чиқиб келяпти!

Жим шундай деди-ю, дарров ортига тисарила бошлади, Том эса шарни орқага олди; биз тўхтаганимизда аллақандай одамнинг каттакон уйдек келадиган баҳайбат юзи бортдан бизга қараб турарди — уни кўриб ҳушим бошимдан учди.

Икки минутча худди ўликдек ётиб, кейин кўзимни очган эдим, Том шарнинг илгагини баҳайбат одамнинг пастки лабига илиб, унинг даҳшатли башарасига диққат билан қараб турганини кўрдим.

Жим қўлларини қовуштириб чўкка тушди-да, илтижо билан баҳайбат одамга тикилиб қолди. Лаблари қимирлаб турса ҳам бир оғиз сўз айтолмасди. Мен унинг юзига бир марта қарадим-у, шу онда яна ҳушимни йўқота-ёзган эдим, шу пайт Том тилга кириб қолди:

— У жонли эмас, эҳ, бахтиқаро овсарлар-ей! Ахир бу Сфинкс-ку!¹

Томнинг бунчалик кичкинагина, худди майда қўнғиздек эканлигини ҳеч кўрмагандим — албатта, баҳайбат одамнинг ниҳоятда улкан ва қўрқинчли боши ёнида тургани учун у менга шундай туюлди. Ҳа, жуда қўрқинчли эди! Бироқ бизга энди у даҳшатли бўлиб кўринмади. Унинг чеҳрасида олижаноблик ва ҳатто маъюслик ифодаси бор эди. Сфинкс сенинг ҳақингда эмас, балки аллақандай бошқа бир муҳимроқ нарса тўғрисида ўйлаётгани шундоққина кўриниб турибди. Боши тошдан, қизғиш тошдан ясалган, бурни билан қулоқлари синиб тушган ва шунинг оқибатида у ранжиганнамо кўринишда бўлиб қолганига жуда ачиниб кетдик.

Биз шарни бир оз орқага олдик-да, баҳайбат одамнинг атрофидан уча бошладик. Эҳ, жуда ажойиб эди у! Бу, шернинг бир юз йигирма беш фут узунликдаги танасига ўрнатилган эркакнинг, худо билади, балки, аёл кишининг боши бўлиб, олд оёқлари орасида яхшигина чоғроқ ибодатхона жойлашган. Бошидан ташқари бу-

¹ С ф и н к с — одам бошли шер ҳайкали,

тун танаси кўп асрлардан, балки минг йилдан бери қум билан кўмиб қўйилгандир. Яқинда қумни йиғиштириб олиб мана шу ибодатхонани топиб олишибди. Бундай баҳайбат ҳайвонни яшириб қўйиш учун бир олам қум — менимча, пароходни кўмиб ташлашга кетадиган миқдорда қум ишлатилган бўлса керак.

Биз Жимни сфинкснинг қоқ бошига тушириб ўзини ҳимоя этиши учун Америка байроғини бердик — ахир, бу ер чет эл-да, сўнг Томнинг ифодаси билан айтганда, ўзимизда кучли таассурот ҳосил қилиш, мутаносиблик ва манзарани кузатиш мақсадида турли масофаларга узоқлашиб томоша қила бошладик. Жим эса иложи борича гавдасини ақл бовар қилмайдиган ҳолатга солишга жон-жаҳди билан уринарди. У боши билан туриб оёқларини худди қурбақа каби типирлатишни қойил мақом қилиб бажарарди. Биз қанчалик узоқлашсак, Жим, агар таъбир жоиз бўлса, худди жомедаги тўғнағич каби кичрайиб, сфинкс эса катталашиб борарди. Манзара ҳақиқий мутаносибликни мана шундай юзага чиқаради, деб тушунтирди Том ва яна айтдики, Юлий Цезарнинг қуллари унинг қанчалик буюк эканлигини билишмаган, чунки ҳаммавақт унинг яқин-атрофида парвона бўлишган.

Биз Жим бутунлай кўринмай қолгунча узоқлашганимиз сайин сфинкснинг баҳайбат гавдаси аввалгидан кўра шунчалик серсавлат тус оларди. Бутун Нил воҳасига танҳо ўзи мағрурлик билан жимгина назар ташлаб турарди. Теварак-атрофда сочилиб ётган эски кулбалар ва шунга ўхшаш арзимас нарсалар кўзга илинмасди. Атрофда кенг, юмшоқ, сарғиш бахмалли гиламдан бошқа ҳеч вақо йўқ — бу, қум эди.

Худди шу ерда тўхташ керак эди. Биз ҳам худди шундай қилдик. Ярим соатча томоша қилиб бир оғиз гаплашмадик. Унинг кўпминг йиллар давомида мана шу йўсинда водийга ўзининг маҳобатли ўйлари билан назар ташлаб турганлиги ёдимизга тушганда қалбимизда аллақандай сокин, аммо тантанавор кайфият пайдо бўларди.

Ниҳоят дурбинни кўзимга тутиб қараган эдим, бахмал гилам устида бир неча кичик қора нарсалар ғимирлашиб юраётганини, бошқалари эса шернинг елкасига тирмашиб чиқаётганини кўриб қолдим. Кейин қарасам, икки ёки уч жойда оппоқ тутун пайдо бўлди. Уларни Томга кўрсатдим.

— Булар қўнғиз-ку,— деди у ва кейин шошиб қўшимча қилди:— Йўқ, шошмай тур, булар... Вой, қарагин-а, одамлар экан! Ростданам одамлар билан отлар юрибди. Улар сфинкснинг елкасига аллақандай узун нарвонни олиб чиқишяпти. Ғалати иш бўляпти-ю... Энди нарвонни... қара, яна тутун пайдо бўлди... Ҳа, милтиқдан отишяпти! Гек, улар Жимнинг олдига пусиб боришяпти!

Биз катта тезликда одамлар томон йўл олдик. Кўз очиб-юмгунча етиб келиб шарни оломоннинг орасига йўналтирдик. Улар бирпасда тирақайлаб қочишди. Жимни тутмоқчи бўлиб нарвондан чиқаётганлар эса ўзларини ерга отишди. Ўша ондаёқ юқорига кўтарилиб қарасак, Жим қўрқув ва бақириқ-чақириқлардан ўлар даражага етиб, сфинкснинг қоқ бошида ётган экан. У узоқ вақт — ўзининг айтишича, бир ҳафтача — қамалга чидаш берибди. Аслида эса улар ёпирилиб келаётгани учун унга шундай бўлиб туюлганди. Одамлар унга роса ўқ ёғдиришган бўлишса ҳам ҳеч мўлжалга тегизолишмабди. Жимнинг ўрнидан қўзғалмаслигига ва ётган одамни нишонга олиб бўлмаслигига ишонч ҳосил қилишгач, нарвон обкелишибди. Шундагина Жим, агар биз етиб келмасак, адойи-тамом бўлажagini фаҳмлаб қолибди. Томнинг ниҳоятда жаҳли чиқиб, нега Қўшма Штатлар номи билан уларга туёғини шиқиллатиб қолишни буюрмадинг, деб сўради. Жим худди шундай қилганини, аммо улар бунга мутлақо эътибор беришмаганини айтди. Том бу масалани Вашингтонда кўриб чиқилмагунча қўймайман, деди.

— Ҳали қараб туринглар, байроқни ҳақорат қилишгани учун узр сўрашга мажбур қиламан. Бунинг устига кўрган зараримизнинг товонини ҳам ундириб оламан.

— Товон тўлаш нима дегани, масса Том?— сўради Жим.

— Бу нақд пул чиқариб бериш, деган маънони билдиради.

— Бу пуллар кимга берилади?

— Бизга-да, кимга бўларди!

— Кимдан узр сўрашади?

— Қўшма Штатлар ҳукуматидан. Ёки, агар биз истасак, аксинча бўлиши мумкин — яъни, биз узрни қабул қилиб пулни ҳукуматга берамиз.

— Қанча пул бўларкин, масса Том!

— Гуноҳи оғир бўлгандан кейин киши бошига ками-

да уч доллардан, балки, ундан ҳам кўпроқ тўлашса керак.

— Ундай бўлса яхшиси пулни биз ола қолайлик — узрини бошимизга урамизми?! Сиз нима дейсиз, масса Том? Сенингча қандай, Гек?

Бу масалани муҳокама қилиб, пулни олганимиз маъқул, деган қарорга келдик. Мен бунақа гапларни илгари ҳеч эшитмаганим учун Томдан, агар бирорта мамлакат нотўғри хатти-ҳаракат қилса, ҳар доим кечирим сўрайдими, деб сўрадим.

— Ҳа, ҳаммавақт узр сўрайди. Ҳарҳолда кичик мамлакатлар шундай қилишади.

Биз эҳромларни томоша қилиб оҳиста учиб бордик, кейин юқорига кўтарилдик да, энг каттасининг ясси чўққисига қўндик. Шунда бу эҳром якшанба кунни ўқитиладиган мактабда ўша киши ҳикоя қилган эҳромнинг худди ўзи эканига ишонч ҳосил қилдик. Бу эҳром худди пастдан бошланган кенг зиналари тўрт томондан юқорига кўтарилган сайин торайиб, энг чўққисидаги бир нуқтада бирлашадиган тўртта зинапоядан ташкил топганга ўхшарди. Лекин бу зинапоялардан қадам ташлаб юролмайсан, ҳар бир зина одам бўйига тенг бўлиб бировнинг кўмагисиз ҳечам чиқиш мумкин эмас. Нарироқда яна иккита эҳром бўлиб, улар орасида юрган одамлар худди қўнғиз каби кичкина туюларди — биз шунчалик узоқдан томоша қилардик.

Том бундай машҳур жойга келиб қолганини кўриб қувончдан эс-ҳушини йўқотаёзди. Узоқ тарих воқеалари уни худди чулғаб олгандек туюлди менга. Шаҳзода мисдан ясалган отда учиб кетган худди ўша ерда турганига унинг ҳеч ишонгиси келмасди. Бу воқеа «Минг бир кеча»да тасвирланган. Аллаким шаҳзодага кураги томонида мурвати бор ва унга ўтириб фазога учиш, бутун оламни кезиб чиқиш мумкин бўлган от совға қилибди. Отни мурват билан бошқариб баланд ва паст учиш, хоҳлаган жойида ерга қўниш мумкин бўларкан.

Том бизга бунга айтиб берганда ўртага ноқулай жимлик чўқди. Биласизми, киши ёлғонни қотиролмайди-ю, сиз унга ачиниб қийин аҳволдан қутқариш учун суҳбат мавзуини ўзгартишга уринасиз, аммо бунинг йўлини тополмай бош қотираётганингизда худди шунақа бўлади. Мен жуда хижолатда қолдим, Жим ҳам, иккаламиз бир оғиз ҳам гапиролмадик. Том бир минутча жаҳл билан менга тикилиб турди-да, кейин сўради:

- Хўш, қани айта қол, сенингча қандай?
- Том Соьер, бунга ўзинг ҳам ишонмайсан-ку,— деб жавоб бердим.
- Нега ишонмас эканман? Менга нима халақит бериши мумкин?
- Бунақа нарсаларнинг бўлмаслиги сенга халақит берапти, тушундингми?
- Нега бўлмас экан?
- Аввал менга айт-чи, нега бўлар экан?
- Менимча, бизнинг шар бунақа нарсалар бўлишини исботлаб турибди.
- Нега?
- Нега дейсанми? Мен бунақа калтафаҳмни ҳечам кўрмагандим. Наҳотки бизнинг шаримиз билан мисдан ясалган от бир хил, фарқи фақат турлича аталашида эканлигини тушунмаётган бўлсанг?
- Ҳечам бунақа эмас-да. Шарни шар деймиз, отни от деймиз. Фарқи катта. Сенга қўйиб берса уй билан сигирни ҳам бир хил дейсан.
- Худо ҳаққи, Гек уни яна болади! Энди у гинг деёлмайди.
- Овозингни ўчир, Жим! Нима деб вайсаётганингни ўзинг ҳам тушунмаяпсан. Гек ҳам тушунмаяпти. Қулоқ сол Гек, сенга лўнда қилиб тушунтириб бераман. Бу ерда гап шаклда эмас, балки негизда, шар билан мисдан ясалган отнинг негизи бир хил. Тушуняпсанми?
- Мен бир оз ўйлаб турдим-да, кейин унга дедим:
- Йўқ, Том, бекорга уриняпсан. Негиз ўз йўли билан-у, аммо бу ерда бошқа масала бор, яъни шар қила олиши мумкин бўлган ишларни от бажаролмайди.
- Бўлмағур гапларингни қўй, Гек! Ҳеч нарсага тушунмабсан. Бир оз қулоқ солиб эшитгин, ахир бу оппаксон иш-ку! Осмонда учиб боряпмизми йўқми?
- Учяпмиз.
- Яхши. Энди менга айт-чи, баланд ёки паст уча олишимиз мумкинми?
- Мумкин.
- Қаерга хоҳласак, шарни ўша ёққа буриб учинимиз мумкинми?
- Мумкин.
- Шарни қандай бошқаряпмиз?
- Кнопкани босамиз.
- Энди ҳаммасига тушунгандирсан?! Мисдан ясалган от мурватини бураш йўли билан бошқарилган. Биз

кнопкани босяпмиз, шаҳзода эса мурватни бураган. Мана, кўряпсанми, ҳеч қанақа фарқи йўқ. Лўнда қилиб гапириб берсам тезда тушуниб олишингни билардим.

У ўзини бахтиёр сезиб ҳатто ҳуштак чала бошлади. Аммо Жим билан иккаламиз миқ этмадик, шунда у ҳуштакни тўхтатди-да, ҳайрон бўлиб сўради:

— Наҳотки, шу пайтгача тушунмаган бўлсанг, Гек?

Шунда унга дедим:

— Том Сойер, сенга бир неча савол берсам майлими?

— Сўрайвер,— деди у. Жим сергакланиб турганини сездим.

— Менинг тушунишимча бу ерда гап кнопка билан мурватда, бошқа нарсаларнинг аҳамияти йўқ экан. Мурватнинг шакли бошқа, кнопканики бошқа, бунинг ҳам аҳамияти йўқ.

— Иккаласининг кучи бир хил бўлгандан кейин аҳамияти ҳам йўқ-да.

— Яхши. Шағам билан гугуртнинг кучи нимада?

— Олов бўлиб ёнишида.

— Иккиси ҳам бир хил ёнади, шундайми?

— Албатта.

— Яхши. Айтайлик, мен гугурт билан дурадгорлик устахонасини ёқиб юбордим, дейлик. Шунда устахона нима бўлади?

— Ёниб кул бўлади.

— Хўш, агар шағам билан мана бу пирамидага ўт қўйсам, у ёнадими йўқми?

— Ёнмаслиги аниқ-ку!

— Жуда яхши. Шундай қилиб иккаласи ҳам бир хил олов экан. Нега бўлмаса устахона ёнади-ю, эҳром ёнмайди?

— Чунки эҳромнинг умуман ёниши мумкин эмас-да!

— Аҳа! Шундай бўлгандан кейин от умуман учиши мумкин эмас.

— Қойил! Мен сизга айтсам, Гек роса бошлабди-я! Эҳ, масса Том, роса қўлга тушди-да.

Жим ўзини кулгидан тўхтата олмай бир оғиз ҳам гапиролмай қолди. Том эса ўзининг далил-исботи билан мот қилиб қўйганимни кўриб ниҳоятда жаҳли чиқди. Фақат, сен билан Жим ҳар сафар бир нимага эътироз билдирганинга бутун олам олдида ҳижолатда қоламан, дёсди холос. Унга ҳеч нима демадим — менга шуни ўзи старли эди. Агар мен баҳсда ана шу йўсинда голиб

чиқсам, бир хил одамларга ўхшаб ҳеч қачон уни масхара қилмайман. Шунақа пайтда агар унинг ўрнида бўлсам мени у масхара қилмасин-да, деб ўйлаган бўлардим. Менимча, бунақа пайтда танти бўлиш маъқулроқ.

ХIII боб

ЖИМ ТОМНИНГ ТРУБКАСИНИ ОЛИБ КЕЛМОҚЧИ

Бир оздан кейин Жимга эҳром ёнида учиб юришни буюриб уни шарда ёлғиз қолдирдик-да, ўзимиз шағам ёқиб бир неча араб ҳамкорлигида тунелга олиб борадиган туйнукдан ичкарига кирдик. Пастликда, эҳромнинг қоқ ўртасида бир хонага дуч келдик, хонада худди якшанбада ўқитиладиган мактабда ҳув ўша киши гапириб бергандек, подшонинг жасади қўйилган, тошдан ўйиб ясалган катта тобутни кўрдик. Албатта, ҳозир унинг ичида подшо йўқ — уни кимдир ўғирлаб кетганди. Бироқ эҳромнинг ичкарисидаги нарсалар мени унчалик қизиқтирмасди: бу ерда афтидан арвоҳлар — албатта, эски арвоҳлар — бўлса керак, деб ўйлагандим. Янгими, эскими менга бари бир, ҳеч қайсисини ёқтирмайман.

Кейин биз у ердан чиқиб ҳўтикларга миниб олдик-да, анча йўл босиб қўйдик, сўнг қайиқда суздик, кейин яна ҳўтикларга миниб ниҳоят Қоҳирага етиб келдик. Йўл теп-текис ва ниҳоятда гўзал бўлиб, бунақасини ҳеч кўрмагандим. Йўлнинг икки томонида узун хурмо дарахтлари қад кўтарган, яп-яланғоч болакайлар югургилаб юришибди, баданлари қизғиш тусли эркакларнинг ҳаммаси ҳушқомат ва бақувват. Шаҳарнинг ўзи эса ниҳоятда гўзал! Тор кўчалар одамлар билан гавжум. Салла ўраган эркаклар, чодир ёпиниб олган аёллар ярқираган ва олачиפור кийимларда ясаниб юришибди. Одамлар билан туяларнинг бунчалик гавжум, тор кўчада қандай юраётганига ақл бовар қилмайди, теварак-атрофда шовқин-сурон ҳукмрон. Дўконлар кичик, бош суқиб бўлмайди, аммо ичкарига киришнинг ҳожати ҳам йўқ, баққоллар барча молларни қўл етар жойга тахлаб чордана қурган ҳолда чилим чекиб ўтиришарди. Кўчанинг торлигидан ҳатто ўтиб бораётган туяларнинг ҳуржини ҳам уларга тегиб кетарди.

Кўчадан дам-бадам аллақандай мўътабар шахслар

Ўз фойтонларида ўтиб қолишар, олдинда эса баджаҳл кишилар йўлни бўшатишга улгурмаган одамларни узун таёқ билан савалаб боришарди. Тўсатдан султон пайдо бўлиб қолди. Ҳашаматли кийимдаги султон ўз маҳрамларининг олд томонида отини ўйнатиб борарди, буни кўрган одамлар ўша ондаёқ ерга юз тубан тушиб султон ўтиб кетмагунча бошларини кўтаришмади. Ётишни унутган эканман, олдинда таёқ билан югуриб бораётган йигит буни менга эслатиб қўйди.

Бу ерда мачитлар ҳам бор, ерли аҳоли шунчалик телба эканки, якшанба ўрнига жумада байрам қилиб, шанба кунини бекор ўтказишаркан. Мадраса ва мачитларга кирмоқчи бўлсанг албатта пойафзалингни ечишинг керак. Эркак ва болаларга тўла мадрасада оёқ босадиган жой йўқ. Улар ерга солинган бўйраларда тўп-тўп бўлиб ўтириб шовқин солишарди. Булар қуръон сураларини ёдлашяпти, деди Том. Улар қуръонни таврот деб ҳисоблашади, қуръоннинг таврот эмаслигини билганлар эса бу ишга аралашмай индамай қўя қолишни афзал кўришади. Мен умрим бино бўлиб бунақа улкан масчитни кўрмагандим. У шунчалик баландки, тикилиб қарасанг, бошинг айланиб кетади. Бизнинг шаҳримиздаги черковлар бу масчит олдида сариқ чақага ҳам арзимади, агар черков масчит ичига жойлаштирилса, одамлар уни атторлик моллари солинган яшик деб ўйлашган бўлишарди.

Лекин ҳаммасидан ҳам кўра дарвишларни томоша қилмоқчийдим. Туякашга ўз қилигини кўрсатган ўша дарвиш воқеасидан кейин уларга жуда қизиқиб қолгандим. Аллақандай масчит ёнида бир тўдасини кўриб қолдик. Улар ўзларини беором дарвишлар¹ деб юритишар ва ростанам ҳайратдан оғзинг очилиб қоладиган даражада ўзларини турли мақомга солишарди. Бошларида узун қалпоқ, эгниларида жанда билан жазавалари тутиб тўхтовсиз зикр тушишарди. Мен бундай ажойиб рақсни биринчи марта кўраётганим учунми анча довдираб қолдим. Том буларнинг мусулмон эканини айтди: шунда мусулмон дегани нима, деб сўраган эдим, у пресвитерианлардан бошқа ҳамма одамлар мусулмон, деб тушунтирди. Шундай экан, Миссури штатида ҳам мусулмонлар кўп экану буни мен илгари сезмабман.

¹ Бу ўринда қаландар демоқчи (курсив таржимонники).

² Пресвитериан — Англия ва Америкадаги протестант диндорларидан бир тоифаси.

Қоҳирада томоша қилиш лозим бўлган нарсаларнинг ярмисини ҳам кўролмадик, чунки Том тарихда машҳур бўлган ҳамма жойни кўришга шошиларди. Биз Исо пайғамбар очарчилик арафасида ғалла тўплаб қўйган дон омборини топгунимизча оёқдан ҳоридик. Ниҳоят излаб топганимиздан кейин томоша қиладиган ҳеч вақо қолмаганини кўрдик — дув тўкилай деб турган вайрона кулбадан бошқа нарса эмасди. Бироқ Том ниҳоятда мамнун бўлиб, қувонганидан ҳатто бақириб ҳам юборди. Агар товонимга мих санчилиб қолганда ҳам мен бунчалик бақирмасдим. Ғалла омборини қандай топиб келганига ақлим бовар қилмай қолди. Бу ерга етиб келгунча камида қирқтача худди мана шунақа ғалла омборининг ёнидан ўтганимизда ўшалардан бири биз қидираётган омбор бўлса керак, деб ўйлардим. Йўқ, Том ростакамини излаб топди. Мен Том Соьер каби ўз ишига пухта одамни ҳали учратмаганман. У бу ғалла омборини кўриши билан таниди-я! Лекин қандай қилиб топди — буни шарда осмонга қай йўсинда кўтарилиш керагу қай тартибда учишни тушунтиргандек батафсил тушунтириб бериши мумкин эди. Буни ўзи ҳам тан олди.

Кейин биз қари ва ёш зайтун дарахти ўртасидаги жанжални қандай қилиб бартараф этишни қозига ўргатган бола яшаган уйни роса изладик. Том буни «Минг бир кеча»да ўқиганини, кейинчалик, бекорчи пайтда Жим билан менга ҳикоя қилиб беришини айтди. Шундай қилиб биз ҳолдан тойиб юролмай қолгунча изладик. Мен Томдан бу ишни кечиктиришни, эртага келиб бизни тўппа-тўғри ўша жойга бошлаб бора оладиган, шаҳарни яхши билувчи ва Миссурийча гаплаша оладиган бирор кимсани топишни маслаҳат берган эдим, кўнмади — у албатта ўзи излаб топмоқчи эди. Яна излашда давом этдик. Аммо жудаям ғалати воқеа содир бўлиб қолди. Уша бола яшаган уй ғойиб бўлиб (бир неча юз йил илгари ғойиб бўлган) биттагина хом ғиштдан бошқа ҳеч вақо қолмабди. Бу шаҳарда илгари ҳеч бўлмаган Миссури штатилик аллақандай қишлоқи боланинг бу ерга келиб ўша жойни излаб топиши ва бу ғишт айнан ўша уйники эканини аниқлаш мумкинлигига ҳеч ким ишонмаган бўларди. Том Соьер эса худди шундай қиллодди. Худди шундай қилганини мен биламан, чунки буни ўз кўзим билан кўрдим. Уша ғиштни кўриб дарҳол таниб қолганда шундоққина ёнида тургандим. Қандай

қилиб топдийкин-а, деб ўйладим ўзимча. Бу нима — билимдонликми ёки сезгими?

Айтганларимнинг ҳаммаси тўғри, лекин ким қандай тушунса тушунаверсин. Бу ҳақда жуда кўп ўйладим, менимча, бунга билимдонликка йўйса ҳам бўлаверади, аммо энг асосийси — бу ҳис этиш идрокидир. Шунинг учун ҳам Том ғиштни чўнтагига солди-да, уйга қайтгандан кейин унга ўз исми ва фактларни ёзиб музейга топширажагини айтди. Мен эсам секингина чўнтагидан ғиштни олиб худди шунга ўхшаган бошқасини солиб қўйган эдим, у сезмай қолди. Лекин, иккала ғиштнинг бир-биридан фарқи бор эди, албатта. Менимча, худди шу нарса бу ерда гап билимдонликда эмас, балки сезгида, деган масалани ойдинлаштиради. Сезги унга ғиштнинг қаерда бўлишини айтади, шунда у ғиштнинг тасвирига қараб эмас, балки кўрсатилган жойда турганида таниб олади. Агар бу ерда гап сезгида эмас, балки билимдонликда бўлганида, у ғиштни қайта кўрганда ҳам ўша ғишт эканини билган бўларди. Том эса билмади. Билимдонлик ажойиб бир нарса, деб қанча аюҳаннос солишмасин, бари бир сезги ундан қирқ марта юксак эканига, чунки у бехато йўл кўрсатишига энди ишонган бўлсангиз керак. Жим ҳам шундай деяпти.

Қайтиб борганимиздан кейин Жим шарни пастлатиб бизни бортга олди. Қайиқда туғли қизил феска¹, чиройли яшил ипакдан тикилган камзул ва кенг чолвор кийиб олган, шол белбоғига тўппонча суқиб қўйилган йигит ўтирган экан. У инглиз тилида бизга йўлбошловчи сифатида ёлланмоқчи ва Макка, Мадина, Марказий Африкани кўрсатмоқчи эканлигини айтиб, кунига ярим доллар ҳақ ва овқат берсаларинг бўлгани, деди. Биз рози бўлиб уни ёлладик-да, катта тезликда учиб кетдик. Кечки овқатдан кейин Қора денгизнинг бир пайтлари Фиръавн исроилликларни қувлаб сув остида қолиб кетган жойига етиб келдик. Шу ерда тўхтаб ўша жойни томоша қилдик. Жим бениҳоя қувониб ўша воқеа қандай рўй берганини аниқ кўриб турганини айтди. У исроилликлар тўлқинлар оралаб боришганини, шоша-пиша келаётган мисрликлар уларга етай деб қолишганида ва денгизга тушишган пайтда тўлқин кўтарилиб ҳаммасини сувга ғарқ қилганини айтди. Кейин биз яна тезликни ошириб илгарилаб кетдик-да, Синай тоғи устида айлана

¹ Ф е с к а — арабларда бош кийим.

бошладик. Мусо тошдан лавҳ ясаган жойни, Исроил фарзандлари жойлашган ва савр буржига сажда қилган ялангликни кўздан кечирдик. Жуда ғаройиб томоша бўлди, йўлбошловчимиз эса ҳар бир жойни мен ўз шаҳримни қандай билсам шундай яхши биларкан.

Аммо шу пайт фалокат юз бериб, барча планимиз чиппакка чиқди. Томнинг жўхори поясидан ишланган эски трубкаси тоб ташлаб қийшайиб кетганидан ҳеч нимага ярамай қолди. Чўп тикиб, ип ўтказиб кўрсак ҳам фойдаси бўлмади: трубка ёрилиб кетди. Том нима қиларини билмай қолди. Профессорнинг трубкаси унга ёқмасди, чунки тўнқадан ишланган, жўхори поясидан ясалган трубкага ўрганган одам эса бошқа ҳар қандай трубка сариқ чақага ҳам арзимаслигини билиб ҳеч бирини чекмайди. Ялиниб-ёлворсак ҳам Том меникни олмади. Нима қилишни билмай қолдик.

У анча ўйлаб юрди-да, кейин излаш кераклигини, Миср, Арабистон ёки яна аллақерда шундай трубка бор-йўқлигини аниқлаш лозимлигини айтди; лекин йўлбошловчимиз буни беҳуда оворагарчилик, бари бир тополмайсиз, деди. Том хомуш тортиб қолди-ю, лекин кўп ўтмай, йўлини топдим, деди қувониб.

— Менда яна худди шунақа трубка бор — қойилмақом, деярли яп-янги. Уйимиз ошхонасининг старापилига қўйганман. Жим, йўлбошловчи билан трубкани олиб келасан, биз Гек билан шу ерда, Синай тоғида сизларни кутамыз.

— Нималар деяпсиз, масса Том, шаҳримизни ҳечам тополмайман. Трубкангизни бир амаллаб топарман, чунки ошхонангизни яхши биламан, лекин, худо ҳаққи, на шаҳримизни, на Сент-Луисни ва на бошқасини тополмайман. Ахир йўлини билмаймиз-ку, масса Том.

Жим ҳақ эди, шунинг учун ҳам Том бир дақиқа саросимада қолди. Бироқ бунинг ҳам йўлини топди.

— Қулоқ сол, бу оппа-осон иш. Нима қилишни сенга айтиб бераман. Компасни ғарбга тўғрилаб олгин-да, Қўшма Штатлар кўринмагунча тўппа-тўғри кетаверасан. Бунинг ҳеч қанақа қийинлиги йўқ, чунки Атлантик океаннинг нариги томонидаги ер Қўшма Штатлар бўлади. Агар кундузи етиб борсанг Флорида қирғоғининг юқори қисмидан тўғри ғарбга учишни давом эттирасан — шунда мен белгилаб қўядиган тезликда уч соату ўн беш минутдан кейин Миссисипи бошланадиган жойга етиб борасан. Ер сенга худди тўнқариб қўйилган то-

ғора каби қавариқ бұлиб туюладиган даражада баланд-да учасан, ҳали манзилга етмасингдан анча илгари ҳар ёққа тармоқ отган дарёларни кўрасану Миссисипини дарров таниб оласан. Кейин Огойо унга қуйиладиган жойни кўрмагунингча дарё ёқалаб шимол томонга чораги кам икки соат учишинг мумкин. Шунда огоҳ бұлиб туришинг керак, чунки яқинлашиб қолган бўласан. Чап томонда яна битта дарё унга қуйилишини кўрасан — бу, Миссури бўлади, сал юқорироқда Сент-Луис оқади. Шунда қайси шаҳарлар устидан ўтаётганингни аниқлаш учун анча пастга тушасан. Ўн беш минутда йигирма бешта шаҳарни босиб ўтасану ўз шаҳримизни дарров таниб оласан: агар билолмасанг юқорида туриб сўрашинг мумкин.

— Агар шунақа осон бўлса, масса Том, менимча, бунинг уддасидан чиқсак керак. Ҳа сэр, албатта, бажарамиз. Йўлбошчининг ҳам бунга имони комил эди, балки вахтада туришни ҳам ўрганиб оларман, деди у.

— Жим ярим соатда ўргатиб қўяди,— деди Том.— Бу шарни бошқариш худди эшкак эшишдек оппа-осон. Том харитани олиб унга йўналишларни белгилаб қўйди.

— Қайтиб ғарб томонга учиш — энг яқин йўл,— деди у ўлчаб бўлгач,— ҳаммаси бўлиб етти минг миль, агар шарқ томонга училса масофа икки марта кўп бўларди.

Кейин у йўлбошчига юзланди:

— Ҳар иккалангиз ҳам доим сётчикни кузатиб туришингиз керак. Агар у соатига уч юз милдан камни кўрсатса сизларнинг йўналишингиз томонга эсаётган шамол оқимини топмагунча шарни пастлатишингиз ёки юқорига олишингиз лозим бўлади. Бу шарда ҳар қандай бўронда ҳам соатига юз миль тезликда учишингиз мумкин. Исталган пайтда икки юз милли бўронни топсангиз ҳам бўлади.

— Худди шундай қиламиз, сэр.

— Ёдингиздан чиқарманг. Сизларга бир неча миль юқорига кўтарилишга тўғри келадиган, ниҳоятда совуққа учрайдиган пайтлар ҳам бўлади. Лекин кўпинча бўрон пастда учрайди. Хўш, агар довулга дуч келиш бахтига мушарраф бўлиб қолсангиз борми, роса қойилмақом иш бўларди! Бу кенгликда довул ғарбга томон ҳаракат қилиши ва анча пастдан ўтишини профессорнинг китобидан ўқиб олсаларинг бўлади.

Кейин у вақтни ҳисоблаб деди:

— Соатига уч юз миль тезликда етти миль. Бу ма-софани бир суткада — йигирма тўрт соатда босиб ўтиш-ларинг мумкин. Бугун пайшанба. Шанба куни кечқурун шу ерга қайтиб келасиз. Қани, мен билан Гекка бир жуфт адёл, емиш, китоб қолдириб тезроқ жўнанглар. Бу ерда салқинланиб ўтиришнинг ҳожати йўқ — жуда чекким келяпти, трубкани қанчалик тез олиб келсанг-лар шунчалик яхши бўлади.

Бутун команда билан ишга киришиб, роппа-роса саккиз минутда ҳамма буюмларимиз олиниб, шар Аме-рикага учишга шай бўлди. Бир-биримиз билан қўл қиси-шиб хайрлашдик. Том сўнгги фармойишларни уқтирди:

— Ҳозир Синай вақти билан соат ўн миноти кам икки. Йигирма тўрт соатдан кейин, яъни бизнинг шаҳ-римиз вақти билан эртага тонгги соат олтида уйда бў-ласиз. Шаҳарга етиб борганингиздан кейин сизларни ҳеч ким кўрмаслиги учун ўтлоқдаги тепалик устига қў-насизлар. Жим, кейин сен пастга тушиб мана бу хатни почтага олиб бориб берасан, агар йўлда бировни учра-тиб қолсанг шляпанг билан юзингни тўсиб оласан. Ке-йин орқа эшикдан ошхонага кириб, мана бу қоғозни стол устига бир нарса билан бостириб қўясан, сўнг сез-дирмай чиқасан-да, на Полли хола ва на бошқалар кў-риб қолмаслиги учун югургилаб орқага қайтасан. Кейин шарга ўтириб соатига уч юз миль тезликда Синай тоғи-га равона бўласан. Бир соат ҳам кетмайди. Шаҳримиз вақти билан эрталаб соат етти ёки саккизда йўлга чи-қиб, бир суткадан кейин, яъни Синай вақти билан соат икки ёки учда шу ерда бўласизлар.

Шундан кейин Том қоғозга нималар ёзганини ўқиб берди:

«Пайшанба, тушки соат икки. Том Соьер-Эрронавт билан Гек Финн ҳам Нуҳ¹ кемаси қўнган Синай тоғидан Полли холага салом йўллайди. Полли хола эртага тонг-ги етти яримда бу мактубни олади.

Том Соьер-Эрронавт»

— Бу хатни ўқиб Полли хола ҳайратдан ёқа ушлай-ди-ю, кўзёши қилади, — деди Том ва ўша ондаёқ коман-да берди:

¹ Тавротда айтилишича, Нуҳ кемаси Синайда эмас, Арарат то-ғида тўхтаган.

— Тайёрланинг! Бир, икки, уч — олға!

Бир дақиқадан кейин шар кўздан ғойиб бўлди.

Том ёдгорлик ўрнатиш учун энг аввало тошдан лавҳ ясалган жойни излаб кетди. Кейин ичи худди ялангликка ўхшаш шинамгина горни излаб топиб ўша ерда жойлашиб олдик-да, трубкани кутиб ётдик.

Шар қайтишга қайтди, трубкани ҳам олиб келишга олиб келди-ю, ammo Полли хола Жимни тутиб олибди, ўшанда нима бўлганини тасаввур қилиш қийин эмасди. Хола уни Томни олиб келишга юборибди.

— Масса Том, холангиз зинапояда туриб олиб осмонга қараганча сизни кутяптилар, — деди Жим. — Уйга етиб бормагунингизча жойларидан силжимасмишлар. Балого қолдим, масса Том, балого қолдим!

Уша ондаёқ уйга қайтишга тўғри келди, мен сизга айтсам, кўнглимиз жуда хижил эди.

Ҳикоялар

МУХБИР БИЛАН СУҲБАТ

Серҳаракат, олифтанамо ва анчагина вайсақи йигитча мен таклиф этган стулга ўтириб, «Кундалик момақалдироқ»дан келганини айтиб қўшимча қилди:

— Сиздан интервью олиш учун келганимга эътироз билдирмасангиз керак?

— Нимага келдим, дедингиз?

— Интервью олиш учун.

— Аҳа, тушунарли. Ҳа-ҳа. Ҳм! Ҳа-ҳа.

Уша куни эрталаб ўзимни нохуш сезаётгандим. Нимагадир ҳечам каллам ишламасди. Шундай бўлса ҳам бари бир китоб жовони ёнига келиб олти-етти минутча у-бу нарсаларни титкилаган бўлдимۇ кейин бари бир йигитчага мурожаат қилишга тўғри келди.

— Уша сўз қандай ёзиларди?— сўрадим ундан.

— Қанақа сўз?

— Интервью сўзи.

— Э худойим-ей! Буни сизга нима кераги бор?

— Луғатга қараб маъносини билмоқчи эдим.

— Ҳм! Бу ажойиб, жуда ғаройиб нарса! Унинг қандай ёзилишини айтишим мумкин, агар сиз... агар сиз...

— Марҳамат, айтаверинг. Беҳад миннатдор бўлман.

— И-н, ин, т-е-р, тер, интер...

— Сизнингча, бу сўз «и» билан бошланадими?

— Албатта-да!

— Э-э, луғатни роса тит-пит қилганимнинг сабаби шу ерда экан-да!

— Ҳўш, ҳурматли зот, бу сўзни қанақа ёзиш керак эди?

— Мен... ростини айтсам, билмайман. Луғатнинг охирини варақлаб уни расмлар орасидан роса излабман-а. Лекин қўлимдагиси луғатнинг анчагина эски нашри экан.

— Эй, дўстим-эй, бунақа расмнинг бўлиши мумкин эмас. Ҳатто энг янги нашрида ҳам топилмайди... Мени авф этинг, сизни ранжитишни истамайман-у, аммо мен тасаввур қилгандек маърифатли киши эмас экансиз. Мени кечирингизни ўтириб сўрайман, сизни хафа қилмоқчи эмасдим.

— Кечирим сўрашнинг ҳожати йўқ. Менга хушомад қилмайдиган ва хушомад қилишнинг ҳожати бўлмаган одамлардан нодонлигимнинг чегараси йўқлигини неча марталаб эшитганман. Ҳа, ҳа, менинг нодонлигим уларни завқлантиради.

— Ўзимам шунақа деб ўйловдим! Лекин, интервью масаласига қайтайлик. Биласизми, машҳур кишилардан интервью олиш одат тусига кириб қолган.

— Йўғ-е?! Бунини энди эшитишим. Жуда ажойиб бўлса керак. Хўш, интервьюни қанақа қилиб оласиз?

— Биласизми... жуда қизиқ бўлади! Бир хил пайтларда қўлингга чўқмор олишга ҳам тўғри келарди-ю, аммо одатда интервьючи савол беради, у жавоб қайтаради. Ҳозир шунақаси модага кирган. Жамоатчилик фаолиятингиз ва шахсий ҳаётингиздаги муҳим томонларни аниқлаб олиш учун сизга бир неча савол беришга ижозат этасизми?

— Марҳамат, бемалол! Хотирам жуда ёмон, албатта бунинг учун мени авф этасиз, деб ўйлайман. Хотирам жуда ғалати, аллақандай тизгинсиз, демоқчиман. Дам югургилаб кетади, дам тошбақадек судралиб қолади. Шуниси мени анча хафа қиляпти.

— Зарари йўқ, бари бир бирон нарсани эслашга уриниб кўринг.

— Уриниб кўраман. Ҳаракат қиламан.

— Ташаккур. Тайёрмисиз? Бошлаш мумкинми?

— Ҳа, тайёрман.

— Ёшингиз нечада?

— Июнь ойида ўн тўққизга тўламан.

— Қойил! Менга қолса ўттиз беш-ўттиз олтига киргансиз, деган бўлардим. Қаерда туғилгансиз?

— Миссурида.

— Ёзишни қачон бошлагансиз?

— Бир минг саккиз юз ўттиз олтинчи йилда.

— Бўлмаган гап, ахир сиз энди ўн тўққиз ёшда-сиз-ку!

— Билмадим. Дарҳақиқат, аллақандай ғалати бўляпти.

— Ҳа, шунақа бўляпти. Сиз шу пайтгача мулоқат-да бўлган одамлардан қай бирини энг ажойиб шахс, деб ҳисоблайсиз?

— Аарон Баррани.¹

— Мумкин эмас, ёшингиз ўн тўққизда-ку!

— Агар мен ҳақимда ўзимдан кўра кўпроқ билсангиз, нега мендан суриштиряпсиз?

— Мен шунчаки таҳмин қилгандим. Барра билан қандай танишган эдингиз?

— Уни дафн этиш маросимида тасодифан танишиб қолгандим. Барра мендан шовқин қилмасликни илтимос қилди ва...

— Ё қудратингдан! Агар дафн маросимида қатнашган бўлсангиз, демак у қазо қилган экан-да, агар ўлган бўлса, шовқин қиласизми, йўқми, унга бари бир эмасми?

— Билмадим. Барра шунақа одам эди.

— Бари бир ҳеч нимага тушунолмадим. Демак, сиз билан гаплашган-да, кейин ўлган...

— Мен ўлди, деганим йўқ.

— Лекин унинг ўлгани ростми?

— Бир хил одамлар ўлди дейишди, бошқалари ўлмади, дейишди.

— Ўзингиз нима деб ўйлайсиз?

— Мени нима ишим бор? Ахир, мени дафн этишмади-ку!

— Сиз эса... Ҳа, майли, бу масалани ҳечам ҳал қилолмаймиз. Сиздан бошқа нарсани сўрашга ижозат бергайсиз. Қачон туғилгансиз?

— Бир минг олти юз тўқсон учинчи йилнинг ўттиз биринчи октябрида, душанба куни.

— Нима? Нималар деяпсиз? Агар шунақа бўлса бир юз саксон ёшда экансиз-да! Буни тушунтириб бероласизми?

— Ҳечам тушунтиролмайман.

— Ўзингиз боя ўн тўққиз ёшдан дегандингиз, энди эса бир юз саксон деяпсиз. Бир-бирига зид гап-ку!

— Э, буни пайқаб қолдингизми? Ўзимга ҳам кўпинча шунақа бўлиб туюларди-ку, лекин аҳамият бермасдим. Сиз бўлсангиз дарров пайқабсиз-а!

— Мулозаматингиз учун ташаккур. Ака-ука ва опасингилларингиз бўлганми?

¹ Аарон Барра (1756—1836)— Американинг давлат арбоби.

— Э-э... менимча бўлганди... яна билмадим, эслол-маяпман.

— Бунақа ғалати гапни биринчи марта эшитиб турибман.

— Наҳотки?

— Албатта-да! Сиз нима деб ўйловдингиз? Менга айтинг-чи, девордаги кимнинг портрети? Акангиз эмасми?

— Ҳа-да! Яхшиям эсга солдингиз, дарҳақиқат у менинг акам! Исми Вильям бўлса ҳам, биз уни Билл деб чақирардик.

— Нима?! Демак, у ўлган экан-да?

— Ҳа, ўлганди. Шубҳасиз ўлганди, дейиш ҳам қийин. Шу нарса аниқланмай қолди.

— Ачинарли воқеа. Менимча, дом-дараксиз йўқолган экан-да?

— Ҳа, умуман олганда, шундай десак ҳам бўлаверди. Биз уни дафн этганмиз.

— Дафн этганмиз?! Улик-тириклигини билмай туриб дафн этаверибсизлар-да?

— Йўғ-е! Гап бунда эмас. Улишга-ку, ўлган эди-я...

— Ростини айтсам, ҳеч нимага тушунолмаёпман! Агар уни дафн этган бўлсаларинг, демак, ўлганини билган экансиз-да...

— Йўқ, йўқ! Биз фақат ўлган экан, деб ўйладик.

— Ҳа, тушундим! У яна тирилибди-да!

— Ҳечам!

— Умрим бино бўлиб ҳеч бунақасини эшитмагандим. Одам ўлди. Одамни дафн этишди. Ҳеч нарсага тушуниб бўлмайди-я?

— Менам шуни айтяпман-да! Гап шунда. Биласизми, биз марҳум билан эгизак эканмиз. Туғилганимизга атиги икки ҳафта бўлганда бизни ваннада чўмилтиришибди-ю, иккаламиздан биримиз чўкиб кетибмиз. Аммо қай биримиз чўкканимизни билмасдик. Бир хил одамлар Биллни, бошқалари мени чўкиб кетди, деб ўйлашибди...

— Қойил! Сиз нима деб ўйлайсиз?

— Биргина олло-таолонинг ўзига маълум. Шуни аниқ билиш учун дунёдаги ҳамма нарсани берган бўлардим. Бу мудҳиш мавҳумлик бутун ҳаётимни заҳарлаяпти. Аммо, мен сизга шу пайтгача ҳеч кимга билдирмаган бир сирни айтиб бераман. Иккаламиздан биримизда алоҳида нишон — чап қўлимизда каттагина

хол бўлган. Бу мен эдим. Худди ўша гўдак чўкиб кетганди.

— Қойил! Демак, ҳеч қанақа сир йўқ экан-да.

— Сир йўқ, деяпсизми? Менимча бор. Ҳар ҳолда, ота-онамнинг бунчалик саросимага тушиб ўша гўдакни дафн этишмаганига ҳайронман. Лекин ота-онам олдида бу ҳақда оғиз оча кўрманг. Худо шоҳид, бусиз ҳам ғамташвиши бошларидан ортиб ётибди.

— Хўш, менимча, етарли даражада материал олдим, илтифотингиз учун раҳмат. Бироқ, Аарон Барранинг дафн этилиши ҳақида берган маълумотингизга қизиқиб қолдим. Менга айтолмайсизми, нима сабабдан Баррани энг ажойиб киши деб ўйлайсиз?

— Айтишим мумкин. Умуман, бунга эллик кишидан биттаси эътибор қилган бўларди. Жаноза ўқилиб, марҳум ётқизилган тобут махсус аравага қўйилиб халойиқ энди қабристон томон йўл олаётганда, тўсатдан Барра кўзини очиб бу ёруғ дунёни сўнгги марта томоша қилмоқчи эканлигини айтди-ю, аравакаш ёнига ўтириб олди...

Интервьючи йигит эҳтиром билан хайрлашди. Бу ажойиб суҳбатдошим билан кўпроқ гаплаша олмаганимдан анча афсусландим.

ГУБЕРНАТОРЛИККА САЙЛОВЛАР

Бундан бир неча ой муқаддам мустақиллар партияси буюк Нью-Йорк штати губернатори лавозимига менинг номзодимни кўрсатишди. Бошқа икки партия мистер Стюарт А. Вудфорд ва мистер Жон Т. Гофман номзодини кўрсатишди. Бироқ бу жанобларга қараганда менда муҳим устунлик — доғ тушмаган обрў борлигини билардим. Иккаласининг ҳам бир пайтлари андишали одам бўлган даври аллақачон ўтиб кетган, бунга ишонч ҳосил қилиш учун газеталарни варақлашнинг ўзи кифоя қилади. Кейинги йилларда уларнинг турли хил иллатларга ботиб кетгани шундоққина кўриниб турибди.

Мен бу номзодларга нисбатан ўз афзаллигимдан ҳузур қилиб ич-ичимдан қувонардим-у, аммо аллақандай нохуш фикр худди лойқа сув каби тиниқ бахтимни булгаётгандек бўларди, чунки менинг номимни ана шу муттаҳамлар номи билан бирга ёзиб қўйишади-да! Бу фикр менга тинчлик бермай қўйди. Ҳўйлаб-ҳўйлаб ана шулар тўғрисида бувимга хат ёздим. Бувим тезда жавоб ёза қолдилар. Мана, унинг мактуби:

«Сен умринг бино бўлиб бирор марта ҳам виждонсизлик қилмагансан. Бирор марта ҳам! Ваҳоланки, газеталарни шундоққина варақласанг мистер Вудфорд билан мистер Гофманнинг қанақа одам эканлигини билиб оласан. Ўзинг ҳўйлаб кўр, улар билан ошкора кураш олиб бориш билан ўз обрўйингни ерга уришинг мумкинми?»

Худди шу нарса менга тинчлик бермасди. Туни билан ҳўйлаб чиқдим. Ниҳоят энди аҳдидан қайтмасликка аҳд қилдим. Нонушта қилиб ўтириб газеталарни кўздан кечирар эканман, тўғрисини айтганда мени довдиратиб қўйган қуйидаги мақолани ўқиб қолдим:

«Сохта гувоҳлик.— Мистер Марк Твен энди губернаторликка номзод сифатида халқ олдида сўзга чиқиб, 1863 йилда Вакавака шаҳрида (Кохинхин области) қандай қилиб ўттиз тўртта гувоҳ томонидан қасамини бузганликда айбланганини балки айтиб берса керак? Миш-мишларга қараганда, маҳаллий камбағал бева аёл ва унинг ҳимоясиз болаларидан ғарибона кун кечиришга яраб турган ягона нарсаси — бир неча банан дарахти бўлган бир парча ерини тортиб олиш мақсадида сохта гувоҳлик берган. Ўз манфаати ва шунингдек, мистер Твен ўзига овоз беришига шунчалик умид боғлаётган сайловчилари манфаати учун бу воқеани тушунтириб бериши керак. Бунга юраги дов берармикан?»

Буни ўқиб эсим оғиб қолди. Қўпол, шармандали бўхтон! Умрим бино бўлиб Кохинхинда бўлмаганман! Вакавака қаерда эканини умуман билмайман. Банан дарахтини кенгурудан фарқ қилсам ўлай агар! Нима қилишни билмай қолдим. Ғазабим жунбушга келса ҳам, бари бир, мутлақо ожиз эдим.

Орадан бир кун вақт ўтиб кетибди-ю, мен ҳеч нима қилолмадим. Эртаси куни эрталаб ўша газетада мана бундай сатрлар пайдо бўлиб қолди.

«Жуда қизиқ!— Шуни айтиш керакки, мистер Марк Твен Кохинхиндаги ўзининг сохта гувоҳлиги масаласида гинг демаяпти!»

(Бу газета бутун сайлов кампанияси мобайнида менинг номимни «Разил Қасамхўр жиноятчи Твен», деб юритди.)

Кейин бошқа газетада мана бундай мақола пайдо бўлди:

«Билишни истар эдик!— Губернаторликка янги номзод ўзи учун овоз беришга юраги дов берган ўз ҳамшаҳарларига битта кичкинагина масалани тушунтириб бермасмикан: Монтандаги баракдош ўртоқларининг кўпинча ҳар хил майда-чуйда буюмлари йўқолиб тургани, булар дам мистер Твеннинг чўнтагидан, дам унинг «чамадон»идан (лаш-лушлар ўралган газета) топилгани тўғрими? Ўртоқлари ниҳоят мистер Твеннинг фойдасини кўзлаб унга насихат қилишганини, аъзои баданига қора мой суртиб парга ағанашга ва шу йўсинда ёғочга миниб кўчада юришга мажбур этишгани, кейин тезроқ бу ердан туёғини шиқиллатиб қолишни маслаҳат беришгани ростми? Мистер Марк Твен бунга нима деб жавоб беради?»

(Ушандан бери бу газета менинг номимни «Твен, Монтан ўгриси» деб юритди.)

Энди мен худди тўшакнинг аллақаерида гўё заҳарли илон яшириниб олган, деган шубҳа билан адёлни оҳиста кўтаргандек газетани очадиган бўлиб қолдим.

Кунларнинг бирида кўзим қўйидаги мақолага тушиб қолди:

«Бўхтончи фош этилди!— Файз-Пойнтлик Майкл О Фланаган, уотерстритлик мистер Кит Борнс билан мистер Жон Алленнинг қасам ичиб берган гувоҳлигига қараганда муносиб номзодимиз Жон Т. Гофманнинг марҳум бобоси гўё катта йўлда қароқчилик қилгани учун осиб ўлдирилганлиги ҳақидаги мистер Твеннинг сурбетларча даъвоси ҳеч нима билан асосланмаган қабиҳ бўхтон бўлиб чиқди. Айрим одамларнинг ўз сиёсий ютуғига эришиш йўлида исталган қабиҳона найранг ишлатиши, марҳумларни булғаши, уларнинг номига доғ тушириши ҳар бир виждонли кишини ғазаблантиради. Бу қабиҳ бўхтон марҳумнинг ҳеч қандай гуноҳи бўлмаган қариндош-уруғлари ва дўстларига қанчалик озор етказганини ўйлаганингда таҳқирланган ва жаҳл отига минган халойиққа шу оннинг ўзида бўхтончини ур-калтак қилишни маслаҳат бергинг келади. Айтгандек, буниси унчалик маъқул эмас! Виждонан азоб чексин! (Агар ғазабга тўлган ҳамшаҳарларимиз жаҳл устида уни мажруҳ қилиб қўйганларида ҳам ҳар қандай суд маслаҳатчилари, ҳар қандай суд ҳам ур-калтак иштирокчиларини айбламаган ва жазога ҳукм қилмаган бўларди.)»

Афтидан энг сўнгги жумла халойиққа ўз таъсирини ўтказган бўлса керак, ўша куни кечаси ётган ўрнимдан ирғиб туриб орқа эшикдан қочишга тўғри келиб қолди. «Таҳқирланган ва жаҳл отига минган халойиқ» эса кўча эшикдан уйимга бостириб кириб дераза ва мебелларимни синдиришди, айрим буюмларимни ўғирлаб ҳам кетишди. Бари бир, барча азиз-авлиёлар номини тилга олиб қасам ичиб айтаманки, мен ҳеч қачон мистер Гофманнинг бобосига туҳмат қилмаганман. Буниси етмагандек, унинг бор-йўқлигини билмаганман ва ҳеч қачон номини ҳам эшитмаганман.

(Дарвоқе, шунини айтиш керакки, юқорида тилга олинган газета ўшандан бери номимни «Твен, Мақбаралар Мурдори» деб юрита бошлади.)

Орадан кўп ўтмай яна бир мақола эътиборимни жалб этиб қолди:

«Машхур номзод!— Кеча кечқурун мустақиллар митингида газабли нутқ сўзламоқчи бўлган мистер Марк Твен у ерга ўз вақтида етиб боролмади. Мистер Твеннинг врачидан олинган телеграммада уни йўлда елиб бораётган от уриб юборгани, икки жойи майиб бўлгани, у ниҳоят даражада азоб чекаётгани ва шу каби уйдирмалар ёзилган. Мустақиллар бу разил, сохта баҳонани рўкач қилиб ўзлари номзодликка сайлаган ўтакетган муттаҳамнинг келолмаганлиги сабабини гўё билмасликка оляптилар. Аммо кеча кечқурун ўлардай ғирт маст бир кимсанинг мистер Марк Твен истиқомат қилаётган меҳмонхонага эмаклар кириб кетганини кўрган одамлар бор. Мустақиллар ҳар қандай йўл билан ўша ҳайвон Марк Твен эмаслигини исботлашлари керак. Ниҳоят қўлга тушди! Энди ҳар қанақа найранг ҳам унга ёрдам беролмайди. Бутун халқ баралла: «Бу қанақа одам?— деб сўраяпти».

Кўзларимга ишонмай қолдим! Менинг номим шунчалик жирканч шубҳага олинганига ишонмайман! Уч йилдан бери оғзимга на пиво, на вино, умуман ҳеч қандай спиртли ичимлик олмаганман.

(Афтидан вақт ўтиши билан буларга кўника бошладим, чунки шу газетанинг навбатдаги сонида ўзимнинг сайлов кампанияси охиригача қоладиган «Мистер Твен, ароқхўр», деган янги лақабимни унчалик куюнмай ўқидим.)

Ўша кунлари менга жуда кўп имзосиз хатлар келиб турди. Олатда бундай хатларнинг мазмуни қуйидагича эди:

«Сизникига садақа сўраб келган қашшоқ кампирни тепиб ҳайдаганингиз сабабини қандай тушунтириб берасиз?»

Ёки:

«Сизнинг айрим найрангларингиз ҳозирча фақат менгагина маълум.

Сизга бир неча долларга саҳийлик қилишга тўғри келади, акс ҳолда газеталар сизнинг содиқ қулингиздан кўп нарсаларни билиб олиши мумкин деб,

Хэнди Энди».

Қолган хатлар ҳам шу каби мазмунга эга эди. Мен бундай мисолларни кўплаб келтиришим мумкин эди-ю, лекин шуларнинг ўзи ҳам китобхонга ортиқчалик қилади, деб қўрқаман.

Шу орада республикачилар партиясининг асосий газетаси, мени сайловчиларни сотиб олмоқчи бўлганимни «ошкор қилди», демократларнинг марказий газетаси эса жинояткорона таъмагирлик билан пора олганимни «фош этди».

(Шундай қилиб мен яна иккита: «Твен, сайловчиларни сотиб олувчи ифлос фирибгар» ва «Твен, Қабиҳ Товламачи», деган лақабга эга бўлдим.)

Кейин барча газеталар зиммамга тушган ҳамма даҳшатли айбномаларга «жавоб» талаб эта бошлагач, менинг партиям редактор ва раҳбарлари бундан кейинги сусткашлик ва сукут сақлашим сиёсий мартабамга путур етказишни айтишди. Эртаси куни худди шуни исботлаш ва мени қистовга олиш мақсадида газеталарнинг бирида мана бундай мақола пайдо бўлди:

«Мана бу одамга бир қаранг-а!— Мустақилларнинг номзоди қатъият билан сукут сақлашда давом этипти. Албатта, унинг деб оғиз очолмайди. Сермаъно сукут сақлаши унга юкланган айбноманинг нақадар тўғри эканини исботлаб турибди. Эндиликда у бир умрга шарманда бўлиб қолди! Мана бу Разил Қасамхўр жиноятчини, Монтан ўгрисини, Мақбаралар Мурдорини бир томоша қилинг-а! Ўзларингизнинг «Арақхўр, Ифлос Фирибгар ва Қабиҳ Товламачиларингизга бир қаранг-а! Яхшилаб кўриб олинг-да, ўзининг жиноятлари билан шунча лақабни орттирган ва айбномаларнинг лоақал биттасини ҳам рад этиш учун оғиз очишга журъат этолмаган шу аблаҳ учун овоз бериш-бермаслигингизни айтинг!»

Энди афтидан бўйин товлаш мумкин эмасди, шунинг учун ҳам ўзимни хўрланган сезиб ана шу ҳамма бемаъни тухматларга «жавоб» ёзишга ўтирдим. Бироқ бу ишни тугатолмадим, чунки эртасига газеталардан бирида яна даҳшатли, қаҳр-ғазабли бўхтон пайдо бўлиб қолди. Унда гўё уйимнинг деразасидан қараганда манзарани бузиб тургани учун жинниҳонани барча телбалар билан бирга ёқиб юборганим ёзилганди. Ваҳимага тушиб қолдим. Кейин амакимнинг бойлигини ўзлаштириб олиш мақсадида унга заҳар бериб ўлдирганликда айблашиб, қабрни очиб кўришни талаб этишди. Ақлдан озиб қоламни, деб роса қўрқдим. Лекин, бу ҳам камлик қилди: мени яна ташландиқ болалар етимхонасининг мутаваллиси бўлган пайтимда ақлдан озган ва тишлари тўкилган қариндош-уруғларимни етимхона овқати билан

боққанликда айблашди. Шундан кейин бир сатр ҳам «жавоб» ёзишга қўлим бормади.

Ниҳоят, менга душман партиянинг шармандали ғаламислиги ўзининг энг чўққисига чиқди: сайловолди йиғилиши ўтказилаётган пайтда кимнингдир ғийбати билан ранглари турлича бўлган тўққизта чувринди бола минбарга чиқиб оёқларимга ёпишиб олишди-да, барава-рига: «Дада!»— деб бақришди.

Чидаш беролмадим. Байроқни тушириб таслим бўлдим. Нью-Йорк штати губернатори лавозимига сайлов кампаниясида қатнашишга ожизлик қилдим. Мен ўз номзодимни рўйхатдан чиқариб ташлашни ёзиб жаҳл устида мана бундай имзо чекдим:

«Сизга ҳурмат билан, бир пайтлари соф виждонли киши бўлган ва эндиликда:

Разил Қасамхўр Жиноятчи, Монтан ўғриси, Мақбаралар Мурдори, Арақхўр ва Ифлос Фирибгар —

Марк Твен».

ҲАЗИЛ ВА КИНОЯЛАР

Ғарбдаги шаҳарларимиздан бири газетага муҳтож эмас. Бичув-тикув клуби газета ўрнини босиб турибди.

* * *

Американинг жамоатчилик фикри — бу, нозик бир газмол. Сал тегиб кетсанг борми, чок-чокидан сўкилиб кетади.

* * *

Ғарбдаги газеталардан бирида ғалати эълон пайдо бўлиб қолди. Унда газетага камида олтмиш етти марта дуэлда қатнашган жасур муҳаррир кераклиги ёзилганди.

* * *

Кишига энг зарур бўладиган қандай хислат керак? Жоҳиллик ва димоғдорлик. Шу хислатли кишиларнинг турмуши таъминланган бўлади.

МУНДАРИЖА

Марк Твен	3
Том янги саргузаштлар излайди	5
Ҳаво шарининг учиши	14
Том изоҳ беради	20
Бўрон	27
Ер	31
Карвон	37
Том ва бурга	42
Ғойиб бўлаётган кўл	48
Томнинг саҳро ҳақидаги мулоҳазалари	59
Хазина кўмилган тепалик	65
Қум бўрони	72
Жим қамалда қолади	81
Жим Томнинг трубкасини олиб келмоқчи	90
Ҳикоялар	98
Мухбир билан суҳбат	98
Губернаторликка сайловлар	103